

KELAM AÇISINDAN MEVLÂNÂ'DA İNSAN HÜRRİYETİ

AHMET DOĞAN

**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**Lisansüstü Eğitim,Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel
İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı İçin Öngördüğü;**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR.RAMAZAN ALTINTAŞ**

SİVAS- 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ahmet Doğan tarafından hazırlanan bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kalam Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Ramazan ALTINTAŞ(Danışman)

Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim görevlilerine ait olduğunu onaylım.

05.09.2006

Doç. Dr. Nevzat GÜLDİKEN
Enstitü Müdürü

ÖZET

İslami ilimler arasında çok önemli bir yere sahip olan Kelam ilmi geçmişte olduğu gibi, bugün ve gelecekte de çağının ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde önemini devam ettirecektir. Kelamcılara düşen görev geçmişin dinamiklerini kullanarak geleceğe ışık tutmaktır.

Mevlânâ Celaleddin-i Rumi 13.yüzyılda yaşamış olmasına rağmen fikirleri ile geleceğe ışık tutan bir mutasavvıf ve kelamcıdır.

İşte biz bu tezimizde Mevlânâ'nın hayatı, eserleri, milliyeti ve yaşadığı dönemde Anadolu'da içtimai, dini ve kültürel hayat ile Mevlânâ'nın insan ve irade anlayışından bahsedeceğiz. Bu bağlamda "Kazâ", "Kader" ve "İrade" kavramları ile Kelami akımlara yönelttiği eleştiriler hakkında bilgi verilecektir.

ABSTRACT

Occupied prime importance within the Islamic sciences, Science of Remark has been and will be focal point of the social requirements of the past and future societies. It is the task of the followers of Science of Remarks, to cast the light to the future by making use of the past dynamism as the basis.

Mevlana Celaleddin-i Rumi lived in XIIIth Century; however, he is such a follower of the remark and philosopher casting the light to the future.

It is the purpose of this article that the life, Works, nationality of Mevlana, as well as the social, religious and cultural lives of Asia Minor will be covered, in the light of the human being and the command that are reflected in the thinking of Mevlana. To this end, the information will be provided on "the Accident", "the Destiny" and "the Command" as well as the criticism directed to Science of Remark.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ	vii

GİRİŞ	1
-MEVLÂNA CELALEDDİN RUMÎ.....	1
a.Hayatı	1
b.Eserleri	8
1.Mesnevi-i Ma'nevi.....	8
2.Divan-ı Kebir	9
3.Fihi Mâfih	9
4.Meva'iz-i Mecalis-i Seb'a.....	10
5.Mektubat	11
c.Mevlâna'nın Milliyeti.....	12
d.Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemde Anadolu'daki Genel Duruma Bakış	13
1.İctimaî Durum.....	13
2.İlmi Durum.....	14
3.Dini Hayat.....	15

I.BÖLÜM

-KELAM AÇISINDAN İNSAN HÜRRİYETİ PROBLEMİ	16
A.Tanımlar	16
1.Fiil	16
2.İrade	17
a.İlahi İrade	18
a.1.Meşiyet Manasına Gelen İlahi İrade.....	18
a.2.Muhabbet ve Rıza Manasına Gelen İrade.....	18
b.İnsan İradesi	18
b.1.Külli Olan İnsan İradesi	19
b.2.Cüz'i Olan İnsan İradesi.....	19
3.Kesb	19
4.İstitaat (Kudret).....	20
a.İlahi Kudret.....	20
b.İnsanî Kudreti	20
5.Kazâ	21
a.Kazâ-i Mübrem.....	22
b.Kazâ-i Muallak	22

6.Kader	22
a.Kaderi Muallak	23
b.Kaderi Mübrem	24
B.İnsan İradesi Problemi	24
C.Kelami Akımların insan İradesine Bakışı.....	29
a.Cebriyye	29
b.Mutezile	31
c.Eş'ârî	32
d.Maturidiyye	34

II.BÖLÜM

KELAM AÇISINDAN MEVLANA'DA İNSAN HÜRRİYETİ

A.MEVLÂNÂ'YA GÖRE İNSAN VE HÜRRİYETİ.....	36
B.MEVLÂNÂ'NIN İNSANA BAKIŞI	43
1.Mahlukatın Sınıflandırılması.....	43
2. İnsanın Oluşumu ve İnsan Olmanın Özellikleri	44
3.İnsanın Üstünlüğü.....	46
4.Hür İnsan Olmanın İmkânı.....	49
5.Üstün İnsan Tipolojisi	51
6.Ruh-Beden Anlayışı ve Ruhun Üstünlüğü	53
7.Bilgi-Ruh ve Nefs İlişkisi.....	58
C.KAZA VE KADER ANLAYIŞI	60
1.Allah'ın takdiri-Kulun Tedbiri	60
2"Kalem olacak şeyleri yazdı" Hadisinin Kritiği.....	68
D.İNSAN HÜRRİYETİ ANLAYIŞI	70
1.İrade Anlayışı	70
2.Halkın İhtiyarı (Yani Yapma Gücü) Olduğuna Dair Hikaye	77
E.CEBRİYE VE MUTEZİLE'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	81
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı Geçen Bölüm
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.y.	: Adı Geçer Yer
Ank.	: Ankara
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c. :	:Cilt
CÜİFD	:Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Erz.	: Erzurum
H.	: Hicri
Hzy.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Ölm	: Ölümü
S	: Sayfa
TCKBY	: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları
Ty	: Tarih yok
Trc.	: Tercüme
V.	: Vefatı

ÖNSÖZ

Elinizde bulunan bu çalışma *Kelam açısından Mevlâna'da İnsan Hürriyeti* konusunu içeren yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Yaşadığı dönem olan 13.yüzyılda olduğu gibi günümüze de fikirleri ile damgasını vuran, topluma rehberlik yaparak geleceğe ışık tutan büyük Türk düşünürü, mutasavvıf ve gönül adamı Mevlana Celaleddin Rumi'nin daha iyi tanınması ve Kelamcı yönünün ortaya çıkarılması için böyle bir çalışmayı gerekli gördük. Zira, temel İslâm bilimleri alanında Mevlânâ araştırmaları yeterli değildir. Halbuki O, bu alanda da söz sahibi olan bir ilim insanıdır. Eğer bu yönde de Mevlâna'yı tanıma ve tanıtma konusunda faydalı olursak kendimizi mutlu ve bahtiyar sayacağız.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mevlâna Celaleddin Rûmi'nin hayatı, eserleri, milliyeti ve dönemin; içtimaî, ilmi ve dini yapısı üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde tezimizi temellendirmeye yardımcı olmak maksadıyla en önemli kelam problemleri arasında yer alan; irade, kaza ve kader terimleri, ayrıca kelami ekollerin bu hususlardaki görüşlerine yer verdik.

İkinci bölümde ise tezimizin ana konusunu oluşturan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin insan tasavvuru, kaza ve kader anlayışı, insan hürriyetinin mâhiyeti ve onun kelâmî ekollere yönelttiği eleştiriler üzerinde durduk.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bizim bu çalışmadan amacımız büyük mütefekkir Mevlâna'nın nasıl bir kelam anlayışına sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. İşte bu sebeple Onun insanda irade hürriyeti konusuna bakışını tespit edeceğiz. Eksikliklerimiz olmakla birlikte bizim bu çalışmamızın bundan sonra aynı alanda yapılacak çalışmalara ışık tutup mukaddimelik yapacağını ümit ediyoruz.

Çalışmalarımızda kaynak olarak başta kelam kitaplarına ve bizzat Mevlânâ'nın eserlerine başvurduk. Ayrıca, Mevlâna üzerine yapılmış çalışmalardan da yararlandığımızı ifade edebilirim.

Bu tezin hazırlanmasında benden desteklerini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ'a, fikirleriyle bizlere ışık tutan bölüm hocalarım Doç.Dr. Metin ÖZDEMİR'e ve Yrd.Doç.Dr. Mehmet BAKTIR'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Eylül – 2006
SİVAS

GİRİŞ

MEVLANA CELALEDDİN-İ RUMİ

a.Hayatı

Mevlâna, H.Rebiulevvel 604,M.30Eylül 1207'de Horosan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. ¹ Bu şehir o zamanlar Horosan bölgesinin önemli merkezlerinden biri idi. ² Mevlâna'nın asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. Hüdavendigâr, Mevlana, Rumi gibi lakapları kendisine sonradan verilmiştir. Hüdavendgâr lakabını zâhiri ve bâtni ilimlerdeki saltanatına işaretle babası vermiştir. ³ “Efendimiz” manasına gelen Mevlâna ise eskiden büyük zatlara ve âlimlere verilen bir saygı ünvanıdır. ⁴ Rumi lakabı da, Mevlâna'nın geçmişte Diyâr-ı Rum adıyla anılan Anadolu'ya yerleşmesi ve hayatının büyük kısmını Anadolu'nun mümtaz şehri Konya'da geçirmesi hasebiyle kullanılır. ⁵ Mevlâna'nın babası Bahâeddin Veled, annesi Mü'mine Hatun'dur. ⁶ Bâha Veled Horosan Ülkesinde “Sultanü'l-Ulema” diye anılır ve bu adla tanınır. ⁷ Mevlâna'nın büyük babası Ahmet Hatibi oğlu Hüseyin Hatibi'dir. Asil bir aileye mensup olan Mevlâna'nın annesi, Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mü'mine hatun; babanesi, Harezmsâhlar (1157 Doğu Türk Hakanlığı) hanedanından Türk prensesi, Melike-i Cihân Emetullah Sultan'dır. Sultanü'l- ulema Bahaeddin Veled'in nesebenin anne cihetiyle de onuncu göbekte Hazret-i Muhammed'in seçilmiş dört dostundan ilki Ebu Bekir Sıddik'a ulaştığı ⁸ kaynaklarda kaydedilmektedir. Belh'in önde gelen alimlerinden olan babası Bahaaddin Veled, melâmeti felsefesini benimsemiş bir sufiydi. ⁹ Belh'de va'z ve irşadına devam eden Bahâadin Veled va'z

¹ YAKIT, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, İstanbul, 2000,11

² ŞAFAK, Yakup, *Mevlâna Celaleddin-i Rûmi Bütün Eserleri Seçmeler*, Konya.2004,13

³ YENİTERZİ, Emine, İsmail, *Mevlâna Celaleddin-Rûmi*, Ankara, 1997,1

⁴ ŞAFAK, *a.g.e.*,13

⁵ YENİTERZİ, *a.g.e.*,1-2

⁶ YENİTERZİ,*a.g.e.*,2

⁷ EFLAKİ, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, İst, 2001,c.1,169

⁸ HİDAYETOĞLU, A. Selahaddin, *Hazret-i Mevlana Muhammed Celaleddin-i Rumi Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya, 1966,5

⁹ ELİTEZ, Ziya, *Mevlanadan Altın Öğütler 1*, İst, 2006,7

ve nasihatlarında Yunan felsefesine büyük değer veren kelamcılara, hukemâ ve filozoflara ağır sözler söyler onlara “bidatçılar” diye bağırırdı. Onun bu hareketini başta saraya mensup meşhur âlim Fahreddin-i Razi olmak üzere bir kısım insanlar zamanın hükümdarı Muhammed Kutbü’-d-Din Harzemşah’a şikayet etmişler; halkı din ve devlet aleyhine kışkırttığını iddia ederek hükümdarı onun manevi nüfuzunda kuşkulandırmışlardır. O sırada büyük bir şöhret sahibi olan Bahaü’-d-Din Veled’in de şeyhi olduğu rivayet edilen Necmeddin-i Kübra (ölm.H.618/M.1226) ile Harzemlilerin arası açıldı.

Gerek memleket içindeki bu haller gerek Cengiz Han’ın Harzem ülkesine doğru yapmak istediği akınlar; Bahaüddin Veled’i vatani terke mecbur kıldı. (H.609/M.1212)¹⁰ Ancak araştırmacılar Bahaeddin Veled’in Belh’ten göç etmesine neden olarak, Moğol istilasını gösterirler.¹¹ Nitekim onların Belh-i terk edişinden kısa bir süre sonra şehir Cengiz’in orduları tarafından yerle bir edilmiştir.¹² Belh’ten göç zamanında Mevlânanın yaşı beşi geçmişti.¹³ Mevlananın kız kardeşi Fatıma Hatun evli olduğu için Belh’te kaldı.¹⁴ 1212 veya 1213 de başlayan bu yolculuk Bağdat, Küfe yolundan Mekke, dönüşte Şam, Malatya, Erzincan, Akşehir ve nihayet Larende (Karaman)’a kadar uzanır. Bu uzun yolculuk boyunca konakladıkları her yerde saygı ile karşılanmışlar, vaaz ve dersler vermişler, Şehabeddin Suhreverdi, Feridüddin Attar, Muhyiddin İbnü’l Arabi gibi alim ve mutasavvıflarla görüşmüşlerdir.¹⁵ Mevlana henüz beş veya altı yaşlarında iken Belh’ten başlayan yolculuk yıllar sürer ve nihayet o zamanki adı Larende olan Karaman’da bir süre ara verilir.¹⁶

Karaman’da buldukları 1225 tarihinde Mevlana, babasının buyruğu ile itibarlı, asil bir zat olan Semerkantlı Hoca Şerafeddin Lala’nın huyu güzel yüzü

¹⁰ YAYLALI, M. Kamil, *Hazreti Mevlana’nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, Konya, 2002, 13-14

¹¹ HİDAYETOĞLU, a.g.e., 8

¹² YENİTERZİ, a.g.e., 3

¹³ YAYLALI, a.g.e., 14

¹⁴ ŞAFAK, a.g.e., 13

¹⁵ YENİTERZİ, a.g.e., 14

¹⁶ YENİTERZİ, *Mevlana Celaleddin Rûmi*, 4

güzel kızı Gevher Banu ile evlendi. Mevlana dünya evine girdiğinde on sekiz yaşındadır. ¹⁷ Bu evlilikten oğulları Sultan Veled ve Alaaddin dünyaya gelirler. Yıllar sonra Gevher Hatun’u kaybeden Mevlana Kenra (Kira) Hatun ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten de Muzaffereddin ve Emir Alim adlı iki oğlu ile Melike Hatun adlı kızı dünyaya gelmişlerdir. ¹⁸ Bahaeddin Veled’in Karaman’da bulunduğunu öğrenen Sultan I.Alaaddin Keykubad onu Konya’ya davet eder. ¹⁹ Nihayet, o sırada Konya’daki Selçuk Hükümdarı ilmin ve ilim adamlarının hayranı ve hamisi olan Alaaddin Keykubad’ın mükerrer ve hararetle davetleri neticesinde Konya’ya gelerek yerleştiler. (H.623 ve 625) ²⁰ Bahaeddin Veled, Sultan Alaaddin Keykubat’ın lalası Behreddin Gevhertaş’ın kendi adına yaptırılan “Hüdavendigâr Medresesi”ne müderris olur. ²¹

Sultanu’l-Ulema ders ve sohbetlerine Konya’da devam eder. Sultan Alaaddin başta olmak üzere pek çok müridi vardır. Nihayet bu ilim ve irfan güneşinin de grup vakti gelir. Bütün ömrünü halkı irşad ile geçiren gönüller sultanı Bahaeddin Veled 24 Şubat 1231 günü Hakk’a yürür. Ardından “Maarif” adlı irfan hazinesi bir eser ve bir mana sultanı olan oğlu Mevlana’yı bizlere miras bırakır. ²² Mevlana’nın ilk murşidi babası Bahaeddin Veled’dir. O büyük insanın terbiyesi altında yetişen Mevlana henüz küçük bir çocukken olgunlaşmış, muhakeme sahibi olmuştur. ²³ Belh’te Mevlana’nın lala veya atabek denilen hocalarından birisi de babasının müridlerinden Seyyid Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizi’dir. Baha Veled göç ettiği zaman Seyyid Burhaneddin de Tirmiz’e gitmiştir. ²⁴ Babasının vefatından sonra Mevlana bir yıl mürşitsiz, şeyhsiz yaşadı. Bir yıl sonra Mevlana’nın sufîyâne ve şâirane şahsiyetinin teşekkülüyle babası Sultanu’l-Ulema tarafından manen vazifelendirilen ve onun halifelerinden olan Burhaneddin Muhakkik, Konya’ya geldi. O sırada Larende’de

¹⁷ HİDAYETOĞLU, *Hazret-i Mevlâna Muhammed Celaleddin-i Rûmi Hayatı ve Şahsiyeti*, 10

¹⁸ YENİTERZİ, *Mevlâna Celaleddin Rûmi*, 4

¹⁹ YENİTERZİ, *a.g.e.*, 4-5

²⁰ YAYLALI, *Hazreti Mevlâna’nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, 15

²¹ YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, , 11

²² YENİTERZİ, *a.g.e.*, 5

²³ YENİTERZİ, *a.g.e.*, 5

²⁴ YENİTERZİ, *a.g.e.*, 6

bulunan Celaleddin'i Konya'ya çağırarak o zamana kadar zahir ilimleri yani şer'i ve edebi ilimleri layıkıyla öğrenmiş olan genç Celaleddin'in manevi terbiyesini üzerine aldı, dokuz yıl onunla musahabet etti. Şeyh Şahabeddin Sühreverdi ile mülakat ederek onun büyük takdirini kazanan Seyyid Burhan, Şeyhi Bahaü'd-Din'in sahip olduğu batın ilmini Celaleddin'e öğreterek sonraları Kayseri'ye çekildi ve orada vefat etti.

Burhaneddin Muhakkık tahminen (H.629-630/M.1231-1232) tarihiyle (H.640/M.1242) tarihine kadar Konya'da kalmıştır.²⁵ Babasının ölümünden iki yıl sonra (1233) Mevlana, Seyyid Burhaneddin'le birlikte Halep'e gider. Orada: Kemaleddin Bin Adim'den ders alır. Daha sonra Şam'a giden Mevlana, burada dört veya yedi yıl kalmış; Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Sadeddin el Hamevi, Şeyh Osman en-Nuri, Evhadüddin-i Kirmani ve Sadreddin Konevi ile sohbetlerde bulunmuştur.²⁶

Hicri 26 Cemaziyel ahir 642 (Miladi 29 Kasım 1244)de Konya'ya her haliyle garip bir zat gelir. Bu zat ileride Mevlana'nın düşüncelerine yön verecek ve onda derin etkiler bırakacak olan Tebriz'li Şems'dir.²⁷ Şemseddin'i Tebriz'i, Tebriz şehrinde sepet ve zenbil örücüsü Ebu Bekr-i Tebrizin'in müridi idi. Kendisini bu makama ulaştıran bu ulu kişinin sohbeti ile daha iyi, yüce olmak en olgunluk derecelerine ulaşmak ve ilerlemek istiyordu. Bu arzu ile senelerce takatını tüketircesine dünyayı dönüp dolaştı. Seyahatler etti. Nihayet bundan dolayı kendisine "Şems-i Parende=Uçan Şems" adını verdiler.²⁸ Kaynaklar bu zat ile Mevlana Celaleddin'in karşılaşmaları konusunda çeşitli menkıbe ve rivayetlerle doludur.²⁹ Ancak aşık olan şudur ki Mevlana nihayet aradığını bu büyük arifte bulmuştu.³⁰ Şems her türlü kitâbî bilgilerinin ötesinde derin bir irfan bilgisine sahip bir kişiydi.³¹ Kendisine rica ve niyazda bulunarak evine davet etti. Artık sadece onunla hemhal

²⁵ YAYLALI, *Hazreti Mevlâna'nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, 15-16

²⁶ YENİTERZİ, *Mevlana Celaleddin Rûmi*, 6

²⁷ YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 12

²⁸ EFLAKİ, *Ariflerin Menkıbeleri I*, 254-255

²⁹ YAKIT, *a.g.e.*, 12

³⁰ ŞAFAK, *Yakup, a.g.e.*, 15

³¹ YAKIT, *a.g.e.*, 12

oluyor başkasıyla görüşmüyordu. Dersi vaazı, medreseyi, minberi terk etmişti. Haftalarca hatta aylarca bu şekilde süren bir beraberlikten sonra Mevlana yolunu değiştirdi. Artık tasavvuf hırkasını giymiş, aşk, cezbe, vecd ve coşku içinde şiirlerini söylüyordu. Önceleri babasının ve Seyyid Burhaneddin'in izinden giderek iltifat etmediği sema başlamıştı. Meclisinde ney ve rebab nağmeleri yankılanıyordu. Mevlana gibi halkın sevgilisi olmuş zahid bir alimin Şeyh gibi kendilerince laubali ve marifet tavrından uzak olan ve kim olduğu bilinmeyen birisi tarafından avlanması; aylarca görünmeyerek onunla baş başa kalması; sahip olduğu her şeyi yoluna dökmesi dersi, vaazı, fetvayı, terk etmesi ve nihayet sıradan kimselerin dahi tahammül edemeyeceği bir aşk ve cezbeyle ortaya çıkması, Mevlana'nın çevresindekiler Şems'e düşmanca bir tavır almalarına hatta kendisine "büyücü" diyerek hakaret etmelerine yol açmıştı. Onların bu söz ve tavırlarına kırılan Şems de bir gün ansızın ortadan kaybolmuştu. Onaltı aylık beraberlikten sonra Şems gidince Mevlana'nın eski haline döneceğini umanlar aldanmışlardı. Perişan, üzüntülü bir halde ısrarla Şems'in bulunmasını istiyor, şiirler söylüyor, bir yerlere sığmıyordu. 15 ay sonra nihayet bir gün Şam'da olduğunu haber alınca oğlu Sultan Veled'i kendisinden özür dilemek ve Konya'ya davet etmek üzere bazı yakınlarıyla birlikte Şam'a gönderdi. Şems'in muhabbet duygularının galeyana gelerek Konya'ya dönüşü, Mevlana'yı fevkalade sevindirdi. Müridleri kendisinden özür dilediler. O da onları affetti. Artık sema meclisleri tertip edilmeye başlandı. Şems ve Mevlana'yı her gün biri bir yere çağırıyor, herkes gücü yettiğince davet veriyordu fakat bu durum uzun sürmedi. Mevlana, Şems ile birkaç defa baş başa sohbet edince Şems aleyhine yeniden dedikodular başladı. Birincisinden çok daha şiddetli olan bu ikinci fitneye Mevlana'nın ikinci oğlu Alaaddin Çelebi de karışmıştı. 1247 yılında Mevlana'nın müridlerinden ve yakınlarından bir grup Şems'i öldürmek üzere harekete geçmişler ve onu gizlice öldürerek cesedini kaybetmişlerdi, ya da diğer bir ihtimale göre Şems Konya'dan kaçmış bir daha da kendisinden haber alınamamıştı.³²

³² Bkz. ŞAFAK, *a.g.e.*, XV-XVI.

Mevlana Şems'den sonra tasavvufi dostluğunu ve Hakk yolundaki gönüldaşlığını Konya'da kuyumculuk yapan Selahaddin Zerküb'le sürdürür. Selahaddin Ümmi ama manevi mertebesi yüksek ahlaken dürüst bir esnaftır. Birbirlerinin gönül aynasından ilahi sırları keşfetme gayesiyle kurulan bu gönül dostluğu Selahaddin'in ölüm yılı olan H.662/M.1263 yılına kadar devam edecektir. Selahaddin bu dönemde Mevlana'nın daima baş öğrencisi ve yakın dostu olarak kalmıştır. Mevlana'nın bu dönemde sema ve musikiye olan temayülü artmıştır.³³ Selahaddin-i Zerküb'ün ölümünden sonra Mevlana'nın halife ve musahibi Çelebi Hüsameddin (ölm.H.683/M.1284) olmuştur.³⁴ Hüsameddin Mevlana'nın hem talebesi hem de katibidir. Zira dünyanın en ünlü eserlerinden olan ve Mevlana'nın baş eseri olan Mesnevi'nin ilk on sekiz beyti Mevlana'nın kendi el yazısıyla yazılmıştır. Geriye kalan on binlerce beyti Hüsameddin'e dikte ettirmiştir. Hüsameddin Mevlana'nın vefatından sonra da hocasını temsil etmeye devam etmiş bu görevini ölümüne kadar sürdürmüştür (682-1283) Mevlana'nın görüş düşünce ve yaşayışının sistemli bir hale gelmesi oğlu Sultan Veled (682-1283)'le olmuştur. Mevlevilik ekolünün tarihi onunla başlar.³⁵ Mevlana, ansızın hastalanıp yatağa düşer. Son demlerinde olduğunu anlamıştır. Hastalık haberi hızla yayılır. Herkes şifa dilemek duasını almak için Mevlana'ya koşar. O ise şifa istemiyor; bir an önce Hakk'a kavuşmayı diliyordu. Nihayet 17 aralık 1273 Pazar günü güneş batarken Mevlana bu âlemden göçer. Hakk'a ve sevgili peygamberine kavuşur. Hak ve hakikat güneşi artık bu ölümle dünyadan gurup etmiş ölümsüz âlemde batmamak üzere yeniden doğmuştur. İşte bu yüzden Mevlana'nın ölüm gecesine ayrılık gecesi denilmez, dostuna kavuştuğunu ve ebedi vuslata erdiğini belirtmek için düğün gecesi anlamında "Şeb'i Arüs" denilir.³⁶ Müslüman olan, Müslüman olmayan, küçük, büyük ne kadar Konyalı varsa hepsi Mevlana'nın cenaze merasimine katılır. Müslümanlar, Müslüman olmayanları (gayri müslimler) sopa ve kılıçla savmaya çalışarak onlara "Bu merasimin sizinle ne ilgisi vardır?" Bu din Sultanı Mevlana

³³ YAKIT, *a.g.e.*, 12

³⁴ YAYLALI, *a.g.e.*, 26

³⁵ YAKIT, *a.g.b.*, 13

³⁶ YENİTERZİ, *a.g.e.*, 12-13

bizimdir, bizim imamımızdır “ diyorlardı. Onlar da şu cevabı veriyorlardı:” Biz Musa’nın, İsa’nın ve bütün peygamberlerin hakikatini onun sözlerinden öğrendik. Kendi kitaplarımızda okuduğumuz olgun peygamberlerin huy ve hareketlerini onda gördük. Sizler nasıl onun muhibbi ve muridi iseniz biz de onun muhibbiyiz. Mevlana Hazretleri’nin zatı, insanlar üzerinde parlayan ve onlara iyilikte, cömertlikte bulunan hakikatlar güneşidir. Güneşi bütün dünya sever. Bütün evler onun nuruyla aydınlanır. Mevlana ekmek gibidir, hiç kimse ekmeğe ihtiyaç duymamazlık edemez. Ekmekten kaçan hiçbir aç gördünüz mü ? ³⁷ Mevlana’nın vasiyeti üzerine Şeyh Sadreddin Mevlana’nın namazını kıldırmak üzere niyetlendiğinde dayanamayıp baygınlık geçirdi. Bunun üzerine namaza Kadı Siraceddin imamlık etti. ³⁸ Mevlana’ya yeşil kubbe denilen Türbe, Sultan Veled ile Alamaddin Kayser’in gayreti ve Emir Pervane’nin eşi (Sultan 2.Gıyaseddin Keyhüsrev’in kızı) Gürcü Hatun yardımıyla Çelebi Hüsameddin zamanında yapıldı. Türbenin mimarı, Tebrizli Bedreddin’dir. Selim oğlu Abdülvahid adlı bir sanatkar da Mevlana’nın kabri üzerine, Selçuklu oymacılığının şaheseri olarak kabul edilen büyük bir ceviz sanduka yaptırmıştır. Bu sanduka bugün Sultanü’l-Ulema Bahaeddin Veled’in kabri üzerindedir. ³⁹ Yüce Mevlana son demlerindeyken bile nasihat vermeyi sürdürmüş, insanları hidayet yoluna davet etmiştir. Dostlarına vasiyeti şu olmuştur: “Ben size; gizlice ve açıkça Allah’tan korkmayı, az yemeyi, az uyumayı az konuşmayı, günahlardan çekinmeyi, oruç tutmaya ve namaz kılmaya davet etmeyi daima şehvetten kaçınmayı, halkın eziyet ve cefasına dayanmayı, avam ve sefihlerle düşüp kalkmaktan uzak bulunmayı kerem sahibi kişilerle beraber olmayı vasiyet ederim. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydası dokunandır. Sözün hayırlısı da az ve öz olanıdır. ⁴⁰

Türbenin kapısı üzerinde Molla Cami’nin; “Bu makam aşıkların kabesi oldu. Buraya noksan gelen tamamlandı.” Anlamındaki Farsça beyti yazılıdır. ⁴¹

³⁷ SULTAN VELED, *İbtida-Name*, Çev. Abdülhaki Gölpınarlı, Ank. 1976. 153

³⁸ HİDAYETOĞLU, *Hazret-i Mevlâna Muhammed Celaleddin-i Rumi, Hayatı ve Şahsiyeti*, 55

³⁹ HİDAYETOĞLU, *a.g.e.*, 57

⁴⁰ YENİTERZİ, *Mevlâna Celaleddin Rûmi*, 17

⁴¹ YENİTERZİ, *a.g.e.*, 13-14

b.Eserleri

1.Mesnevi-i Ma'nevi

Altı büyük cilt halinde olan bu eser kısaca “Mesnevi” adıyla tanınır. Mevlana on yıl kadar bir süre zaman içinde bu eseri meydana getirmiştir. Farsça manzumedir Eflaki’ye göre 26660; Gölpinarlı’ya göre 25669 beyittir. Hikaye, masal, fıkra, anekdot, fabl, metafor açısından oldukça zengin olan bir eserdir. Anlatımda böyle yollara başvurmasının gayesi, her kesimden ve düzeyden insana anlamlı ve mesaj yüklü örnekler sunabilmektir. Tarih boyunca pek çok şerhleri yapılmış bu eserin, bugün de Türkçeye tercümesi ve şerhleri yapılmıştır.⁴² Mesnevi esasen İslam medeniyeti dairesindeki klasik edebiyatlarda bir nazım şeklinin adıdır. Her beyti kendi arasında kafiyeli olan bu formda, kafiyedeki serbestlik ve bağımsızlık sebebiyle uzun hikaye ve roman tarzı kitaplar, didaktik eserler vs. genellikle mesnevi şeklinde kaleme alınmıştır. Mevlana kitabını bu adla isimlendirip başka bir isim vermediğinden “Mesnevi” kelimesi, ona, yazıldığı zamandan beri özel isim olmuştur.⁴³ “ Mesnevi, hakikate ulaşmak, Allah’ın sırlarına agah olmak akıl erdirmek isteyenler için bir yoldur. Mesnevi din asıllarının asıdır. Mesnevi içinde kandil bulunan kandiliğe benzer. Sabahlardan daha nurlu bir servette parlar. Hakikati arayan gönüller için bir cennettir. Şüphe yok ki mesnevi temizlenmiş kişiler için gönüllere şifadır. Kur’an’ı açıkça anlamaya yardım eder. Huyları güzelleştirir;”⁴⁴ diyen Mevlâna Mesnevinin insanları doğruya, güzele ve insan olmanın gereklerine nasıl ulaşılacağını bu şekilde açıklar. Mevlânânın yaşadığı dönemde olduğu gibi günümüzde de önemini yitirmemiş olan Mesnevi; Almanca ve İngilizceye tam olarak, Fransızca’ya da kısmi olarak tercüme edilip basılmıştır.⁴⁵

⁴² YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 13-14

⁴³ ŞAFAK, *a.g.e.*, 20-21

⁴⁴ CAN, *Şefik, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, İstanbul, 2004, I, 11

⁴⁵ YAKIT, *a.g.e.*, 14

2. Divan-ı Kebir

Yedi büyük cilt halinde olan bu Farsça manzum eser, Mevlana'nın lirik şiirlerinin bir araya gelmesinden teşekkül etmiştir. "Divan-ı Şemsü'l-Hakâyık" adıyla anılır. İçinde Rübaileri ve Gazelleri ve Şems mahlasını kullanarak yazdığı şiirleri "Rübailer", "Divan-ı Şems-i Tebrizi" gibi adlarla ayrı ayrı yayınlamıştır. Yaklaşık 25000 beyit tutarında olan bu eser, dilimize A. Gökpınarlı tarafından tercüme edilmiştir. "Divan-ı Kebir'den Seçmeler" halinde Batı dillerine tercümelemi vardır. Özellikle Nicholson, 48 şiiri çevirmiş ve Cambridge Üniversitesi'nde basılmıştır.⁴⁶ Mevlana'nın Şems'ten önceki hayatında Arap ve Fars edebiyatlarındaki bu iki şiire aşina olduğu aşikardır.⁴⁷ Sultan Veled'in İbtida-name'sindeki ifadelerin açıkça gösterdiği üzere Şems'le buluşmasından sonra aşk umanına dalan Hz. Mevlana, tabii olarak aşık bir ruhun heyecanlarına cevap verebilecek yegane vasıta olan şiir ve musikiye yönelmiş; Şems'in de teşvikiyle sema başlamıştır. Mevlana hayatının bundan sonraki bölümünde şiiri, musiki ve semai adeta kendisine manevi yol arkadaşları edinmiş; heyecanlarını, coşkusunu sevincini, üzüntüsünü hep bu vasıtalarla ifade etmiş, onlarla teselli ve sükun aramıştır.⁴⁸ Gazellerin çoğunu, özellikle Şems-i Tebrizi'nin kaybolması üzerine söylediğini biliyoruz. Çok zaman sema esnasında söylediği bu coşkulu manzumeler, sevenleri tarafından zaptedilmiş ve bunlar aruz vezinlerine göre tasnif edilmiştir.⁴⁹

3.Fihi Mafih

Mevlana'nın verdiği derslerden, yaptığı sohbetlerden ve öğütlerden müteşekkil olan bu eser oğlu tarafından tutulan notlardan ibarettir. Sohbetlerinin bir çoğunda zamanın başveziri Muiniddin Pervane de hazır bulunmuştur.⁵⁰ Gerek Mevlana'nın hayatını, gerek kendi zamanındaki türlü olayları ve inançları göstermek

⁴⁶ YAYLALI, *Hazreti Mevlâna'nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, 33

⁴⁷ ŞAFAK, *Mevlâna Celaleddin-i Rûmî Eserleri Seçmeler*, XXV.

⁴⁸ ŞAFAK, *a.g.e.*, XXV.

⁴⁹ ŞAFAK, *a.g.e.*, XXV.

⁵⁰ YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 14

bakımından değer taşır. ⁵¹ Fihi Mafih isminin verilmesinden amaç; “içinde olması gereken şeyler buradadır” manası kastedilmiştir. ⁵² Fihi mafih adı eski nüshalarda geçmemektedir; unvan olarak bazı yazma nüshalarda “Esrârü'l-Celaliye” olarak yer almıştır. Fihi mafih, çeşitli bölümlerden meydana gelmiş orta hacimdeki bir eserdir. Bölümlerin sayısı çeşitli nüshalarda değişiklik göstermekte olup matbu nüshalarda 70’den fazla bölüm vardır. Kitabın bazı yerlerinde ünlü Selçuklu veziri Muiniddin Pervane’ye hitap edilmekte, Şems’ten, Seyyid Burhaneddin ve Selahaddin-i Zerkub’dan bahisler geçmektedir. Eser Mevlana’nın dini tasavvufi görüşlerini muhtelif konulardaki fikirlerini Mesnevi’den daha açık ve yalın bir tarzda gösterir. Sade bir Farsça ile yazılmış olan Fihi Mafih, zamanında devrinin çeşitli özelliklerini yansıtan önemli bir kaynaktır. Bölümler, ya da bir soruya verilen cevap şeklindedir, yahut bir hadisenin beyanıyla bir ayet veya hadisin izahıyla başlamaktadır. Bunun yanı sıra tasavvufi menkıbeler, klasik şark hikayeleri, masallar malzeme olarak kullanılmış, Moğollar’ın zulmü dile getirilmiş ve mağlup olacaklarına işaret edilmiştir. ⁵³Bu eserin Türkçe’ye tercümesi Meliha Ülker Anbarcıoğlu tarafından yapılmış ve MEB tarafından basılmıştır. Henüz neşredilmemiş Avni Konuk tercümesi de bilinmektedir. ⁵⁴ Ayrıca Mevlana’nın bu eseri de İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerine çevrilmiştir. ⁵⁵

4.Meva’iz-i Mecalis-i Seb’a

Camilerde yapmış olduğu vaazların bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir. Yedi büyük bölüme ayrılmıştır. Arapça bir hutbeden sonra hikayeler gelmektedir. Mesnevi’nin yazılmasında Mecalis’teki usulden istifade edilmiştir. ⁵⁶ Mevlana’nın yedi vaazını ihtiva eden Farsça Mansur bir eserdir. Bu vaazlar muhtemelen Sultan Veled veya Çelebi Hüsameddin tarafından not edilmiş, fakat

⁵¹ YAYLALI, *Hazreti Mevlanâ’nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, 33

⁵² RUMÎ, Mevlana Celaleddin, *Fihi Mafih*, (Çev. Ahmed Avni Konuk, Selçuk Eraydın) İstanbul, 2003, XI

⁵³ ŞAFAK, *Mevlâna Celaleddin Rûmi Eserleri Seçmeleri*, XXVII-XXVII

⁵⁴ YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, 14

⁵⁵ Bkz.ŞAFAK, *a.g.e.*, XXIX

⁵⁶ YAYLALI, *a.g.e.*, 33-34

olduğu gibi bırakılmamış, esasa dokunmamak kaydıyla gözden geçirilerek ona bazı ilaveler yapılmıştır. Eserde vaazlar, münacat, na't ve dua cümlelerinden oluşan seçili bir girişten sonra bir hadıs-i şerifle başlamakta; toplumun bozulması, günahlardan sakınma inancın gücü iyi kulluk, bilginin önemi, aklın değeri, gaflet gibi konular, ayetler hadisler ışığında ve hikayeler eşliğinde izah edilmektedir. Kitapta Mevlana'yı etkilemiş olan İranlı mutasavvıf şairler Senai ve Attar'ın sözlerinden nakiller, Divan-ı Kebir ve Mesnevi'den beyitler vardır. Meclis-i Seb'a bilhassa Mevlana'nın şems'le karşılaşmasından önceki düşüncelerini aksettirmesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁷ Mevlana'nın bu eseri ilkin Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1937'de bilahare A.Gökınarlı tarafından 1965'te tercüme ve neşredilmiştir.⁵⁸

5.Mektubat

Mevlana'nın yakınlarına, dostlarına, bazı alimlere, bilhassa devlet büyüklerine ve önemli şahıslara yazdığı mektupların bir araya getirilmesinden oluşmuş bir eserdir. Muhtelif vesilelerle kaleme alınmış olan bu mektupların çoğunda bir kimse tavsiye edilmekte veya birisinin derdine çare aranmaktadır. Eser, Mevlana'nın yaşadığı dönem için de önem arz etmektedir.⁵⁹ Mevlana'nın hayatını aydınlatmak, Mesnevi'yi iyi anlamak bakımından mektupların okunması zaruridir.⁶⁰ Bu eser Selçuklular tarihi bakımından önem arz etmektedir.⁶¹ Önemli bilgileri ihtiva eden 147 mektup A. Remzi Akyürek'in tashihi ve Feridun Nafiz Uzluk'un tercümesiyle ilkin 1937'de bilahare A. Gökınarlı tarafından 1963'de yeniden tercümesi yapılarak neşredilmiştir.⁶²

Mevlana'ya aidiyeti kesin olan bu beş eserden başka bazı küçük risaleler ve manzumelerde O'na nispet edilmiştir. Bunlar, Tıraş/nâme adlı 75 beyitlik bir mesnevi Aşknâme adlı 94 beyitlik bir mesnevi; Risale-i âfâk u enfüs adlı 72 beyitlik

⁵⁷ şAFAK, *Mevlâna Celaleddin Rumi Eserleri Seçmeler*, XXX,

⁵⁸ YAKIT, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, 14

⁵⁹ şAFAK, *a.g.e.*, XXIX

⁶⁰ şAFAK, *a.g.y.*, XXIX

⁶¹ YAYLALI, *Hazreti Mevlâna'nın Hayatı Eserleri Fikirleri*, 34

⁶² YAKIT, *a.g.e.*, 14-15

bir kaside; aynı isimde mensur bir risale; Risale-i akâid isimli mensur küçük bir eserdir. Bu manzume ve risalelerin Mevlana'ya ait olmadığı ilim ve ihtisas esbabınca ortaya konulmuştur. ⁶³

c. Mevlana'nın Milliyeti

Günümüz dünyasında savaşların durmadığı kargaşanın ortadan kaybolmadığı, kötülüklerin hüküm sürdüğü kaosun yaşandığı bir ortamda eserleriyle insanlara ahlak ve sevgi aşıl原因an bir ilim adamı olan Mevlana'ya İranlıların sahip çıkması ve onun farisi olduğunu beyan etmeleri Mevlâna'nın milliyeti tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Mevlâna'nın eserlerinden ve hayatından yola çıkarak onun İranlı değil de öz be öz Türk olduğunu bu başlıkta incelemiş ve bu konudaki tartışmaları ortadan kaldırma gereği duyduk.

Mevlana'nın yazı dili, çok azı Türkçe ve Arapça olmasına rağmen, Farsça'dır. Hatta bundan dolayı kendisini İran asıllı sayanlar da olmuştur. Halbuki Mesnevi'sinde bizzat kendisi "Beni bu beldede yabancı saymayın. Sizin beldenizde ben evimi arıyorum. Her ne kadar düşman görünüşlüysem de düşman değilim. Hinduca yazsam bile aslım "Türk'tür" demektedir. Bu ifadelerinden açıkça anlaşılıyor ki, kendisi aslen Türk'tür. Hinduca dediği Sanskritçe'nin bir lehçesi olan Pevlevce yani Klasik Farsça'dır. Şairler o dönemlerde bu dille şiirler yazıyorlardı. Şairlerin dili dolayısıyla Farsça, ulemanın dili Arapça ve köylülerin dilide Türkçe idi.

⁶⁴ Mevlana'nın Farsça yazmasının nedenini Neşet Çağatay şöyle açıklamaktadır:

"...Farsça yazmasının iki önemli nedeni vardır; birincisi o bölge şehirlerindeki şairler, edebiyatçılar, felsefeciler ve mutasavvıflar gibi bilim adamları arasında, medreselerde Farsça yaygındı. Oradaki dersler genellikle Farsça yapılıyor, eserler Farsça yazılıyor, hatta devletin resmi yazışmalarında Farsça kullanılıyordu. ⁶⁵ İkinci neden kendi ailesi içinde ve bütün Harezmi bölgesinde Belh'te (Mevlana ve

⁶³ ŞAFAK, *Mevlana Celaleddin Rumi Eserlerinden Seçmeler*, XXXI

⁶⁴ ŞAFAK, *a.g.e.*, 15-16

⁶⁵ ŞAFAK, *a.g.y.*

ailesinin) konuştuğu Türkçe, Harezmi lehçesi idi ki, bu lehçeye Hakaniye lehçesi (yahut) Kaşgar veya Doğu Türkçesi denir. Mevlana'nın gelip yerleştiği Anadolu Selçuklularının lehçesi ise, Türkmençe, yani Oğuzca idi. Bu lehçeye Kıpçakça ve Batı Türkçesi de denir. Bu lehçe ise Anadolu'da konuşulan Oğuz lehçesinden (Batı Türkçesinden) farklı olduğundan yeni geldiği bu bölge halkı onu rahatça anlamayacaktı.”⁶⁶ şeklinde belirtmektedir. “Mevlana'nın milliyeti konusunda kim ne derse desin, kendisinin de söylediği gibi özbeöz Türk'tür. Öyle olmasaydı Anadolu'ya soydaşlarının arasına gelmezdi.”⁶⁷ şeklinde Neşet Çağatay görüş bildirmektedir⁶⁸

Mevlana'nın evinde Hakaniye Türkçesi konuşulduğunun en bariz delili, oğlu Sultan Veled'in “İbtidaname”sidir. Sultan Veled, Mevlana ailesiyle Karaman'a yerleştikten sonra dünyaya gelmiştir (1226) Şayet ailede ana dilleri olan bu lehçe konuşulmasa idi. Sultan Veled Hakaniye Türkçesi'ni kimden ve nereden öğrenip şiirlerini yazardı? Kendilerinden başka Karaman'da bu lehçeyi konuşan pek yoktu. Bu da gösteriyor ki Mevlana'nın evinde konuşulan dil Türkçe'nin Hakaniye lehçesidir.⁶⁹

d. Mevlana'nın Yaşadığı Dönemde Anadolu'daki Genel Duruma Bir Bakış

1. İctimai Durum

Moğolların İran'ı istila ettiği devrede, kısa bir müddet için de olsa, onların yıkıcı hareketlerinden masum kalan Fars atabeklerinden başka, diğer bir ülke de Anadolu idi. Bu yüzden Moğolların önünden kaçan pek çok Türk, emin bir yer olarak gördükleri bu ülkeye geldiler. Anayurtlarından değişik zamanlarda ayrılan bu Türk toplulukları çok defa doğrudan Anadolu'ya gelmeyip bir müddet İran'ın Horasan

⁶⁶ ŞAFAK, *Mevlana Celaleddin Rumi Eserlerinden Seçmeler*, 16

⁶⁷ ŞAFAK, *a.g.y.*

⁶⁸ ŞAFAK, *a.g.e.* 16-17

⁶⁹ KOCATÜRK, *Mevlana Divan-ı Kebir Üzerine İncelemeler*, TCKBY, Ank., 3-4

ve Azerbaycan gibi bölgelerinde oturmuşlardı.⁷⁰ Birinci Alaaddin Keykubat zamanında Anadolu birliğinin esaslı olarak intizama konulduğu bir sırada Orta Asya'dan çıkarak bir sel gibi, önüne çıkan her şeyi yakıp yıkan Moğol kuvvetleri önünden kaçan alimler ve servetü saman sahibi kimselerin yanında, kalender dervişlerinde kütleler halinde Anadolu'ya gelip yerleşmeleri, başlangıçta Anadolu Selçuklu sultanlarının prestijlerini muhafaza etmelerinde önemli rol oynamıştı.⁷¹ Böylece emin bir yer olan Anadolu'ya doğrudan adeta bir alimler ve mutasavvıflar göçü meydana gelmiştir. ⁷² İnan hakimiyetinin kuvvetli izlerini taşıyan Anadolu'daki bu doğulu alim ve mutasavvıflar, sükun ve huzuru sağlayabilmek için Anadolu halkı ile uyuşumu tercih ediyor, onlarla iyi münasebetler sonunda ortaya çıkmıştır. Şayet Mevlana Belh'te kalsaydı belki bugünkü ününe kavuşamazdı. Moğollar 1243 yılında Köseadağ bozgunu ile İslam medeniyetinin Anadolu'da yapmış olduğu aşamayı sarsmış 1277 den sonra da Moğollar'ın Anadolu halkı üzerine kurmuş oldukları büyük bir ekonomik ve sosyal bunalıma neden olmuştur. ⁷³

2.İlmi Durum

Anadolu'nun fethedildiği XI.yüzyıl. ile bu ülkenin feodalite devri olan XII. yüzyılda gerek dış savaşlar gerekse iç savaşlar yüzünden bir türlü sulh ve sükun sağlanamaması dolayısıyla, Anadolu'da ilmî hayat iyice uyanamamıştır. Ancak XII. yüzyılın son yıllarında az da olsa eserler yazılmıştır. ⁷⁴

II. Kılıçarslan'dan itibaren bütün Selçuklu hükümdar ve ileri gelenlerin medrese yaptırmaları bu devirde ilme verilen önemi göstermektedir. I.Keykavus ve I.Alaaddin Keykubad'ın yaşadığı devir olan XIII.yüzyılın Anadolu'sunda ilim ve edebiyatın en yüksek devrini yaşadığını görmekteyiz. ⁷⁵ Bunun en büyük örneği Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın Mevlâna'nın babası için Konya'da Medrese yaptırması ve Onu oraya davet etmesidir. Ayrıca Mevlâna'nın sohbetlerine birçok devlet adamının iştirak etmeside örnek gösterilebilir.

⁷⁰ KOCATÜRK, *Mevlana Divan-ı Kebir Üzerine İncelemeler*, 5

⁷¹ KOCATÜRK, *a.g.y.*

⁷² KOCATÜRK, *a.g.y.*

⁷³ KOCATÜRK, *a.g.e.*,5-6

⁷⁴ KOCATÜRK, *a.g.y.*, 5-6

⁷⁵ KOCATÜRK, *a.g.y.*,5-6

3.Dini Hayat

Anadolu'da Moğollar her ne kadar tahribat yapmışlarsa da ibadethanelere pek dokunulmadığı gibi Gazan Han'dan itibaren İslam dininin gelişmesinde büyük rolü olan ibadethaneleri korudukları ve yenilerinin yapılmasına ön ayak oldukları da görülmektedir.⁷⁶ Ayrıca devlet adamlarının halkı bilgilendirmeleri için gerekli desteklerini sunmuşlardır. Fikri kargaşanın olduğu halk ilim adamlarının sohbetleri sayesinde itikadi problemlerine ve ibadetlerine çözümler bulmuşlardır. Tasavvuf da halkın yaşayışına önemli ölçüde etki etmiştir.

XII. ve XIII. Yüzyıllarda İran'da Orta Asya'da, Suriye'de, Mısır'da ve Anadolu'da bir çok tekkelerin yapıldığı görülmektedir. İşte bu tekkelerde yaşayan mutasavvıfların gerçek yüzleri menkıbeler bulutu ile örtülmüş olsa bile, kuvvetli bir görüş o bulutların arkasında bir çok önemli şairlere, derin ve serbest düşünceli düşünörlere ve samimi meczuplara rastlanır. Bilhassa Muhyiddin İbnu'l-Arabi'den sonra vahdet telakkisini en geniş bir şekilde kavramış sufilere rastlamamız olağandır.⁷⁷ Bunun başlıca faktörlerinden birisi Anadolu Selçuklu hükümdarları gibi şeyhlere karşı büyük saygı ve sevgi beslemeleridir.⁷⁸ Ancak Moğol istilası Anadolu'da siyasi, sosyal ve kültürel hayatı etkilediği gibi dini hayatı da olumsuz yönde etkilemiştir. Müslüman toplumun başına gelen Moğol felaketi halk ovasında itikadi bazı problemlerin doğmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Anadolu Selçuklu devletinin ve İslam dünyasının Moğol istilası altında bulunması müslümanlar arasında kaderciliğin yaygınlaşmasına neden olmuştur. İşte böyle bir kaos ortamında dünyaya gelen Mevlâna İslam toplumunda yanlış yorumlanan kader ve irade meselesini yeniden ele almış ve halkın irade hürriyeti sahibi olan insanın ne kadar önemli bir mahluk olduğunu düşünceleriyle açıklamıştır. İşte birinci bölümde iradenin ne olduğunu ve halkın nasıl bir kader anlayışı içersinde bulunduğunu inceleyelim.

⁷⁶ KOCATÖRK, *a.g.e.*,11

⁷⁷ KOCATÖRK,*a.g.e.*,13

⁷⁸ KOCATÖRK, *a.g.e.*, 14

I. BÖLÜM

KELAM AÇISINDAN İNSAN HÜRRİYETİ PROBLEMİ

a. Tanımlar

1. Fiil

Arapça bir isim olan fiil kelimesi Türkçe’de iş, oluş, davranış ve hareket kelimeleriyle karşılanır. Yani fiil; tasavvurda kalmayıp görünür hale gelen şey demektir.⁷⁹ Fiil kavramı, ıstılahta çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Mu’tezili bilgin Kâdi Abdulcebbar (v.415/1025) onu; kudret sahibinden meydana gelen şey diye tarif ederken,⁸⁰ el-Cürcânî (v.816/1413) fiili, başkasına etkide bulunma sebebiyle bir şeyin oluşması şeklinde tarif eder. Bu anlamda fiil Allah’a nisbet edildiğinde onun manası; yaratmak ve yokluktan varlığa çıkarmaktır.⁸¹

İmâmu’l-Harameyn el-Cüveynî (v.478/1085), fiilin tam bir tarifini yapmamakla birlikte, onu, ister araz ister cevher cinsinden olsun hariçte varlığı sabit olan mevcut (varlık) anlamına gelen “şey” kapsamında düşünmektedir. Yaratmanın Allah’a ait olduğunu, her şeyi, bu arada insanın fiilerini de yaratanın Allah olduğunu Kur’an’la delillendirirken “Allah her şeyin yaratıcısıdır” ayetini zikreden Cüveynî, hususen ayrıca ifade etmese de fiilin de bir “şey” olduğuna böylece işaret etmektedir. Nitekim sadru’l-islam el-Pezdevî (v.493/1099) aynı metottan hareketle açıkça; “fiil şeydir” diyerek konuya açıklık getirmektedir.⁸²

Fiil kavramı konusunda yapılan bu tanımların işaret ettikleri ortak nokta; fiilin mücerred bir kavram olmayıp, dış dünyada gerçekliği olan bir şey olduğudur. Yani fiil; insanın iradesinin dış dünya ile temasa gelmesi, onun iç dünyasının dış

⁷⁹ ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İst, 1997, 50

⁸⁰ KADI ABDULCEBBAR, *Şerh Usül el-Hamse*, Kahire, 1965, 324

⁸¹ CÜRCANİ, Seyid Şerif, *Kitab et-Ta’rifat*, İst, 1300/1882, 112

⁸² PEZDEVİ, İmam EbulYusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (Trc. Şerafeddin Gölçük), İst, 1980, 146

dünyaya zaman ve mekan planında aksetmesi irade ve kudretinin eyleme dönüşmesidir.⁸³

2.İrade

Sözlükte irade kavramı “istemek, dilemek” anlamına gelen irade terim olarak “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi “ veya” canlıyı kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik “ yahut “bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim” gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır.⁸⁴ Yapılması imkan dahilinde bulunan şeylerden birinin ihtiyar ve tercih edilmesine irade denilmektedir.⁸⁵ Kendi isteğimizle yaptığımız için icap ederse sorumlu tutulacağımız mükafat veya ceza ile karşılaşacağımız hareketler⁸⁶ irade diye tanımlanabilir. Fahreddin er-Râzi'nin kaydettiğine göre filozoflar, bir fiilin yapılmasında tamamen veya büyük ölçüde fayda bulunduğuna dair bizde bir kanaat uyandığında içimizde onu elde etmek yönünde bir eğilim hasıl olacağını bu eğilime irade denildiğini belirtmişlerdir. Râzi Allah hakkında bu anlamda bir iradeden bahsetmenin doğru olmayacağını, çünkü O'nun zâtı için fayda veya zarardan söz edilemeyeceğini ifade ettikten sonra kelimcilerin irade tanımını şu şekilde verir: “Bir zorunluluk söz konusu olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren sıfat” Râgıb el-ısfahani iradeyi arzu, ihtiyaç ve ümitten meydana gelen bir güç olarak açıkladıktan sonra bu terimin bazen eyleme yönelme sürecinin başlangıç, bazen da bitiş noktasını ifade ettiğini belirtir. Başlangıç noktasında irade nefsin bir işi yapmayı arzulaması, bitiş noktasında ise o işin yapılmasına veya yapılmamasına hükmetmesidir. Terim Allah hakkında sadece ikinci anlamda kullanılabilir. Çünkü Allah arzudan münezzehtir, yalnızca hükmeder.⁸⁷

İki türlü irade vardır;

⁸³ ÖZLER, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 50

⁸⁴ ÇAĞRICI, Mustafa, “*İrade*”, *DİA*, İst, 2000, XXII, 360

⁸⁵ ULUDAĞ, Süleyman, *Akaid ve Kelam*, İst., 1982, 239

⁸⁶ KAZANCI, Ahmed Lütfi, *Akaid ve Kelam*, İst., 1981, 152

⁸⁷ HÖKELEKLİ, Hayati, “*İrade*”, *DİA*, İst, 2000, XXII, 360

a.İlahi İrade

Külli ve umumi bir iradedir. Kâinatta mevcut olan her şey Allah'ın iradesiyle var olur, olmayan şeyler de o irade etmediği için olmaz. Mümkün olan şeylerden hiçbiri Allah'ın iradesinin haricinde değildir.⁸⁸ Diğer yandan Allah'ın iradesi de iki çeşittir:

a.1. Meşiyet manâsına gelen ilahi irade

Buna kevni ve tekvini irade de denilir. Bu manadaki irade muradın ve maksadın vukua gelmesini gerektirir. “Allah bir şeyin olmasını ve yaratılmasını irade ederse, o şeye ol, der, o da hemen oluverir. Allah'ın “Ol” (kûn) emrine her yaratık uymak zorundadır. Hiçbir kimse bu iradeye karşı gelemmez. Ay ve güneş tutulmasına engel olmak, dolunun yağmasına ve güneşin ışık vermesine mani olmak imkan dahilinde değildir.⁸⁹

a.2. Muhabbet ve Rıza manâsına gelen irade

Buna dini ve teşrii irade de denilir. Bu manadaki irade kasd ve irade edilen şeyin meydana gelmesini gerektirmez. Mesela Allah insanların oruç tutmalarını ve verdikleri sözden dönmemelerini irade eder. Yani öyle hareket etmelerine razı olur, bu şekilde hareket edenleri sever. Yoksa behemal öyle hareket etmelerini irade eder, bunu temin için de bütün gücünü sarf eder, fakat buna rağmen sözünü dinletemez, emrine itaat edilmesini sağlayamaz diye bir şey yoktur.⁹⁰

b.İnsan İradesi

Allah insanlara, değişik durumlar ve farklı hareketler karşısında tercih ve seçme yapma imkanını lütf etmiştir. İşte bu imkana “Beşeri İrade” diyoruz. Buna göre de insan iradesi iki çeşittir.⁹¹

⁸⁸ ULUDAĞ, *a.g.e.*, 239

⁸⁹ ULUDAĞ, *a.g.y.*

⁹⁰ ULUDAĞ, *a.g.e.*, 240

⁹¹ ULUDAĞ, *a.g.y.*

b.1. Külli olan insan iradesi

Bu insandaki ihtiyar ve tercih yapabilme kabiliyetidir. Allah'ın insanı bu fitrat, hilkat, cibilliyet, özellik ve nitelikte yaratmış olması halidir.⁹² İrade sıfatının; bir fiili işleyip işlememekten birine yönelmesi onda yoğunlaşmasıdır. Diğer bir deyimle; insanın kendinde bulunan ve yaratılmış olan külli (bütün ve potansiyel) iradesini, bir fiili işleyip işlememekten birine harcaması ve kullanmasıdır.⁹³ Mesela insan orucu tutma veya tutmama içki içme veya içmeme konusunda tercih yapma bu iki şıktan birini ihtiyar etme imkanına ve kabiliyetine sahiptir. Dilerse onu, dilerse bunu yapabilir. İradesini her iki yönde de hür ve serbestçe kullanma imkanına sahip oluşu külli olan Beşeri iradedir.⁹⁴

b.2.Cüz'i olan insan iradesi

İnsanda mevcut bulunan ve iyiye de kötüye de harcanması imkan dahilinde olan külli iradenin bilir bir yöne sarf edilmesi işine cüz'i irade (kasd ve azm-i musammanı geri dönmeyen kesin karar) adı verilmektedir. Kesb(kazanma) denilen şey de budur.⁹⁵ Kasd ve cüz'i irade denilen şey, nefsin bir fiili işleyip işlememekten birine eğilim ve arzusudur.⁹⁶

3.Kesb

Kesb; fiili seçmek ve tercih etmek⁹⁷ manalarına gelmektedir. “Kesb” Kur’ani bir tabirdir. Lügatte, toplamak, rızık aramak anlamlarına gelen bu tabir, Kur’an’da kalbin bir şeye azmederek ona yönelmesi, maddi kazanç, sa’y ve amel manalarında kullanılır.⁹⁸

⁹² ULUDAĞ, *Akaid ve Kelam*, a.g.y.

⁹³ OĞUZ, Muhammed İhsan, *İslam'da Kazâ ve Kader*, İst., 1994, 67

⁹⁴ ULUDAĞ, a.g.e., 240

⁹⁵ ULUDAĞ, a.g.y.

⁹⁶ OĞUZ, a.g.e., 67

⁹⁷ KILAVUZ, M.Saim, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İst, 1987, 100

⁹⁸ ÖZLER, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 129.

Allah tarafından yaratılmış olup insana verilen külli ve beşeri iradenin iyi veya kötü işlerden belli biri için kullanılması ve harcanması (istimal ve sarf) halinden ibarettir.⁹⁹

Eşarilerin inanişına göre kesb (kananıp edinme); kulun kudretinin etkisi olmaksızın fiille birlikte bulunmasından ibarettir. Mâtüridilerin inanişına göre kesb, kulun kudretinin, fiilin meydana gelmesindeki etkisidir.¹⁰⁰

4.İstitaat (Kudret)

Canlı varlıkların fiillerini yapma ve terk etmelerine imkan veren sıfata “istitâa” denmektedir.¹⁰¹ Kuvvet, takat, güç manasına gelir. Kelamcılar bu konuda kudret deyimini yerine istitaat terimini kullanırlar.¹⁰² İnsanın irade kuvvetine tesir eden bir sıfat olan istitaa bu anlamda insan iradesinin fiiliyata dökülmesi, bir başka ifadeyle eyleme geçmesine imkan veren onun iş yapabilme kapasitesini ifade eden bir sıfattır.¹⁰³

İki çeşit istitâat vardır.

a.İlahi Kudret

Külli ve umumi kudrettir. Hiçbir şey bunun dışında kalmaz. Allah mutlak manâda kuvvet ve kudret sahibidir. Allah yarattığı her şeyi kendi kudretiyle halk eder.¹⁰⁴

b.İnsanî Kudret

İnsan kudreti ve istitaat, fiilin meydana gelişi anında fiille beraber bulunur. Buna istitaa maa’l-fiil denir. Fiilden önce insanda var olan kuvvet “sebeup ve âletlerin

⁹⁹ ULUDAĞ, *Akaid ve Kelam*, 240

¹⁰⁰ OĞUZ, *a.g.e.*, 68

¹⁰¹ OĞUZ, *a.g.e.*, 111

¹⁰² ULUDAĞ, *a.g.e.*, 241

¹⁰³ ÖZLER, *a.g.e.*, 111

¹⁰⁴ ULUDAĞ, *a.g.e.*, 241

selamette olması” manasına gelen kudrettir. Mutezileye göre istitaat fiilden öncedir. Eş’arilere göre insandaki kudret bir fiilin meydana gelişinde tesirli değildir. Maturidilere göre ise tesirlidir.¹⁰⁵

5.Kazâ

Kazâ; Lügaten, hüküm ve karar verme, emir, hüküm, tesbit, ilam, tebdil, (bir vecibeyi) ifa gibi manalara gelir.¹⁰⁶ Kazâ ezelde takdir olunan şeyin takdir gereğince varlık alemine çıkarılması (=yaratılmasıdır)¹⁰⁷ Kazâ: Cenab-ı Hakkın, ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeylerin zamanı gelince Levh-i mahfuzda yazıldığı şekilde meydana gelmesine denir. Bu da tekvin sıfatına râcidir.¹⁰⁸ Zamanı gelince ezeli ilmüne uygun olarak o eşyayı veya olayları yaratması da kazâdır.¹⁰⁹

İmam Matürîdi’ye göre Kaza kelimesinin sözlük manası “bir şeye hükmedip karar vermek, layık olduğu sonucu belirlemek ve hakkında nihai olarak söylenebilecek son sözü söylemek”ten ibarettir.¹¹⁰ Matürîdilere göre kazâ; Cenâb-ı Hak’ın, ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeyleri, zamanı gelince ezeldeki ilim, irade ve takdirine uygun olarak yaratması demektir.¹¹¹

Eş’arilere göre kazâ; hüküm manasına olup Hak Tealâ’nın bu kainatta vâki olacak şeylerin hepsini, nasıl, ne vakit ve ne şekilde olacaklarsa ezelde öylece bilmiş ve ezeli ilmüne uygun olarak dilemiş olmasıdır.¹¹²

Kazâ kelimesi Kur’an’da, yarattığı, hüküm, bildirmek, emretmek, bitirmek anlamlarında kullanılır.¹¹³

İlmi ezelide, tesbit edilen kaza, iki kısma ayrılır.

¹⁰⁵ ULUDAĞ, *Akaid ve Kelam*, 241

¹⁰⁶ ERCE, Halil Ziya, *İslamda Kaza ve Kader*, İst., 1968, 9

¹⁰⁷ KAZANCI, *a.g.e.*, 158

¹⁰⁸ ÜLKÜ, Hayati, *İslam Dini Akaidi*, İst., t.y, 302

¹⁰⁹ KARACA, Muhammed, *Tevhid ve Akaid*, Konya, t.y, 256

¹¹⁰ MATÜRİDİ, Ebu Mansur, *Kitabü’t-Tevhid Tercümesi*, (Trc. Bekir Topaloğlu), İst, 2005, 391

¹¹¹ AYDIN, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Ank., t.y, 255

¹¹² AYDIN, *a.g.y.*

¹¹³ Bkz. YÜKSEL, Emrullah, *Sistemik Kelam*, İst., 2005, 66; İsra 4-23, Ahzab 36, Kasas 29

a.Kaza-i Mübrem

Bir şart ve sebebe bağlanmayıp, kat'î ve kesin olarak, hükmolunan kazadır. Böyle kaza'da sebebe yapışmak hiç fayda vermez. Bunda gereken tam bir teslimiyettir.¹¹⁴

b.Kaza-i Muallak

Hükmolunan şeyin, meydana gelmesi, bir şart ve sebebe bağlı olup, şart ve sebepleri bulunduğu zaman, meydana gelir. Tarlaya tohum ekmek, sebebdir, ekinin meydana gelmesi bunun sonucudur.¹¹⁵

6.Kader

Kader; Lügatta “Kadr” madde-i asliyesinden gelen bir kelime olup ölçme, tahmin, ölçerek ve takdir ederek tayin, değer, miktar, kudret, gücü yetmek manalarına geldiği gibi, Kelamda, Allah'ın iradelerini icradan (yani kazâdan) evvel takdir etmesi ölçmesi manasına gelir.¹¹⁶ Kader kulların hak edeceği cennet-cehennemliğin önceden rapor edilmesi, özellikle kulların fiilleri açısından her şeyin ilahi ilimde önceden var olması ve bu ilme göre kaydedilmesi demektir.¹¹⁷ Hadislerde geçen kader kelimesi ise hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak bunları Allah'ın yarattığına inanmak olarak karşımıza çıkar.¹¹⁸

Terim olarak Kader veya takdir, Cenab-ı Hakk'ın bütün nesne ve olaylarıyla kainatı ezelde planlamasından ibarettir.¹¹⁹ Bir başka ifade ile Kader; Allah Teâlâ Hazretlerinin ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve mekanını, evsafını, yani

¹¹⁴ CÜCÜ,Taner, *İslam İncisinde Temel Kavramlar*, İst.,1977, 227

¹¹⁵ CÜCÜ, a.g.y.

¹¹⁶ ERCE, a.g.e.,9

¹¹⁷ PARLAK,Salih, *Bilgi Toplumunun Kader Anlayışı*, İst., 2004, 143.

¹¹⁸ Bkz.ATAY,Hüseyin, *İslamın İnanç Esasları*, Ank., 1992, 218

¹¹⁹ Bekir TOPALOĞLU, Yusuf Şevki YAVUZ, İlyas ÇELEBİ, *İslamda İnanç Esasları (Komisyon)*, İst., 1998, 143

olacak şeylerin ne şekilde ve ne zaman olacağını ezelde daha olmadan bilip o surette takdir buyurmuş olmasına denir. ¹²⁰

Matüridilere Göre Kader; Hak Teâlâ'nın ezelden, ebede kadar olmuş ve olacak şeylerin zaman ve mekanını, sıfatlarını, hususiyetlerini ve her türlü özelliklerini bilip, ezelde o suretle tahdid etmesidir. ¹²¹ Kader her bir mahluku kendisine ait vasfıyla tayin ve tesbit etmektir şeklinde de açıklanmıştır. ¹²²

Eş'arilere göre Kader ise: Cenab'ı Hak'ın her şeyi, vakti gelince, ezeli ilmine muvafık ve irade ettiği şekilde icâdetmesidir. ¹²³

Biri insan iradesine bağlı olan, diğeri insan iradesine bağlı olmayan iki türlü kader vardır. Bunlardan insan iradesine bağlı olan kadere; Kaderi mutlak, diğeri ise Kaderi mübrem denir. ¹²⁴

a.Kaderi Muallak

Kendi irademize bağlı olduğu içindir ki, hakkımızda iyi şeyler diler ve ona göre hareket edersek Allah onu yaratır. Fena şeyler diler ve öyle hareket edersek onu yaratır. Ne ekersek onu biçeriz. İlahi bir kaidedir ki, buğday eken ancak buğday alır, arpa alamaz, arpa eken de arpa alır, buğday alamaz. İşte kaderin insan işlerine olan tesiri buradadır. Yani insan başarıya ulaşamazsa bu, mutlaka şartların tamam olmamasından ileri gelmektedir. Yoksa kader, iradesini iman yoluna sarf eden kimseyi küfre küfür yoluna sevkeden kimseyi de (şayet Allah'ın hususi bir ikramı olmazsa) iman yoluna sevkeden mânada bir tesirde bulunmaz. ¹²⁵

¹²⁰ ÜLKÜ, *a.g.e.*, 302

¹²¹ AYDIN, *a.g.e.*, 255; MATÜRİDİ, *a.g.e.*, 392-393

¹²² ES-SABUNİ, Nureddin, *Matüridiyye Akaidi*, (Trc. Bekir Topaloğlu), Ank, 2000, 155

¹²³ AYDIN, *a.g.y.*

¹²⁴ KAZANCI, *a.g.e.*, 160

¹²⁵ KAZANCI, *a.g.y.*

b.Kaderi Mübrem

İnsan iradesinin ve kudretinin dışında kalan hâdiselere dair olan kadere denir. Bize göre birden bire meydana gelen afetlerin neticesi olan zarar ve ziyanlar, fırtınalar, depremler, ölüm halleri bazılarımızın cılız, zayıf, hastalıklı sağlam bünyeli olarak yaratılışımız, gelecekte olacak hadiseler, ne zaman, nerede öleceğimiz, kıymetin ne zaman kopacağı gibi. Bu kısım kaderden bahsetmeyi Resulüllah Efendimiz nehyetmiştir. Kendisine: “Kıyamet ne zamandır?” سوالini sorana: (Kıyamet için ne hazırlığın var? Sualini sormuş, bilinmeyeceğini, bilinmesinde bir faide olmayacağını anlatmak istemiştir.¹²⁶

B.İnsan İradesi Problemi

Mükemmel bir varlık olarak yaratılan ve Allah tarafından “Şerefliğin en şerefli) seçilen insan mükellefiyet sahibi olması için kendisinde seçme hürriyeti bulunması gerekir. Çünkü insanına iyi ve kötü sunulmuş ve bunlardan birini tercih etmesi Allah tarafından istenmiştir. Bundan dolayı Allah insanı iyiye yönlendirmek için, iradesini kullanmasını istemiş, insana vahiy ve peygamberken göndermiştir. İnsanoğlunun bütün sırlarını bile Allah insana vermiş olduğu irade ile onu sorumlu tutmuştur. İrade konusu Kur’anda ve Hadislerde beyan edilmiş. İnsanın iradesini hangi yönde kullanması gerektiğini açıklanmıştır. İşte bu noktada insanın itikadının sağlam olabilmesi için Kelam ilmi irade bahsini ele alarak insana yol göstermiştir. İnsan iradesi problemi bu noktada ortaya çıkmış kader ile iradenin ilişkisi ve insanın yapması gereken şeyler Kelam ilminin Kur’an ve Hadisler ışığında insanların anlayıp kavrayabileceği bir hale getirilmiştir. Bu başlık altında kader ve insanın fiilleri açıklanarak, insan iradesinin mevcudiyeti ortaya konmuştur.

Kur’an’da kader kavramı sadece insanla değil, mikro âlemdeki zerrelere kadar makroskobik alemlere kadar bütün bir kainatla ilgilidir. Yani sebep ve sonuç çizgisi içinde varlık sahasına çıktığına şahit olduğumuz her bir mevcut, bir ilahi program

¹²⁶ KAZANCI, *Akaid ve Kelam*, 160

(kader) içinde meydana getirilmektedir. ¹²⁷ Kaderin aslı, Allah Teâlâ'nın mahlukat, hakkındaki sırrından ibarettir. ¹²⁸ Kader, Cenâb'ı Hakk'ın ezelde sıfât-ı mahluku bilmesidir ki sıfat-ı zâtiyyeden ilim, irâde sıfatlarına racidir, kadimdir. ¹²⁹

Fiillerin Allah tarafından yaratılmış olması, onların kullar tarafından iktisap edilmesine engel değildir. Allah kudreti de, takdir edileni de yaratandır. Hem kullarına iktisap için seçim hakkı vermiştir, hem de her şeyi ezelde takdir etmiştir. Onun takdiri kullarını zorlama anlamına alınmamalıdır. ¹³⁰ Madem ki dinimiz bize bir takım vazifeler (mükellefiyetler) veriyor, onu yapmak ya da yapmamak yetkisine sahibiz demektir. Aksi halde böyle bir vazife verilmezdi. Eğer hareketlerimiz de mecbur olsa idik, istemiyerek yaptığımız veya yapmak istemediğimiz bir hareketten dolayı mes'ul tutulmuş oluruz. Hareketlerimizde serbest değilsek, neden kötü harekette bulunanları tenkid ediyoruz? Mecbur olsak, mes'ul de olmayız. ¹³¹ Kulun isteğe bağlı fiilleri vardır. Bunların iyisi Allah'ın rızâsiyledir. Kötüsü ise değil. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet bilginleri diyor ki; “Kulun işlediği günah ve kötülükler, Allah'ın iradesi, dilemesi, kazası ve kaderiyledir; rızası, muhabbeti ve emriyle değildir.” Buradaki irade ile dileme'den maksat; kul günah işlerken Allah ona gereken güç ve kuvveti verir ve kendisini serbest bırakır. İlla günah ve kötülük yapsın diye zorlamaz. Kazâ ve kaderden maksat: Allah Teâlâ ezeli ilmiyle, kulun dünyaya gelip şu veya bu fiilleri yapacağını bildiği için onun hakkında öyle yazmış ve takdir etmiştir. Günü gelince o takdir edilen fiiller bir bir oluverir. Demekki o fiiller takdir edildiği için işlenmiyor, işleneceği için takdir edilmiştir. ¹³² Ebu Hanife el-fikhu'l-Ekber'de bu konuda şöyle demektedir: “Allah her şeyi hükmü ile değil ama vasfı ile yazmıştır.” Her şeyi vasıfları ile birlikte ; güzelliği ve çirkinliğiyle, uzunluğu ve genişliğiyle, küçüklüğü ve büyüklüğü ile yazmıştır. Bütün bunların eşyanın vasıflarıyla yani şöyle şöyle olacaktır diye kaydetmiştir. Yoksa

¹²⁷ ÖZTÜRK, Yener, *Yeni Bir Yorumla İslam İnanç Esasları*, İst., 2003, 210

¹²⁸ AYTEKİN, Arif, *Ehli Sünnet İnanç Esasları*, İst., 1995, 55

¹²⁹ HAKKI; İzmirli İsmail, *Yeni ilm-i Kelâm*, Hzy. Sabri Hizmetli, Ank. 1981, 329

¹³⁰ ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *Gazali ve Kelam Felsefesi*, Ank., 1970, 33

¹³¹ ÇIĞMAN, M. Kenan, *Kazâ-Kader –Hayır ve Şer Rızık, Ecel ve Tevekkül*, Ank, t.y, 23

¹³² YILDIRIM, Celal, *İslam Akaidinden Seçilmiş Mes'eleler*, İzmir, 1963, 19

hüküm sigasıyla yani bu şöyle olsun böyle olsun diye değil.İşte bu mihval üzere her şeyi ezelde yazmıştır. Kaza,kader ve meşiet O'nun ezeldeki sıfatıdır.Keyfiyeti nedir bilemeyiz.Allah Teala,hal-i ademinde madumu madum olarak bilir.Allah Teala,mevcud olanı da varlığı halinde mevcud olarak bilir.ve sonunun nasıl olacağını da bilir. ¹³³

Kul, her fiili ve karşısına çıkan her hadiseye karşı tavrıyla trenin rayları, veya atılan taşın mahreki gibi, önceden biçilmiş, takdir edilmiş âkıbetler üzerindedir ve hayr ile şer yalnız Allah'tandır. ¹³⁴ Allah'ın yaratmasıylaadır.

Allah diğer varlıklar gibi insanı da kendisine kullukta bulunmak için yaratmış ve ona sorumluluk vermiştir. İnsan imtihan için yaratıldığından kaderinde yazılı olan itaat ve isyanla ilgili fiiller tamamen kendisine aittir. Bunda en küçük bir zorlama yoktur. İnsan iyi veya kötü, hidayet veya dalâlet, iman veya küfür yollarından istediğini tercih etmekte serbesttir. Kul kendi cüz'i iradesiyle hayır ve şerden neyi yapmak isterse Cenab-ı Hakk külli iradesiyle onu yaratır. Mesuliyet insanın kendisine ait olur. ¹³⁵ İnsan fiillerinin hepsi Allah'ın iradesi, meşiyeti, hükmü, kazası ve takdiriyledir. ¹³⁶ Buna göre kötülük yapan,suç işleyen,günahta bulunan,küfür ve isyanı benimseyen kimsenin bu Allah'ın hükmüdür,takdiridir,kaderimde böyle yazılmıştır,deyip suçu Alah'a atması kendisini temize çıkarmasına cevaz verilemez. ¹³⁷ Çünkü insanın fiillerini yaratan Allah'tır,kesb eden kendisidir.İnsan fiillerinin hepsi Allah'ın iradesi ve takdiriyledir ifadesini bu şekilde anlamalıyız.

İnsanları hayvanlardan ayıran pek çok üstünlüklerden biri de iradeli hareketlere sahip olmasıdır. İnsanın hareketlerini gözden geçirdiğimiz zaman bu hareketleri iki kısımda toplamamız mümkündür. Birincisi iradesine bağlı olmayan hareketler. Mesela nefes almak, kalbinin atması gibi. Bundan sorumlu olmayız

¹³³ Bkz. İMAM AZAM, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül Kâri Şerhi*, Trc. Yunus Vehbi Yavuz İst., 1981,51;en-NEŞŞAR,Alı Sami,*İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*,Çev.Osman Tunç,İst,1999,I,337

¹³⁴ KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İman ve İslam Atlası*, İst.,1983,31

¹³⁵ Bkz. MUTLU, İsmail, *Bediüzzaman'ın Görüşleri Işığında İman Esasları*, İst,2000,275

¹³⁶ TAFTAZANİ,Saadeddin, *Şerhu'ı-Akaid*, Hzy. Süleyman Uludağ, İst., 1982, 193

¹³⁷ GÖLCÜK,Şerafeddin, *İslam Akaidi*,İst,1997,217

ikincisi kendi istek ve irademize bağılı olarak yaptığımız hareketler. Mesela yolda bir para bulduğumuzda sahibine ulaşıp teslim etmek ya da kendi cebimize atmak gibi. Bunlar irademiz dahilinde olan hareketlerdir ve bu hareketlerden sorumlu tutuluruz.¹³⁸

İnsan fiillerinde gerçek bir irade hürriyetine sahiptir. Zira insan kendi nefsinde her an müşahede etmekte, yaptığı işlerde hür olduğunu görmektedir. Allah Teâla, insanların irade ve ihtiyar sahibi dilediğini yapabilir bir varlık olmasını takdir buyurmuş ve onları bu güç ve kuvvette yaratmıştır.¹³⁹

Seçme özgürlüğüne sahip insan oğlunun itikadi noktada kafasındaki problemleri ortadan kaldırmak ve irade sahibi bir varlık olduğunu benimsemesi açısından insana bazı görevler düşmektedir. Bu görevleri yerine getiren insan itikadi manada huzuru bulacaktır.

İnsan hürriyeti ve kader ilişkisinde kullara düşen görevler şunlardır:

1.Kulun kaderi tasdik etmesi ve takdir ettiği konularda Allah'a boyun eğmesi vaciptir.

2. Vuku bulan şeylerde teslim olmak, hemen taat üzere şükretmeyi ve günahlardan tevbe etmeyi gerekli kılar.

3. Müslümanın seçme hakkının bulunduğuna inanması gerekir.

4. Bir yönden ilahi meşiet ile, diğer yönden emir ve rıza arasında fark vardır. Olmuş ve olacak her şey Allah'ın iradesi iledir. Fakat olmuş ve olacak her şey Allah'ın teşrii emri veya rızası ile değildir.¹⁴⁰ Allah'ın her şeyi önceden bildiğine ve

¹³⁸ Bkz.KAZANCI, Ahmed Lütfi, *a.g.e.*, 152-153.

¹³⁹ Bkz.KILAVUZ, *a.g.e.*, 100

¹⁴⁰ Bkz. SAİD HAVVA, *Hadislerle İslam Akaidi*, Çev.M.Ahmet Varol-Orhan Aktepe, A.Ali Ural, H.Ahmet Özdemir, İst.,t.y, 310-311

insanın mutlak kişisel sorumluluğuna olan bu çifte inanç,müslümanı hem eyleme iter,hem de kaçınılmaz bir felaket karşısında kendisine kolayca dayanma gücü verir.Kendisinde bir hareketsizlik meydana getirmek şöyle dursun bu inanç ona bir dinamizm kazandırır. ¹⁴¹

Allah misal aleminde olayları yaratır, sonra onlardan dilediğini geri siler, dilediğini de bırakır. ¹⁴² Kul mümkünler arasından birini seçerek onu hür iradesiyle yaparak mutlak hale getirir. Böylece Allah'ın ilmi dahilinde kul iradesini kullanmış olur. Mesela Allah belayı bir tür yaratır ve o mübtela kılmak istediği kimsenin başına iner. Tam bu esnada dua yükselir o belayı geri çevirir. ¹⁴³

Sonuç olarak diyebiliriz ki;kader problemine çözüm bulmak için,Allah'ın ilminden değil insanın sorumluluğundan ve dolayısıyla insan hürriyetinden hareket etmek zorundayız.Önceden tespit,irade konusu olmayan ve insanın sorumlu olmadığı alanlarda olabilir.İnsana bırakılan alanlarda ise kaderi insan davranışları belirlemektedir.Yani insan sorumlu olduğu hususlarda kaderi insan çizmektedir. ¹⁴⁴ Bundan dolayı kulun mümkünü mutlak hale getirmesini ve Allah'ın ilmi ve iradesi arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamak gerekir; “Allah geleceği ezelde neyse o olarak,yani bir imkanlar alanı olarak biliyor.Onun nasıl şekilleneceği ise irade tarafından belirleniyor.Bu bakımdan önceden mümkün olarak bilinen bir durum iradenin seçiminden sonra fiili bir durum olarak biliniyor.Bu Allah'ta bir eksikliği göstermiyor.Tam aksine,O'nun önünde sınırsız imkanlar bulunan hür bir yaratıcı olduğunu gösteriyor.Bu itibarla insanın bir fiili irade etmesi şu anlama geliyor:O ezelde bilfiil olarak bilinen bir şeyi değil,imkan olarak bilinen bir şeyi irade etmekte ve bu irade onun imkan halinden fiil haline geçmesine sebep olmaktadır.Bu yüzden o,işlediklerinden sorumlu oluyor.Allah da ezelde bir imkan olarak bildiği bu fiili,insanın onu işlemesiyle birlikte bilfiil bilmiş oluyor.” ¹⁴⁵ Bütün bu

¹⁴¹ HAMİDULLAH,Muhammed, *İslam'a Giriş*, (Çev.Cemal Aydın),Ank,2004,98-99

¹⁴² ED-DİHLEVİ, Şâh Velîyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, Trc. Mehmet Erdoğan, İst. I, 1994,245

¹⁴³ ED-DİHLEVİ, a.g.y.

¹⁴⁴ AKBULUT,Ahmet. “Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri”,AÜİFD,Ank,1992,XXXIII,140

¹⁴⁵ ÖZDEMİR,Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*,İst,2003,223

sebeplerden dolayı insan hür bir iradeye sahiptir. Bundan dolayı mükelleftir. Kader insanın iradesini ortadan kaldırmaz. Kula düşen görev tedbirini almak yapması gerekeni yapmaktır. Allah'ın takdiri, kulun tedbiri vardır.

C. Kelami Akımların İnsan İradesine Bakışı

a.Cebriyye

İnsana hiçbir irade hürriyeti tanımayan Cebriye, olayların insanın iradesine tabi olmayıp Cenab-ı Hakk tarafından önceden tespit edildiğine inanan bir mezheptir. Herşey ilahi iradeye tabi iken insanın iradesinden söz edilemez. İnsanın iradesi ilahi iradeye bağlı olduğunu söyleyen Cebriye mezhebi insanın rüzgar önünde uçan tüy gibi iradesinin Allah'ın iradesine tabi olduğunu iddia ederek Mutezile mezhebine karşı çıkarlar.¹⁴⁶

Cebriye mezhebi; kader ve kazânın bir zaruret olduğunu, insanların o ezeli hükümlere mecbur ve mahkum bulunduğunu, tedbir vesaire gibi şeylerin bir fayda temin etmeyeceğini, olacak şeylerin hükme bağlanmasıyla elde bir çarenin kalmadığını, vukuat ve hadiselerle karşı zaruri olarak içinde boyun eğmek gerektiğini “işler önceden olup bitmiştir” hükmüyle kımıldanmanın lüzumsuzluğunu ileri sürmektedir. Sözde bunlar bütün irade ve kudreti her işi Allah'a bırakmakta O'nun saltanat ve azametini hürmet etmiş olduklarını; aksi takdirde kulu yaratıcı ve dilediğini yapar tanımak icap edeceğini; böyle bir tanımaya da imkan bulunmadığı cihetle Cebre bağlanmaktan başka kulluk yolu olmadığını iddia ederler.¹⁴⁷ Kulların fiillerinde sadece Allah'ın kudreti tesirlidir. Kullar kendi fiillerinde asla kudret sahibi değildirler. Kulun herhangi bir işte tesiri yoktur. Kul cansız varlık durumundadır, diyerek insan iradesini yok saymışlardır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ TURAN, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 2000, 135-136

¹⁴⁷ GÜZELYAZICI, A.Şeref, *Din Dersleri*, İst., 1956, 249-250

¹⁴⁸ NESEFİ, Ömer, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, (Hz. M. Seyyid Ahsen), İst., 1995, 96

İslam düşünce tarihinde Cehm b.Safvâ'nın (ö.128/748) temsil ettiği Cebriye Mezhebine göre Allah her şeyin yaratıcısıdır. İnsan her şeyde olduğu gibi fiillerinde de mecburdur.¹⁴⁹ “Mükafat ve ceza da tıpkı insan fiilleri gibi cebirdir” diyen Cehm cebir ortaya konulmuşsa dini tekliflerinde cebir olması gerekir diyerek dini vecibeleri de cebre dahil ederek iradeyi kabul etmemiştir.¹⁵⁰ Mahlukatın fiilerindeki tedbirin tümü, Allah'a aittir ve bütün fiiller mecburi ve zorunludur. Tıpkı felç olanın titremesi gibidir.¹⁵¹ Bu mezhebe göre bütün fiilleri yaratan Allah'tır, kulun hiçbir fiilde iradesi, ihtiyarı yoktur. Eğer kul kendi fiillerinin yaratıcısı der isek o zaman kul yaratıcı olur.¹⁵² Cehm, sevap ve ikabın cebr olduğu görüşünü benimsedi. Nitekim fiillerin hepsi cebr'den ibarettir. O şöyle diyordu: Cebr sabit olunca teklifte cebrden ibarettir. Cebriyye'ye göre, her şey ezeli olarak takdir olunmuştur. Onlara göre Allah mü'minleri mü'min, kafirleri kafir olarak yaratmıştır. İblis ezelde kafir idi. Hz. Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) İslam'dan önce mü'min idiler. Nebiler de vahyden önce Peygamber idiler.¹⁵³

Özetleyecek olursak Cebriye'ye göre gerçek anlamda Allah'tan başkası için fiil yoktur. İnsanın fiillerinde tasarruf tamamen Allah'a aittir. Yani insanın fiilleri tümüyle ıztırâri (zorunlu) olup, insanın ne bir iradesi (seçme gücü) ne de bir kudreti(istitâat) vardır. O halde fiilin insana nispeti mecazidir. Allah, cansız eşyada nasıl fiil yaratıyorsa insanda da, onun hiçbir rolü olmadan fiillerini yaratmaktadır. Cebriyye'ye göre insan fiilinin bir mahalli olmaktan başka bir şey değildir. Fiilleri karşısında insanın durumu, damarlarında kan akan adamın durumu gibidir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ ADAM, Hüdaverdi, *İbn Arabi Kaza ve Kader*, Sakarya, 1998, 320

¹⁵⁰ WOLFSON, H. Austryn, *Kelam Felsefeleri*, (Çev. Kasım Turhan), İst., 2001, 465

¹⁵¹ EL-HANEFİ, İmam Kadı Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi' İzzed-Dımeşki, *el-Akiadetü't-Tahaviyye ve Şerhi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İst., 2002, 366.

¹⁵² Bkz. BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmî Kelâm*, İst., 1959, 227

¹⁵³ TAFTA ZANİ, Eb'ul-Vefa, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, Trc. Şerafeddin Gölcük, İst., 1980, 170.

¹⁵⁴ Bkz. ÖZLER, a.g.e., 72-73

b.Mutezile

Kuran ve Hadis nasslarını akli yorumu tbi tutan Mutezile akımının irade konusundaki özgürlükçü yaklaşımının temelinde Emevi yönetimine karşı siyasi mücadelesi yer almaktadır.Mutezile akımına göre İslam toplumunun elinden alınan ihtiyar(yapma gücü),mutlak cebir anlayışını beraberinde getirecek toplum pasifleşecektir.İşte bu noktada irade konusunu ele alan Mutezile hürriyet noktasında insanı merkeze almaktadır. ¹⁵⁵

İrade meselesini açıklarken Mutezile,Cenab-ı Hakk'ın adalet sahibi olduğundan yola çıkarak meseleyi adalet-zülüm ekseninde açıklarlar.Bundan dolayı Mutezile “ehl-i adl”diye anılmıştır.Cenabı Hak adl (âdil)dir, kullarına asla zulmetmez. Binaenaleyh kullar, yaptıkları ihtiyari fiileri (iyilik ve kötülükleri) Allah Teâla tarafından kendilerine verilen hür ve müstakil irade ile yaparlar, bu fiillerin meydana gelişinde ilahi bir müdahale bahis konusu değildir. Zira kulun fiili ilâhi irade ile vuku bulsaydı kul o fiili cebir altında yapmış olurdu. Bu takdirde o fiilden dolayı ceza görmesi zulüm olurdu.¹⁵⁶ Mutezile'ye göre, insanların kendi ihtiyari fiilleri kendi tasarruflarındandır. İnsan, fiillerinin muhdis'i ve fâilidir. İnsanlardan sâdır olan fiillerin insanla olan münasebeti Eşari ve Maturidilerin düşündükleri anlamda kesb değil hudusu'dur.¹⁵⁷ Mutezile'ye göre insan, Allah'ın kendisinden yarattığı kudret ile tasarrufunda hürdür. Aksi halde kendisine ait olmayan fiillerden dolayı sevap ve ikâba uğramış olacaktı. Bu sebeple kim onun (insanın) fiillerinin yaratıcısı ve muhdisi Allah'dır derse büyük bir hata işlemiş olur. Zira fiiller insana müteallıktır. Zât-ı ilahi'ye taalluku doğru olmaz. Çünkü bir fiilin iki fâilin mefulü, iki kadirin (gücü yeter) makdur'u, iki müessirin eseri olması imkansızdır. Bu sebeple Mutezile insanın mecazi olarak değil hakiki olarak fiillerinin fâili olarak vasıflanması gerektiğine inanır ve vasıflanmanın bu cihetten Allah'a has olmasını reddeder. ¹⁵⁸

¹⁵⁵ Bkz.en-NEŞŞAR, *a.g.e.*,II,63-64

¹⁵⁶ TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, İst.,1981, 175.

¹⁵⁷ ADAM, Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri* (Sistematik) Sakarya, 1998, 57

¹⁵⁸ ADAM, a.g.y.

Mutezile'nin büyük alimlerinden sayılan Kadı Abdulcebbar(ö.415/1024) el-Muğni adlı eserinde fiiller hakkında şöyle der: “Kesb(teorisi)makul değildir.Anlaşılmayan bir teoriye de ihtiyaç yoktur.Kulların tasarruf,kalkma,oturma gibi fiilleri Allah'ın kullara verdiği kudret sayesinde kullar tarafından yerine getirilir.Allah tasarruf,kalkma,oturma gibi fiillerin faili değildir.Kim Allah o fiillerin yaratıcısı dersen bir fiilin iki yaratıcısı olduğunu kabul etmiş olur.”¹⁵⁹

Mutezile'ye göre Allah insana irade ve kudret vermiş, bunları ona kayıtsız ve şartsız teslim etmiştir. Artık Allah insanların işine karışmamaktadır. Dileyen iyilik, dileyen kötülük yapabilmektedir. İnsan, Allah'ın hiçbir müdahalesi olmadan kendi işini bizzat kendisi kendi iradesi ve kudreti ile yapar. Daha açıkçası insan fiilinin yaratıcısıdır. İnsan fiili Allah tarafından yaratılmaz. Öyle olsaydı Allah'ın irade ettiği ve iradesine göre yarattığı bir fiilden dolayı insanın sorumlu ve mükellef tutulması zulüm ve haksızlık olurdu. Allah bu nevi abes ve zulüm olan şeyleri yapmaktan münezzehtir. ¹⁶⁰ Mutezile'nin bakış açısı insan iradesini yüceltmekte ve onu her şeyin üstüne çıkartmaktadır.Mutezile insanı adeta kutsallaştırarak en üst mertebeye oturtmaktadır.İnsan güç ve ihtiyar sahibidir.İyi ve kötü,hak ve batıl,her şeyi yapar ¹⁶¹şeklinde bu mezhebin görüşlerini özetleyebiliriz.

c.Eş'âri

Eş'ârilere göre insanda irade vardır, ancak bir şeyi insanın irade etmesi için daha evvel o şeyi Allah'ın irade etmesi şarttır. İnsanın dilemesi Allah'ın dilemesine tabi ve bağlıdır. Allah dilemedikçe insan bir şey dileyemez. İnsan fiilinde muhtar ve serbesttir, ama iradesinde cebir ve ızdırar altındadır. İnsan muhtar suretinde mecburdur. Yani cebir altındadır ama şeklen iradesi vardır.¹⁶²

¹⁵⁹ KADI ABDULCEBBAR, Ebu'l Hasen, *El-Muğni*, Kahire, 1962-1965, VIII, 3; MACİT, Yüksel, *Mutezile'den Aforizmalar*, İst, 2004, 66

¹⁶⁰ Bkz. ULUDAĞ, *a.g.e.*, 242

¹⁶¹ en-NEŞŞAR, *a.g.e.*, 258

¹⁶² ULUDAĞ, *a.g.y.*

İnsan fiillerinin Allah'ın kudretiyle mahluk olduğunu, o fiillerinin yapılmasında ve meydana getirilmesinde insan kudretinin hiçbir tesiri olmadığını kabul eden Eş'âri mezhebinin akli ve nakli bir takım delilleri vardır. Mümkün olan her şey vasıtasız bir şekilde Allah teala'ya isnad edilir. “Allah her şeyin yaratıcısıdır”¹⁶³ “Allah sizi ve yaptıklarınızı yarattı.”¹⁶⁴ Eğer insan fiillerinin mucidi olsaydı zaruri olarak fiillerini bütün tafsilatıyla bilmesi gerekirdi. Nitekim Allah, “Yaratmış olan bilmez mi?” buyuruyor. Halbuki insan her şeyi bilemez, diyerek delil getirirler.¹⁶⁵ Eş'ari'ye göre insanın kudreti olsa da, bu kudretin, Allah'ın kudreti yanında hiçbir tesiri yoktur. Onlara göre insanın fiilleri vardır ancak bunlar Allah tarafından yaratılır. İnsanın fiillerinin dayandığı bir iradesi vardır. Dolayısıyla insan fiillerinde ihtiyar sahibi sayılır.¹⁶⁶

Ebu'l-Hasan Eş'ari, kudret olarak isimlendirdiği sıfatı mizaç itidalliğinden başka bir şey olarak görür. Bu sıfatın varlığını şöyle ispatlamaktadır. Biz organları sağlıklı bir insanla, yatalak ve felçli bir insanın farkını, birincisinde bulunup da ikincisinde olmayı eylem gücü açısından biliriz. Bu fark, güçsüzün değil de güçlünün sıfatının meydana gelişinde ortaya çıkar; işte bu kudrettir.¹⁶⁷ Kesb nazariyesinde Allah fiili yapma gücünü onun yapacağı anda yaratır, ne öncesinde ne de sonrasında. Bu nazariye Allah'ın kudretiyle kulların fiilleri ve bunlardan doğan mesuliyetleri arasında bir denge kurabilmek için ortaya atılmıştır.¹⁶⁸

Kısaca söylemek gerekirse insan iradesi konusunda Eş'âiri Kelam ekolünde genel bir belirsizlik vardır. Onlar, Allah'ın iradesi yanında insan iradesinin varlığından endişe duymakta ve ondan söz etmemektedirler. Buradan Eş'ariler'in fiilleri hususunda insan iradesinin doğrudan bir tesirinin olduğunu kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. O halde insanın fiillerinde sorumlu olmasını gerektiren şey nedir?

¹⁶³ Zümer 62

¹⁶⁴ Saffat 96

¹⁶⁵ Bkz. MUSTAFA SABRİ EFENDİ, Şeyhülislam, *İnsan ve Kader*, Trc. İsa Doğan, İst, 1989, 72-74

¹⁶⁶ MUSTAFA SABRİ, *a.g.e.*, 77-78

¹⁶⁷ ER-RAZİ, Fahru'd-Din, *İslam inancının Anakonuları mealimu Usuli'd-Din*, Çev. Nâdim Macit, Erz., 1996, 80

¹⁶⁸ HANEFİ, Hasan, *İslami İlimlere Giriş* (Çev. Muharrem Tan), İst, 2000, 64

Sorusuna Eş'ariler meşhur "Kesb" nazariyesini ortaya atarak cevap verirler: Allah fiilleri yaratır, insan fiilleri kesbeder.¹⁶⁹

d.Maturidiyye

Ehl-i Sünnet'in Maturidiyye mektebinin kurucusu Ebu Mansur el Matürîdî'dir.(ö.333/944) Kurduğu fikir sistemi kendi adına nisbetle "Maturidiyye" diye anılmaktadır.¹⁷⁰

Ehl-i Sünnet'in Maturidiyye Mektebi mensuplarına göre yaratma Allah'a mahsustur. Her şeyin hâlıkı Allah'tır. Sonradan var olan (hâdis) bütün eşyayı o yaratmıştır. Cevher ve arazi o yarattığı gibi, ister zaruri (ihtiyar dışı), isterse ihtiyari olsun. insanın bütün fiillerini ve fiillerin taalluk ettiği kudreti de Allah yaratır. İnsanın hiçbir surette yaratmasından bahsedilemez.¹⁷¹ Kulların fiilleri konusunda isabetli olan görüş,fiilleri,hakikat manasında hem Allah'a hem de kula nispet etmektir.Kulların fiilleri içerisinde tasavvurlarının ulaşamadığı ve akıllarının takdir edemediği haller bulunduğu gibi,hedef ve planların ulaştığı akılların idrak ettiği haller de mevcuttur.Demek ki fiiller birinci açıdan kendilerine ait değildir,ikinci açıdan ise onlara aittir.¹⁷² Matüridi,fiilin Allah tarafından yaratılmış olmasını,o fiili işlerken hür olarak davranmasında bir engel olarak görmediği gibi,insan yaratılmış olan bu fiilleri işlemede bir mecburiyetle karşı karşıya değildir,aksine hürdür diyerek fiilin bir yönünü kesb ile temellendirmeye çalışır.¹⁷³

Maturidilere göre insanda hem irade hem de kudret vardır. İrade de kudret de tesirlidir. Ancak yaratma işi Allah'a aittir, O'na mahsustur. Meselâ insan bir iş yapmayı düşünür ve onu yapmayı karar verir. O işi yapması için kudretini ve cüz'i iradesini harcaması, ilahi iradenin ve kudretin o işi yaratmasına vesile ve sebep olur. Biz nasıl dilersek Allah öyle yaratır. Allah'ın iradesi ekseriya insanın iradesine

¹⁶⁹ Bkz.ÖZLER, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 95

¹⁷⁰ ÖZLER, *a.g.e.*,95

¹⁷¹ ÖZLER, *a.g.e.*, 95-96

¹⁷² MATÜRİDİ,*Kitabü't-Tevhid Trc.*,292

¹⁷³ YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, *Matüridi ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*,İst,1997,56-57

tabidir. İnsan Kasib, Allah Halik'tir. Tedbir kuldân, takdir Allah'tandır. Bir fiil insanın kesbi ve Allah'ın halkı sonunda meydana gelir.¹⁷⁴ İnsanda irade ve ihtiyarın bütün şekilleri ve kısımları mevcuttur.¹⁷⁵ Matüridi, kendi dönemine kadar bu konuda ortaya atılan kaderi inkar etme ve cebr fikrini benimseyenlerin görüşlerini çürüterek, eylemlerin hem insana hem Allah'a ait olduğunu ileri sürerek; o fiile yönelmek, onu seçmek ve yapmak insanın işi onu yaratmak Allah'ın işidir şeklinde yeni bir çözüm ortaya atmıştır. Fikirlerini temellendirme noktasında bu çözümü insan fiillerini ve iradesini açıklamada kullanmıştır.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi insan iradesi konusunda Cebriye; aşırı ve mutlak cebir anlayışını benimserken, Eş'ariler ise mutedil ve ortalama bir cebir anlayışını benimserler. Mutezile ise aşırı iradecilik görüşünü savunurken, Maturidiyye mezhebi ise Mutavassıt, Mutedil ve ortalama tefviz görüşünü savunmuştur.¹⁷⁷ Şimdi de Mevlânâ'nın insan iradesi konusundaki görüşlerini inceleyeceğiz. Böylece onun insan iradesi konusunda hangi kelami ekolleri tenkit ve hangi kelami ekolleri tasvip ettiğini ortaya çıkarmış olacağız.

¹⁷⁴ ULUDAĞ, *Akaid ve Kelam*, 243

¹⁷⁵ ŞEBBENDERZADE, Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam'ın Esası* Sad. A. Bülent Baloğlu, Halife Keskin, Ank., 1997., 50

¹⁷⁶ KUTLU Sönmez, *İmam Matürî ve Matürîdilik*, Ank, 2003, 45-46

¹⁷⁷ Bkz. ULUDAĞ, *a.g.e.*, 242-243.

II.BÖLÜM

KELAM AÇISINDAN MEVLANA'DA İNSAN HÜRRİYETİ

A.MEVLÂNÂ'YA GÖRE İNSAN VE HÜRRİYETİ

Kainatla yaratılmış en mükemmel varlık olan insan Allah tarafından yeryüzünde halife kılınmış ve sorumluluk yüklenmiştir. Duygu düşünce ve fiil sahibi insanın kainatta bulunan herşey emrine verilmiştir. Allah tarafından kendisine vahiy gelmiş ve emirlere bağlı olması insandan istenmiştir. İşte bu noktada tüm ilim adamlarının olduğu gibi Mevlâna'da insanı eserlerinde baş tacı yapmış ve insan olmak için hangi özelliklere sahip olunması gerektiğini açıklamıştır.

Mevlâna, Mesnevisinde mahlukatı üç sınıfa ayırmıştır. Bunlar; “melekler, hayvanlar ve insanlardır. Yaratılmışlar içerisinde bulunan insanları da kendi aralarında üç sınıfta değerlendiren Mevlâna bu sınıfları şöyle açıklar. Birincisi; günah işlemeyen, kendi nefislerinden geçen ve Meleklerden daha üstün olan sınıf. İkincisi insan şeklinde olan ama hayvanlardan daha aşağı bir seviyede bulunan sınıf. Üçüncüsü de bir zaman insan, bir zaman günahkar olan ama pişmanlığını hemen anlayan sınıf¹⁷⁸ olarak beyan eder.

Mustafa (a.s.) “Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi; hayvanları yarattı, onlara şehvet verdi; insanları yarattı, onlara hem akıl verdi, hem şehvet verdi. Kimin akli şehvetinden üstün olursa, meleklerden daha yücedir; kimin şehveti aklından üstünse; o hayvanlardan da aşağıdır”¹⁷⁹ diye buyuran Peygamberimizin bu Hadis-i Şerif’i Mevlana insan anlayışını bu hadis perspektifinden yola çıkarak şöyle sembolize eder: Akıl=Melek, Şehvet=Hayvan, Akıl ile Şehvet birlikte insanı temsil eder,¹⁸⁰ şeklinde açıklayan Mevlâna daha sonra bu üç sınıfın özelliklerini aşağıda şu şekilde ayrıntılı olarak inceler.

¹⁷⁸ Bkz. CAN, Şefik, *Konularına göre Açıklamalı Mesnevi Trc., İst., 2004, III-IV, 292.*

¹⁷⁹ CAN, a.g.e., 292

¹⁸⁰ CAN, a.g.y.

Allah, alemdeki varlıkları üç çeşit olarak yarattı. Yarattıklarından bir kısmına akıl verdi, bilgi verdi, cömertlik verdi. Bunlar meleklerdir: bunlar Allah'a secde etmekten başka bir şey bilmezler. Mayalarında hırs yoktur; heva ve heves yoktur! Bunlar, baştan başa nurdur; Allah aşkı ile diridirler, Allah aşkı ile yaşarlar. Yarattıklarından diğer bir kısmı bilgisizdir, hayvan gibi; ot yer, ota semirir. Onlar, ahırdan ve ottan başka bir şey görmezler; kötülüklerden aşağılıklardan, iyiliklerden, yüceliklerden haberleri yoktur. Allah'ın yarattıklarından üçüncü kısmı ise insanlardır, ademoğullarıdır. Bunlar yarı yaratılışları bakımından melektirler, yarı yaratılışları bakımından da eşektirler. İnsan yaratılışı gereği, eşek olan yarısı ile aşağılıklara, belden aşağı duygulara meyleder. Melek olan öbür yarısı ile de başı göklere yönelir, yücelikler arar, akla uygun şeylere kendini verir. Hakk'ın yarattıklarından ilk iki kısım, yani meleklerle hayvanlar, zıtlarla uğraşmaktan savaşmaktan uzak, rahat ve huzur içinde, kendi normal hayatlarını yaşamaktadırlar. Fakat üçüncü kısım, yani insan ise iki zıt huy sahibidir. Hem tertemiz vicdan sahibidir, melektir, hem de hayvan! Bu yüzden de akli ve şehveti ile uğraşıp durmaktan azap içindedir.¹⁸¹ Şeklinde açıklayan Mevlâna azaptan kurtulmanın yolunu da akıl-nefs savaşında aklın yanında olanın bu savaşı kazanacağını belirtir. Daha sonra Mevlana insanların sınıflamalarını ve bu sınıfta olanların özelliklerini şu şekilde açıklar.

İnsanlar da imtihan edilip kısımlara ayrılmışlardır. Bunların hepsi de insan şeklinde insan kalıbında olmakla beraber ayrı ayrı üç kısımdır: insanların bir kısmı tamamiyle kendi kendilerinden geçmişler, Hz.İsa gibi göklere çıkmışlar meleklerle karışmışlardır. Onlar görünüşte insan kılığındadır fakat, mana bakımından Cebrail kesilmişlerdir. Onlar: öfkeden, heva ve hevesten, nefislerinin isteklerine uymaktan dedikodudan kurtulmuşlardır. İnsanların bir kısmında insan şeklinde, insan kılığında eşek hayatı yaşarlar. Onlar baştan başa kin, öfke ve şehvet kesilmişlerdir. İnsan olarak bunlarda da meleklik, Cebrâillik huyu vardı: vardı ama, beden evleri pek dardı. Pek büyük ve yüce olan meleklik huyu o dar eve sığmadı. Cansız olan kişi

¹⁸¹ CAN, *a.g.e.*, 293.

zaten ölmüştür. Ama yaşadığı, insan kılığında dolaştığı halde canı, meleklik vasfını, meleklik huyunu kaybetmiş kişi ise, insan şeklinde eşektir. Hakk'ın insana lutfettiği meleklik huyunu taşımayan can bayağıdır, aşağıdır! Bu söz gerçektir; bu sözü süfi söylemiştir. Meleklik huyunu kaybederek hayvanlaşan insan, bütün hayatı boyunca hayvanlardan daha fazla can çekişir, didinir durur. Çünkü o, hayvanların bile yapamayacağı akıl almaz ince işler, kötülükler etmiştir. İnsan şeklindeki bu hayvanın yaptığı hileleri, şeytanlığı, kötülükleri diğer hayvanlar yapamaz. Altın işlemeli kumaşlar dokur, denizlere dalar, dibinden inciler çıkarır. Geometri bilgisinin, astronominin, hekimlik ilminin, felsefenin en inceliklerini bilirler. Bilirler ama bunlar hep bu dünyaya ait bilgilerdir. Bunlar insana, yedinci kat göğün üstüne çıkacak yolu göstermezler. Aslında bütün bu bilgiler, ahır yapma bilgileridir. Bu bilgilerle, ahırda öküzün, devenin rahat yaşaması sağlanır. Bu aptallar; hayvanlar birkaç gün daha rahat geçinsin diye ahır yapma sanatını öğreten bu bilgilere gizli şeyler, ince hünerler adını takmışlardır. Allah yolunu ve o yolun varılacak menzillerinin bilgisini bu ahır yapanlar bilmezler! Allah yolunun bilgilerini ancak, gönül ehli olan ârifler, akılları ile değil de gönülleri ile bilirler. Demek ki Allah şu latif hayvanın mayasını akıl ve şehvetle yoğururken, bir de onu, dünyada işine yarayacak faydalı bilgilerle eş dost etti. Çünkü, uyanıklığın uyku ile ne münasebeti vardır? Hayvani ruh sahiplerinde ancak gaflet uykusu bulunur. Bu nevi insanlarda birbirine aykırı duygular vardır. Uyanıklığa gelince, hayvani uyku kalmaz, duygusundaki aykırılığı, o vakit gönül levhinden okur. Uykuya dalan kişinin uyandığı zaman uykuda iken rüyada gördüklerinin aksini görmesi gibi, onlar, aşağılık hayvan huylu kişilerdir. Daha doğrusu, insan kılığında hayvanlardır; hatta o hayvanlardan da daha aşağıdırlar.¹⁸² Çünkü; hayvani ruha sahip olan kişinin, yâni havyalıkta kalmış insanın kötü huylarını değiştirmeye, nefsi ile savaşmaya istidatı vardı ama, nefsanî arzularına uyması yüzünden bu istidat yok oldu gitti. Halbuki bildiğimiz hayvanın nefsi ile savaşıp huylarını değiştirmeye istidat ve kabiliyeti olmadığı için hayvanlıkta kalmasının özü meydandadır. Hayvanlıkta kalmış insanın

¹⁸² CAN, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Trc.*, III-IV, 494-495.

hakikat kılavuzu olan istidâdı gittikten sonra, o insan hangi gıdayı yerse yesin, o gıda eşek beyni olur ve onu sersem yapar. Zihne açıklık ve uyanıklık veren “beladür” adlı ilacı bile alsa afyon yerine geçer, onun kalp illetini ve akılsızlığını arttırır. İnsanların bir kısmında vardır ki, içlerinde daimi olarak savaş vardır; nefisleri ile akılları çarpışır durur. Bunlar, bir bedende yarı insan yarı hayvan olarak ömür sürerler. Bu yüzden dir ki; bu kısımda bulunan insanların ahirleri (=sonları) yani hayvani ruhları, hayvanlıkları ruh aleminden gelen evvelleri (=önleri) yâni tertemiz olan insani ruhları, insanlıkları gece gündüz savaşmaktadır.¹⁸³

Mevlâna metodlara başvurarak aklın nefis ile savaşını, Mecnun’un devesi ile savaşına benzetir. Mecnun’un sevdası Leylâ’yadır, devenin sevdası ise yavrusuna! Nitekim Mecnun da dedi ki, “Bindiğim devenin sevdası arda gitmek, yani onun istediği geride bıraktığı yavrusuna; benim sevdam da ileriye, Leyla tarafındadır. İkimiz de sevdalıyız ama, sevdalarımız ayrı.¹⁸⁴ Mecnun yani akıl sonunda: “Ey deve (yâni nefis!)” dedi. “İkimiz de aşıkız fakat aşklarımız bir birine zıt, birbirine aykırı! Demek ki biz, birbirimizle yol arkadaşlığı yapmaya layık değiliz. Senin sevgin de, yuların da bana uygun değil! O halde senden ayrılmam gerek. Bu iki yol arkadaş; Mecnun (akıl) ve deve (nefis) birbirinin yolunu vurmaktadır. Onun için bedenden inmeyen ve onu yani “ten devesi”ni terk etmeyen “ruh” yolunu şaşırır.¹⁸⁵

Mevlânâ insanın teşekkülünden bahsederken, onu beden ve ruh diye iki kısımda mütalâa eder ve şöyle der: “Hiç şüphe yok ki, Ademoğlu, aşağısının aşağısının aşağısı bir bedenle, yücenin yücesinin yücesi bir candan meydana gelmiştir. Yüce Hakk, en üstün kudretiyle bu iki zıddı birleştirmiştir. O yüce candan yüzbinlerce hikmet meydana gelir; bu yoğun bedenden de yüzbinlerce karanlık pusu yeri meydana çıkar, görünür. Bundan dolayı da: “Gerçekten de ben topraktan insan yarattım sonra da onun yaradılışını tamamlayıp, kemale getirince, ruhumdan ruh üfürdüm ona, meleklerle de, hem secdeye kapanın ona karşı” buyurmuştur”¹⁸⁶

¹⁸³ CAN, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Trc.*, III, IV,495.

¹⁸⁴ CAN, *a.g.e.*, 496

¹⁸⁵ CAN, *a.g.e.*, 497

¹⁸⁶ Hier 29

Bedeni; kara balçığın, canı; kendi ruhunun nefhasının; böylece de o nûr, o Rabbâni nefha, bu kara balçığı kurtuluşa, yücelişe, yücelere aşığa sebep olması için; düzenlik, adalet ve emaneti koruyuş hususunda kendine alet etmiştir. Bu kara balçık, hainlik, düzenbazlık, hırsızlık yoluyla” ruhumdan ruh üfürdüm” nuruna tamah ederek bir kolayını bulup, o ışığı kendisine alet edinememiştir. Hırsız ışıkla geldiği vakit, en seçkin kumaşı çalar götürür. Hatta “ruhumdan ruh üfürdüm” diye anlatılan o can ışığı, o ruh mumu, balçık bedene din ışığı verir de, balçıktan yaratılmış olan o bedeni, cehalet ve aletten çeker çıkarır.¹⁸⁷

Mevlâna insanı fizik alemle metafizik alem arasına yerleştiriyor ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirliyor. İnsanın fizik alemle irtibatlı yönü onun hayvanlık yönüdür. Gıdası, şehveti ve arzuları bu yönüyle tatmin bulur: insanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise onun manevi yönünü oluşturuyor ve onu metafizik alemle irtibatlıyor. Gıdası ise ilim, hikmet, Tanrı'nın cemali ve aşık olduğu eserlerinde yeri geldikçe vurguluyor. Böylece iki cepheli olan insanın gerçek yönünün manevi cephesi, insanlık cephesi olduğunu belirterek; kendi ideal mahiyetini orada bulacağını söylüyor. Şu halde insan onu aramalıdır, diyor.¹⁸⁸

Mevlana; buradan ahirete göçüşün büyük hikmeti ilahi ruhla birleşmekten ibaret olduğunu, bütün ruhların o büyük ışık okyanusunda kaybolmak için yok olacaklarını belirterek; “Her şeyin ötesindeki bir yerde ruha ve vücuda üstünlükler veren, üzerine hiçbir gölgenin düşmediği bir kıtada, sevgilimin ruhumda yaşıyorum ben” diyerek Tanrı'dan bir parça taşıyan insanın ruhunun öldükten sonra tekrar aslına rucu edeceğini belirtiyor.¹⁸⁹

Büyük bir Allah aşığı olan Hz. Mevlana'mıza göre, “insanı sevmek, Allah'ı sevmektir” Hiç şüphesiz Hz. Mevlana'mızın bütün insanlara, bilhassa kendi

¹⁸⁷ YAYLALI, *Hazret-i Mevlâna'nın hayatı Eserleri Fikirleri*,56-57

¹⁸⁸ YAKIT, *Mevlana ve Batı Düşüncesi*,34-35

¹⁸⁹ Bkz. BAMMAT, Haydar; *İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri*, Trc. Bahadır DÜLGER, Ank., 1963, 288

etrafındaki aynı duygu ve düşüncelere sahip olan kamil insanlara olan sevgisi Allah'a (C.C.) olan sevgisindedir.¹⁹⁰ Mevlana bu sevgisini şu şekilde ifade eder;

“Ben işte dağım; sesim sözüm sevgilimin
Ben işte resim; ressamı sensin resmin
Benden geliyor sanma bu sözler asla
Ses, işte, anahtarla açılmış kilidin”¹⁹¹

Mevlana'nın insan anlayışında Tanrı'dan bir parça taşıdığı ve insanın mükemmel bir varlık olduğunun beyan edildiği bu rübai¹⁹²sinde de açıkça görülmektedir ki Mevlâna insana en büyük değeri veren bir mutasavvıftır.

Mevlana ya göre; “Kur'an ile insan ikiz kardeştir”. Bu hükmün sırrına vakıf olmadan Allah'ın maksadına uygun bir şekilde yaşayabilmek mümkün değildir.¹⁹³

Mevlâna insanı, Allah'ın en değerli yarattığı olarak sayıyor. İnsan, melekler ve hayvanlar arasında orta bir yerde bulunduğu için hayvani şehvet ve meleküt: nezafet arasında mücadelesini sürdürür durur.¹⁹⁴ Eğer insan itaat ve korku ile (Allah'a) yönelirse kendisini meleklerin üzerine yükselmiş bulur.¹⁹⁵ Mevlana'nın “Divan”ında insan yüce bir makama sahiptir. Mevlana daima insanın ruhani yönüne değinir. Onun yani insanın yüce aslını en ulvi noktalara yüceltir ve onu sual cidal, tür ve cinsin üstüne çıkarır.¹⁹⁶ Mevlana'da insan, kainatla aynı telakki edilen ve kendisinde ilahi isim, sıfat ve zatın tecelli ettiği yüce bir varlıktır. O aynı zamanda hem aşık hem de ma'şuktur. Bu kavramlar Allah'ı seven ve Allah'ın da kendisini sevdiği kişiyi açıklamaktadır. Bu kişi insan-ı kamil'in ta kendisidir.¹⁹⁷ Mevlâna'nın anlayışında

¹⁹⁰ ÇELEBİ, Celaleddin Bakır, *Mevlana Okyanusundan*, Konya 2002, 92

¹⁹¹ HALMAN, Talat Sait, *Candan Cana (Mevlâna Celaleddin Rumi'den seçme rübailer)*, İst., 1999,97

¹⁹² Rübai: Fars şiirinde dörtlük demektir. Bkz. HALMAN, *a.g.e.*, ist., 1999,8.

¹⁹³ SÖNMEZ, Kemal, “*Mevlananın İnsan ve İnsanlık Anlayışı*” 3.Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler) Konya, 12-14 Aralık, 1988, 149

¹⁹⁴ KOCATÜRK, Saadettin, “*Mevlana'nın divanında İlahi Zat ve İnsan*” 3. Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler) Konya, 1988, 272

¹⁹⁵ CAN, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Trc.*, III-IV, 495

¹⁹⁶ KOCATÜRK, “*Mevlana Divanında İlahi Zat ve İnsan*”, 273

¹⁹⁷ KOCATÜRK, *a.g.m.*,280

insan çok ulvi bir yer ve diğer varlıklar arasında çok yüce bir makama sahip olduğu görülmektedir.¹⁹⁸ Mevlâna, beden ve ruhun varlığını insan oğlunun ruhundan dolayı değer aldığını ruha mana verildiği takdirde hakkına varabilen kamil insan olacağını ifade buyuruyor.¹⁹⁹

“A insan, Tanrı kitabı sensin sen. Padişahın güzelliğine bir aynasın sen. Kainatta ne varsa senin dışında değil, ne istiyorsan kendinden iste, kendinde ara. Ne arıyorsan işte o sensin sen”²⁰⁰ diyen Mevlana insanı, Yüce Yaraticının kitabı saymış, kainatın insan için yaratıldığını ve insanın kainat değerinde olduğunu belirtmiştir.

Mevlâna'nın felsefesinde ney, kamil insanı temsil eder. Üstün insan olması arzu edilen, sancısı duyulan insan, baktığı her yerde, gördüğü her şeyde ilahi hikmeti, ilahi güzelliği gören insandır.²⁰¹

İnsanın, uhrevi heyecanlarının yüceliği ve iç âleminin güzelliği ve ferahlığı hiçbir dünya lisanı ile anlatılamaz. Mevlâna; bu eşsiz heyecanı ve bu engin duyguları, ancak ruhları iman denizinde yıkanmışlar onlar, demektedir. Bu anlayış; bur duyuş ve ilhamdır diyen Mevlana bu ilhamla kainatın sırlarına ermek ancak mümkün olur, demektedir.²⁰²

Bütün varlıklar ilahi ruhun bir şekilde taşmasıyla Allah'tan zuhur etti. Fakat her varlık veya nefis karşı konulması imkansız bir türlü tarafından aslına dönmeye zorlanır.²⁰³ diyen Mevlâna insanın Tanrı'dan bir parça taşıdığını belirterek nefis-ruh savaşına işaret etmektedir.

¹⁹⁸ KOCATÜRK, *a.g.y.*

¹⁹⁹ KOCATÜRK, *a.g.e.*, 303-304

²⁰⁰ SERGEN, Semih, “Mevlâna'nın İnsana Bakışı” II. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Konya, 3-5 Mayıs 1990, 112

²⁰¹ Bkz. GÜNER, Agah Oktay, “Hazreti Mevlana ve İnsan Sancısı”, II. Milletlerarası Mevlana Kongresi, 23.

²⁰² AKTUNA, Yıldırım, “Ruh Sağlığı Açısından Mevlana Düşüncesi”, I.Milletlerarası Mevlana Kongresi, Konya, 3-5 Mayıs 1987, 84.

²⁰³ ŞERİF, M.Mehdi, *İslam Düşünce Tarihi*, (Ed: Mustafa Armağan), İst, 199, III, 50

Tanrı kendi ruhundan insana üflemiştir. İlk insan olan Adem (a.s) yaratıldığında cansız yatan beden ruhun üflenmesinden sonra canlanmıştır. Bundan dolayı insan Tanrı'dan bir parça taşır. Yoksa Mevlana'da panteist bir yaklaşım yoktur. Zira Tanrı bir nesne değildir. Sadece insanın özellikleri ve Tanrıdan bir parça olan ruhu taşıması onu şerefli bir yaratık haline getirmiştir. Ve böylece ruh insan bedenine yerleşmiş, nefis ile bir mücadeleye girişmiştir. Taki insanın ölümüne kadar beden de ruh-nefis savaşı devam edecektir.

B.MEVLANA'NIN İNSANA BAKIŞI

I. Mahlukatin Sınıflandırılması

Mevlâna Celaleddin-i Rûmi göre; yaratıklar üç sınıftır. Kimisi meleklerdir, salt akıldır hepsi; ibadet, kulluk, hakk'ı anış, onlara tabiattır, yeyip içmedir, onunla geçinirler, onlara yaşayış budur; hani balığın suda yaşadığı gibi; balığın canı da sudur; yatağı yastığı da Meleğe teklif de yoktur; çünkü şehvetten arınmıştır, tertemizdir. Şehvete düşmezse, nefsine, havasına uymazsa ne var ki ? Zaten bunlardan arınmıştır o. Hiç savaştırmaz nefsiyle; ibadet etse bile ibadetini, ibadet saymazlar; çünkü bu, onun yaratılışından ileri gelir onsuz olamaz ki! Yaratıkların kimisi de hayvanlardır. Onlar salt şehvettir, kötülük yapma diyen akıl yoktur onlarda; meleklerle olduğu gibi onlara da teklif yoktur. Biçare insana gelince; o akılla yarısı melektir, yarısı hayvan, yarısı yılan, yarısı balık. Balık oluşu suya çeker, yılanlığı toprağa sürer onu; çekiştedir savaşta “Akıllı şehvetini yenen meleklerden yücedir; şehveti aklını yenen hayvanlardan aşağı” Melek bilgiyle kurtuldu; hayvan bilgisizlikle kurtuldu; insanoğluya ikisinin arasında çekişe dövüşe kaldı, gitti. Şimdi insanların kimisi, akla o kadar uydu ki tümünden melek oldu, salt ışık kesildi gitti. Bunlar Peygamberlerdir, erenlerdir; korkudan da kurtulmuşlardır, umuttan da “ korku vardır onlara, ne hüznlenirler onlar” kimisinin de şehveti aklına üst olmuştur. Bunlarda tam hayvan olmuşlardır. Kimisi de kavga savaş içinde kalmıştır. Bunlar içlerinde dert, ağrı feryad, özleyiş beliren bir bölüktür; bu çeşit yaşayışlarını hoş görmez bunlar. Bunlar inananlardır. Erenler bunları konaklarına ulaştırmayı,

kendilerine döndürmeyi beklerler. Şeytanlar da onları aşağılıkların en aşağısına çekmeyi beklerler,²⁰⁴ şeklinde belirten Mevlâna insanlara var olan tehlikeyi haber vermekte ve yaratıkları bu şekilde bölümlere ayırmaktadır.

2. İnsanın Oluşumu ve İnsan Olmanın Özellikleri

Hz. Mevlana, insanı; hayvani ve insani kuvvetlerin ictimasından meydana gelmiş bir varlık olarak vasıflandırır. Hayvani kuvvetler şehvet ve arzulardır; fakat insanın hülhası ve gıdası olan şey ilim, hikmet ve hak dîdarıdır. Mevlana'ya göre ademin hayvaniyeti Hak'dan ve insaniyeti dünyadan kaçıcıdır. Tenin muradı nefsi besler ve insanı hayvani kuvvetlerinin esiri yapar. Mevlana'ya göre nefis düşmanı daima zindan içinde buldukça ihlası ve samimiyeti zahir olup güçlenir.²⁰⁵ İnsan yaratılış bakımından suret ve manadan ibarettir. Bu dünyada manası ve sureti olmayan bir iş meydana gelmez; mana zaten sûretsiz müşahede edilemez. Çekirdek bile kabuğuyla ekilirse meşvü nema bulur. Hz. Mevlâna teni ata ve bu alemi de ahıra benzetir; ve atın gıdasının binicisinin gıdası olmadığını hatırlatır. Zirâ atın yani tenin meyli uyku, yemek, içmek gibi şeylerdir.”Ten muradı yemek, içmek, mülkü mal” insanın hayvanlık tarafının üstünlüğü onu at üstünde ahırda tutar; halbuki insanın manası bekaya mensuptur.²⁰⁶ İnsanın suretine muhabbet edilmez; çünkü insan sadece suretten ibaret değildir. Mevlana sureti kadehe, manayı da içindeki şaraba benzetmiştir. Aşk kadehin içine, başkaları ise suretine nazar edenler şarabı kadehten ayrı görebilmek için aşk, şevk ve iştiyak lazımdır.²⁰⁷

Hz. Mevlâna'ya göre insanlar iki yüzlü bir aynaya benzerler. İnsanın sıfatları aynanın arkasına konmuş kıymetli inciler gibidir. Altına ve elmasa aşık olanların nazarları, aynanın arkasındadır; aynaya aşık olanların nazarları ise inciye ve altına değildir.²⁰⁸ İnsan cevherdir, gökyüzü ise ona arazdır. Her şey furu'dur, teferruâtır,

²⁰⁴ ŞAFAK, *Mevlana Celaleddin-i Rumi Bütün Eserleri Seçmeler*, 489

²⁰⁵ RUMÎ, *Mevlana Celaleddin, Fihi Mafih*, Trc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İst., 2003, XV.

²⁰⁶ RUMÎ, *Fihi Mafih*, XV-XVI.

²⁰⁷ RUMÎ, *a.g.e.*, XVI

²⁰⁸ RUMÎ, *a.g.e.*, XVII.

her şeyden gaye, maksat insandır.²⁰⁹ İnsan önce cansızlar ülkesine gelmiştir. Cansızlardan bitkilere düşmüştür. Yıllarca bitkiler aleminde ömür sürmüştür de, cansızlar ülkesindeki savaşları hatırına bile getirmemiştir. Bitkiler aleminden canlılar, hayvanlar alemine gelince de bitkiler aleminde yaşamış olduğunu unuttu. Fakat bitkilere karşı yeşilliklere karşı hususiyle ilkbaharda çiçekler açılınca meyli artar. Çocukların analarına olan meyli gibi, ama o bu meylin; bu ana sütüne olan özlemin sırrını bilmez.²¹⁰ Gaybı, gizli şeyleri gören iki gönül gözü bulunmayan kimse gerçekte insan değildir. Her meyvenin içi kabuğundan iyidir. Sen de şu bedeni kabuk, o gönülde yer verdiğin dostu, o sevgiyi iç olarak bil. İnsanda pek güzel bir iç, bir cevher vardır ki, o da Allah'ın insana nefh ettiği ruhdur. Eğer gerçekten insan isen, insan olmak istiyorsan, Allah'ın sana verdiği o cevheri sen de ara. Onu bulmaya çalış²¹¹, Etle deri bir tat almadan yani bedene ait zevklerden mahrum edilerek yetişmez, gelişmez. Onlar olmadıkça, yani bedene ait nefsanî ve şehvanî istekler, dünya sevgisi insanda bulunmazsa, dostun aşkı (ilahi sevgi) onları nasıl yakar, eritir yok ederdi. Böylece nefse eziyet edilmeden nefisle savaşa girişmeden Allah sevgisi elde edilebilir mi ki?²¹²

İnsanda ikilik vardır. Melek tamamıyla ruhtan manadan ibaret. İnsanda ise et var, şehvet var. İnsan kendinde bulunan şehveti, arzuları, dünya sevgisini terk ettiği zaman kamil insan olur. Melek bu mücadeleden mahrumdur. İşte bizim üstünlüğümüz bu nefisle savaş suretiyle elde ediliyor.²¹³ Ey oğul! Sen Kur'an'ın görünen bilinen zahir manasına bakma. Şeytanda Hz. Adem'in dış yüzüne baktı, onun çamurdan yaratıldığını gördü. Ondaki iç yüzü, hakikatı göremedi.²¹⁴ Şu insanın şeklini birbirine zıd bir takım vasıfları birleştirerek meydana getirdiler. Onun şeklini suretini gam tezgahında çizdiler, çamurunu kederle yoğurdular. İnsan bazen şeytan

²⁰⁹ CAN, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, V-VI, 282

²¹⁰ CAN, *a.g.e.*, III- IV, 645-646

²¹¹ CAN, *a.g.e.*, III- IV, 271

²¹² CAN, *a.g.e.*, III- IV, 332

²¹³ CAN, *a.g.y.*

²¹⁴ CAN, *a.g.e.*, III- IV, 340

olur, bazen melek, bazen da yırtıcı canavar kesilir. Bu ne esrarlı bir varlıktır ki çeşitli huylar, çeşitli meziyetler bir araya toplanarak onu meydana getirmiştir.²¹⁵

3.İnsanın Üstünlüğü

Mevlâna, “Eşrefi Mahlukat” olan insana Mesnevisinde bir çok beyitte yer vererek insanın üstün bir varlık olduğunu açıklar. İnsanın bedenen ve ruhen bir aleme benzediğini belirten Mevlana kainatta yaratılan her şeyin insanın emrine verildiğini şu cümlelerle açıklar; Ey insan, sen görünüşte maddi varlığıyla “küçük bir alemsin” fakat manen gerçek varlığıyla “büyük bir alemsin”²¹⁶ Sen bu cihanın en değerli madenisin. Herkesin peşinde koştuğu şu dünya sana göre bir yarım arpadır. Cihanın aslı temeli sensin cihan senin yüzünden yaratılmıştır, alemi meşaleler, mumlar kaplasa, aydınlatsa, çakmak olmayınca bunların hepsi de rüzgarın esmesiyle söner.

217

Mevlana insanın üstünlüğünü açıklarken insanı oluşturan beden ve ruh ilişkisini belirterek insana üstünlüğü sağlayan özelliğin ruh olduğunu ve ruhun Allah’tan geldiği için O’na kavuşmaya, huzura ermeye ihtiyacı olduğunu beyan eder. Balçıktan yaratılmış bir sevgilisi olan bir gün ona kavuşur, sükun bulur rahatlar. O kimse ne garip, ne şaşılacak nadir bir kimsedir ki, şu balçık bedeninden dışarı çıkar kendi kirli maddi varlığından kurtulurda, senin gibi eşsiz bir sevgilinin sevdasına düşer, nadir bir sultanın sevgisini kazanır.²¹⁸ Sen yoksun hiç bile değilsin fakat yokluğun, hiçliğin varlıktan da iyidir. Sen ziyana batmışsın; fakat senin ziyanın tüm kardır, kazançtır. “Elimde topraktan başka bir şey yok” dedim. Halbuki sendeki bir avuç toprağı bütün felekler kıskanmaktadır.²¹⁹ Ey aydan da, ay ışığından da daha üstün olan, daha parlak olan insanlar! Ey su ve topraktan yaratılmış oldukları halde, çok değerli olan varlıklar Neden balçık içinde kıvranıp duruyorsunuz da asıl varlığınızı gösterip parlamıyorsunuz? Ey harabat ehli, neden maddi varlığımız içinde

²¹⁵ CAN, Şefik, *Hız. Mevlana'nın Rübaileri*, Ank. 2001, 718

²¹⁶ CAN, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Trc.*, III-IV, 41

²¹⁷ CAN, *Hız. Mevlana'nın Rübaileri*, Ank. 2001, 345

²¹⁸ CAN, *a.g.e.*, 558

²¹⁹ CAN, *a.g.e.*, 835

haps olup kalıyorsunuz, neden suya dalıp gark olmuşsunuz? Kalkınız artık gece, gündüz, neden uykudasınız, uyanmıyorsunuz?²²⁰ Adem beden tılsımı yerinden oynayınca tertemiz olan cevheri toprakla karışıp uzlaştı, felekler o tılsımın bedenini kırıp, dağıtınca, saf olan temizin yanına, toprak olan da toprağa gitti.²²¹ Mevlâna insanı bütün kainatla bir tutarak hazineye benzetir. Ruhunu özgürleştiren insanın gerçek bir hazine olduğunu ve hür olduğunu belirten mevlâna insanın ilahi bir nur taşıdığını şu beyitlerle açıklar; “Alem-i Küll” bütünlük aleminde gizlenmiş hazine biziz. Ebedilik mülkünün sahibi de biziz. Balçık karanlığından kurtularak şu maddi varlıktan, benlikten geçerek aydınlığa çıkınca Hızır da biziz, bengi su da biziz.²²² Biz Allah’ın sırlarının hazinesiyiz. Sonu olmayan, kıyası bulunmayan inciler denizi biziz. Aydan balığa kadar her şeyin içinde olan biziz. Padişahlık tahtına oturan da yine biziz. Varlıkların en üstünü olan biziz²²³ Bir insan vardır ki değerlidir felek onu bir dertle hırpalır. Bir insanda vardır ki, Allah keşke onu bu aleme getirmeseydi. Ne aldanıştır, hem de binlerce kez aldanış! Halk ona da insan adını takar buna da.²²⁴ İnsan topraktan yaratıldı ama görüldüğü gibi suretten, bir gölge varlıktan ibaret değildir. Gözlerini oğuştur da iyi bak, onda celal nuru, ilahi nur parlamada göz kamaştırmadadır.²²⁵ İster kış olsun ister yaz; onların yiyecekleri topraktan gelen gıdalardır. Fakat sen ey insan kainatın emirisin. En üstün bir varlıksın. Öyle olduğu halde neden yılan gibi topraktan gelen gıdaları yiyorsun da ruhani gıda olan gök sofrasını aramıyorsun?²²⁶

Mevlana insanın üstünlüğünü açıklarken insanın çeşitli merhalelerden geçerek bu şekile geldiğini ve beden sahibi olduğunu belirterek esas üstünlüğünü ruhun üflenmesiyle kazandığını belirterek ruhun insan için ne kadar önem taşıdığını açıklayarak Kur’an’dan deliller gösterir. Ey insan! Sen de doğduğun günden önce ya ateş ya toprak yahut hava idin. Yani unsurlar mertebesinde idin. Eğer o halde

²²⁰ CAN, *a.g.e.*, 889

²²¹ CAN, *a.g.e.*, 1200

²²² CAN, Hz. Mevlâna’nın *Rübaileri*, 1901

²²³ CAN, *a.g.e.*, 1502

²²⁴ CAN, *a.g.e.*, 1902

²²⁵ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI,658

²²⁶ CAN, *a.g.e.*, 39

kalaydın, bu yüceliğe nasıl ulaşacaktın? ²²⁷ İnsan hakkında Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de; "Biz insanı üstün bir varlık olarak yarattık. İnsanı yücelttik, şerefli kıldık"²²⁸ diye buyurdu. Bu yüzden insan ruhen yükselmektedir. İnsanın değeri çok yüksektir. Çok yücedir. Hiç insana gelen vahiybal arısına gelen vahiyden aşağı olur mu?²²⁹ Biz hepimiz, bütün insanlar, Adem'in cüz'leriyiz. Biz cennette iken o nağmeleri dinlemiştir. Ruhumuza sindirmişiz. Balçıktan yaratılmamız bizi bir şüpheye düşürdü. Ama yine de hatıranızda o nağmelerden o güzelliklerden bir şeycikler var. ²³⁰Aslında sen eşi olmaya, o tek varlıksın, sen kendinin güzelisin? Ve kendinin sarhoşusun. ²³¹Allah bizim suretimizi kendi sureti üzere halk etti. Bizim ahlakımızı kendi sıfatlarınca yarattı. Onun için bizim vasfımız, huyumuz, onun vasfından ders alır. ²³²

İnsan Allah'ın tecellisine en güzel bir şekilde mazhar olduğu için değer kazanmıştır. ²³³ Biz altından vazgeçmişiz. Bizim pek çok sanatımız var. Biz topraktan yaratılanları baştan başa altın yaparız. Yani topraktan yaratılan insanları imana getiririz. Onları altın gibi değerlendiririz. ²³⁴ Meleklerin Adem'e secde etmeleri benim yüzümden yani Adem'de benim nurumu gördükleri içindir. ²³⁵ Ey insan sen name-i ilahinin nüshasıdır. Cemali şahinin ayinesi sensin. Alemde her ne varsa, senden hariç değildir. Dilediğin her şeyi kendinde ara; zira hepsi sensin ²³⁶İnsana nazar et. Sureti nerede manası nerede? Eğer o suretten mana giderse, bir lahza bile evinde tutamazlar.²³⁷ Onun üfürmesini iste de o eşsiz yaratıcı sana "Ruhumdan ona üfürdüm" desin de dünyanın büyüünden seni kurtarsın. Sana "Yücel" diye buyursun.²³⁸ Ey bahtlı kişi Bu ağaç sallanmazsa, dalının gölgesi nasıl

²²⁷ CAN, *a.g.e.*, 72

²²⁸ İsrâ 70

²²⁹ CAN, *a.g.e.*, 99

²³⁰ CAN, *a.g.e.*, 437-438

²³¹ CAN, *a.g.e.*, 442

²³² CAN, *a.g.e.*, 467

²³³ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 305

²³⁴ CAN, *a.g.e.*, 423

²³⁵ CAN, *a.g.e.*, 418

²³⁶ RUMİ, *Fihî ma'fih*, 73

²³⁷ RUMİ, *a.g.e.*, 79

²³⁸ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 611

oyun? Her şeyi çok iyi bilen yaratıcı bu defa tutar, onu hayvanlık aleminden insanlığa doğru çekmeye başlar. Böylece insanın maddi varlığı iklimden iklime, yani ülkeden ülkeye, mertebeden mertebeye geçerek, bilgili, yüce bir hale gelir. Geçirdiği halleri, aklın uğradığı çeşitli mertebeleri, şuurunu hatırlayamaz. Zaten son geldiği yerden de ileri gidecektir. En son akli da değişecektir. Sonunda bu hırsıyla, istekle dopdolu akıldan da kurtulur. Yüzbinlerce şaşılacak akıl görür.²³⁹ Ey insan! Sana hizmet etmek bütün varlıklara, bütün mahlukata farzdır. Senin gibi bir cevher nasıl olur da a'razdan ihsan ister, lütuf bekler.²⁴⁰ Ey kainatın özü, zübdesi, ey bütün varlıkların hülasesi olan insan; akıl düşünce, tedbirler, bunların hepsi senin kölen gibidir. Sen bütün kainatın en şerefli, en mükemmelisin. Sadi hazretleri “Bulut, rüzgar, ay, güneş, gökler sen eline bir lokma ekmek alasında, gafletle yemeyesin diye çalışıp didinmektedirler. Bunların hepsi senin için senin uğruna Allah’ın koyduğu kanuna göre çalışırken, senin çalışman vazife yapmaman insafsızlıktır. “ diye buyurmuştur.²⁴¹ “Vet-Tin” suresindeki “Biz insanı en güzel şekilde yarattık” ayetini oku. Ey dost şunu iyi bil ki, en değerli inci “can”dır. İnsan değer bakımından arşında üstündür. İnsan hayale, düşünceye sığmayacak kadar büyüktür. Bu baha biçilmez insanın gerçek değerini, hakikatini söylesem, ben de yanarım, dünya da yanar.²⁴² Meleklerin Adem’e secde etmeleri Adem’in onlardan ileri olmasındandır. Kabuk daima içe öze secde eder.”²⁴³

4.Hür İnsanın Olmanın İmkânı

Mevlana’nın felsefesinde dünya ve insanın dünya hayatı üzerinde çokça durulmaktadır. Dünya hayatı insanı hürleştirebildiği gibi aynı şekilde köleleştirebilir. İşte bu noktada Mevlâna insanın dünyada hür olabilmesi için neler yapması gerektiğini aşağıdaki beyitlerle şu şekilde açıklar; “Dünya bağı kopar, maddeye olan bağlılıktan kendini kurtar da, hür ol, ey oğul ne zamana kadar altının,

²³⁹ CAN, *a.g.e.*, 645-646

²⁴⁰ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 282

²⁴¹ CAN, *a.g.y.*

²⁴² CAN, *Mesnevi Trc.* V-VI, 416

²⁴³ CAN, *a.g.e.*, 487

gümüştün esiri olacaksın.²⁴⁴ Bizler hür gibi görünen esirleriz. İsteklerimizin, ihtiraslarımızın esiriyiz. Bu dünyada da, öteki dünyada da zevk peşinde koşmamak, ibadeti cennet için yapmamak, maddi arzulardan hiddet, şöhrat, şehvet tesirinden kurtulmak mala mülke kul olmamakla insan hür olabilir.²⁴⁵ İmanlı kişi feyizli, ekime müsait, tertemiz bir tarlaya benzer. İmansız kişi ise çorak, hiçbir şey bitmeyen kötü bir arazidir. İmanlı, melek gibi masumdur. İmansız ise şeytan ve canavar misalidir.²⁴⁶ Eğer insan şekli ile süreti ile insan olsaydı; Hz. Ahmed (s.a.v.)= Efendimiz ile Ebu Cehil bir olurdu, aralarında fark olmazdı.²⁴⁷ Kendinden uzaklaşıp, kendinden, kendi nefsanî benliğinden kurtulup da bir diriye kendinde bulunan ölümsüze bağlanan kişi ne mutlu bir kişidir. Yazıklar olsun, o diriye ki, ölü ile oturmuş, manen ölmüş, hayatını kaybetmiştir.²⁴⁸ Aklını başına al da, o kötü nefsi öldür. Çünkü o kötü nefis yüzünden, her an bir aziz varlığa kast ediyorsun. Onun yüzünden bu güzelim dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden hakk ile de, halk ile de savaşıyorsun. Nefsini öldürür, yani onun isteklerini hiçe sayar, onun sözünü dinlemezsen, yaptığın hatalardan dolayı şundan, bundan özür dilemekten kurtulursun, Yaşadığın memlekette hiçbir düşman kalmaz.²⁴⁹ Gerçekten de insanın asıl gıdası Allah'ın nurudur. Ona hayvan gıdası vermek layık değildir. İnsanın asıl gıdası ilahi aşktır, ilahi akıldır.²⁵⁰ Lokman görünüşte bir köle oğlu idi. Ama aslında o, nefsinin isteklerinden kurtulmuş hür bir efendi idi.²⁵¹ Akli şehvetine galip olan kimse meleklerden yücedir; ve şehveti aklına galip olan kimse dahi hayvanlardan aşağıdır.”²⁵² Şu dört kuşun başlarını kes de hayatları fani olan insanları ebedi hayata ölümsüzlüğe kavuştur. Bu kuşlar kaz, tavus, karga ve horoz idi. Bunlar insanda ki şu dört huyu gösteriyordu. Kaz hırstır. Horozda şehvettir. Mevki, makam tavusa benzer. Karga ise insandaki bitmez tükenmez istekler dileklerdir.²⁵³ Kim bu dünya da ab-ı

²⁴⁴ CAN, *Mesnev. Trc.*, I-II, 15

²⁴⁵ CAN, *a.g.e.*, 15

²⁴⁶ CAN, *a.g.e.*, 30

²⁴⁷ CAN, *a.g.e.*, 61

²⁴⁸ CAN, *a.g.e.*, 61

²⁴⁹ CAN, *a.g.e.*, 317

²⁵⁰ CAN, *a.g.e.*, 342

²⁵¹ CAN, *a.g.e.*, 375

²⁵² RUMİ, *Fihi Mafih*, 74

²⁵³ CAN; *Mesnevi Trc.* V-VI, 14

hayat elde ederse, ona ölüm başkalarından daha çabuk gelir, çatar. Yani kim bu dünya da nefsanî arzulardan kendini arındırırsa gölge varlığından kurtulursa “ölmeden evvel ölünüz” hadisinin sırrına erer de başlarından, tabii ölümle öleceklerden önce ölür.²⁵⁴

Hür insan olmak için aklın diri olması gerekir. Bizde insan olarak aklımızı öldüren çarmlıca geren dört vasıf vardır. Onlar da şehvet, hırs, çok istekte bulunmak yüksek mevki peşinde koşturur.²⁵⁵

Mevlâna insanın dünyaya tamamen bağlanmasının ve nefsin istekleri peşinde koşturmasının onun hürriyetini ortadan kaldıracağını belirttikten sonra gerçek hürriyete ulaşmanın nasıl mümkün olacağını açıklarken nefis ile olan savaşa işaret eder. İnsanın şehvet, mevki, hırs ve bitmez tükenmez isteklerini bir kenara bırakıp ruhunun ve aklının rehberliğine inanıp ruh güzelliği için çalıştığında hür olacağını beyan eder. Gerçek hürriyetin imanla mümkün olduğunu açıklayan mevlâna gerek bu dünyada, gerekse ahirette huzur ancak tam bir imanla ve nefsi öldürmekle sağlandığını belirterek nefsi öldürmenin gerçekte dirilmek olduğunu söyleyerek özgürlüğün insandaki üstünlüğü farkederek ona göre davranmasıyla elde edilebileceğine işaret eder.

5. Üstün İnsan Tipolojisi

Mevlâna'nın insan felsefesini incelediğimizde insanları hür insan ve köle insan olarak ikiye ayırdığını gördük. Mevlana köle insanın özelliklerini açıklayarak hür insan olma yolunda kişiye düşen görevleri sıralar. İşte insan üstünlüğü elde etmek istiyorsa ruhunu nefsinin önüne geçirmeli diyen Mevlana iman, salih amel ve ahlak güzelliği ile ruhunu yücelteceğini ve ruhu üstün olanın gerçekte hür insan olacağını belirtir.

²⁵⁴ CAN, *a.g.e.*, 72

²⁵⁵ CAN, *a.g.e.*, 13

“Onların bedenlerini nurla yoğurdular da bu yüzden onlar melekleri de geçtiler, ruhdan da ileri gittiler. Madem ki sen de her bakımdan üstün, pek büyük bir varlık olan Allah’ın sıfatları ile sıfatlanmışsın. İbrahim Peygamber gibi hastalıkların ateşinden geç ve afiyet bul²⁵⁶ Hakk yolunda yürüten temiz insanlar gibi sen de tama’dan kaç, kurtul da, ayağını hakikat dergahının eşliğinin başına bas.²⁵⁷ Ey haris kişi! Varlığını, benliğini kırıp yok et de, öyle sevin, oyna; oyna da, bir an önce kapanması için şehvet yarasının üstündeki pamuğu çek çıkar.²⁵⁸ Oğlum, o kadehi elde etmek için can ver!” Nefisle savaşa girişmeden başına gelen belalara sabretmeden hiç üstünlük elde edilebilir mi?”²⁵⁹ Bu güneşin ışığını sen de bilirsin ki, hayvanlar da görür. O halde Kur’an-ı Kerim’de “insanoğullarını yücelttik; yani diğer varlıklardan üstün kıldık”²⁶⁰ diye buyurulmasının sebebi nedir? Senin kendini hayvanlardan ayırman gerekmez mi?²⁶¹ Fazla sözü sat da yerine can bağışlamayı, mevki peşinde koşmamayı, fakirlere bol bol sadaka vermeyi satın al. Böyle yap da, Allah’ın lütfu seni övsün, senada bulunsun. Gök bile senin insani mertebene haset etsin.²⁶² diyen Mevlâna hürriyet insan ilişkisinde üstünlüğü elde etmenin ve hür insan olmanın gereklerini; nefis savaşı, iman, salih-amel, sabır, sadaka ve dünyaya gönül bağlamama olarak özetler. İnsan bu şeyleri yaptığı zaman üstünlüğü elde edebileceği ve gerçek hürriyeti bütün benliği ile yaşayacağını belirten Mevlana, insanın yüce bir varlık olduğunu ve üstün kılındığını Kur’an’dan ayetle örneklendirerek yücelik ve aşağılık olmanın insanın iradesi ile alakalı olduğunu söyler.

²⁵⁶ CAN, *a.g.e.*, 8

²⁵⁷ CAN, *a.g.e.*, 14

²⁵⁸ CAN, *Mesnevi Trc.* III-IV, 20

²⁵⁹ CAN, *a.g.e.*, 27

²⁶⁰ İsrâ, 70

²⁶¹ CAN, *a.g.e.*, 125

²⁶² CAN, *a.g.e.*, 233

6.Ruh-Beden Anlayışı ve Ruhun Üstünlüğü

Mevlâna'nın eserlerini incelediğimizde beden-ruh ilişkisinin çok yer tuttuğunu ve eserlerinde temel teşkil ettiğini görürüz. Çünkü Mevlâna eğitimci yönünü ortaya koymak ve insanların kötü huylarını ortadan kaldırmak için eserlerinde Ruh-beden savaşı yöntemini kullanır. Bu savaşta ruhun kazanmasıyla insanın üstünlüğü elde edeceğini belirterek ruhun savaşı kazanması için neler yapılması gerektiğini açıklar. Şimdi bu beyitleri inceleyelim ruh-beden ilişkisini ve ruhun neden üstün olduğunu görelim.

Balçıktan yaratılmış, çok fena huylu, çok haris, çok açgözlü bir varlık olan bedenimiz ile, göklerden, ruh aleminden gelen tertemiz ilahi bir varlık olan ruhumuz, ezeli takdir gereği arkadaş olmuşlar, muvakkat bir zaman için şu dünyada beraber yaşamaktadırlar. Asıl ruhumuzun bu bayağı kötü huylu, ahlaksız birisi ile arkadaş olması onun yaptığı bütün huysuzluklara, kötülöklere ses çıkarmaması, onu sabretmeye alıştırdığı için iyidir. Çünkü sabır insanın içini açar, gönlünü ferahlandırır. Nitekim aziz Peygamber Efendimiz de; “Sabır ferahlığın anahtarındır” diye buyurmuştur.²⁶³ Karanlığı, nuru ile savaşan, yani nefsanî istekleri ile rahmani istekleri bir biri çarpışan kişiyi can güneşine zeval yoktur.²⁶⁴ Dünya devletinin, yani maddî dünya varlığının evveli koşup didinme, sonu dayak yemektir. Bu dünya harabesinde devlet sahibi olmak için eşekcesine ölmekten başka bir şey yoktur.²⁶⁵ Heva ve hevesi (nefs-i emareyi) kendine vezir yaparsan tertemiz canını namazdan da alıkoyar, niyazdan da²⁶⁶ Nefsin isteklerine uyan kişi, saman çöpü gibidir. O, her arzu rüzgarının önüne düşen, savrulur, durur. Sebatlı, ihtiyatlı kişi ise dağa benzer. Bir dağ hiç esen rüzgara değer verir mi?²⁶⁷ Sen nasıl oluyorda kendini dünya malına ve vefasız olan fani güzellere feda ediyorsun? Nasıl oluyorda kötü bir zanna kapılıp, çok vefalı olan Rabbini bırakıp vefasızlar tarafına gidiyorsun?²⁶⁸ Ey sâlik, kendi süretini,

²⁶³ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI, 448

²⁶⁴ CAN, *a.g.e.*, III-VI, 455

²⁶⁵ CAN, *a.g.e.*, 478

²⁶⁶ CAN, *a.g.e.*, 472

²⁶⁷ CAN, *Mesnevi Trc.*, III, IV, 27

²⁶⁸ CAN, *a.g.e.*, 46

mevhum benliğini kırıp yakacak olursan, yani bütün putların anası olan kendine tapmaktan kurtulursan içindeki bütün putları kırmayı öğrenirsin.²⁶⁹ Ey dünya malı için çırpınan ve dünyaya tapan gafil; firavun'da olan kötü ahlak, tamamıyla sen de de var. Sende kibirlisin, sen de kendini beğeniyorsun sen de mal ve şehvet peşinde koşuyorsun. Fakat senin ejderhan; yâni nefsin, acizlik, yoksulluk kuyusuna düşmüş güçsüz kalmış da firavun gibi saldıramıyor; bir şey yapamıyor.²⁷⁰ fakat senin akıl ayağın yoktur ki, süretten manaya gidesin; yahut da ruhunun ayağını bu beden balçığından kurtarasın.²⁷¹ Ey sâlik; hevâ ve hevesine, şehvani isteklerine karşı gelerek senin en büyük düşmanın olan nefsini öldür de cihanı dirilt! O nefis, efendisini öldürmüştür; sen onu kendine kul köle yap.²⁷² İnsan için nurdan başka gıda yoktur; ruh onun gayrisi ile beslenemez. Bu yeryüzü yiyeceğinden ve içeceğinden azar azar kendini çek. Çünkü bunlar, eşek gıdasıdır; hür insanın nefsinin isteklerinden kendini kurtarmış gerçeklerin gıdası değildir. Bu maddi yiyecekleri eşek gıdasını azalt da asıl gökyüzü gıdasını almaya kabiliyet kazan böylece nur lokmaları yemeye hazırlan.²⁷³ Ey Hakk yolcusu! Akıl, şehvetin zıttıdır; şehvete esir olmuş kişiye akıllı deme; şehvet dilencisi olan kişide bulunana “Akıl” değil “Vehim” de! Vehim, altın gibi olan akılların kalbidir.²⁷⁴ Ey insan; topraktan yaratılmış olduğun için, senin varlığında demir gibi kapkara, paslı bir bedenden ibaret! Onun için, kendini Allah'ın zikrinin nuru ile cilalandır, cilalandır, cilalandır.

Gönlün güzel şekillerle, suretlerle dolu bir ayna olsun; orada, her yanda gümüş bedenli bir güzel görünsün. Demir; kapkara, nursuz olmakta beraber, silinince, cilalanınca ondaki pas gider; Bir ayna, demirden de olsa cilalanınca yüzü parlar, güzelleşir; orada şekiller, suretler görülür. Topraktan yaratılmış olan beden de, etten ve kemikten ibarettir; kabadır, kesiftir! Ama sen, onu da Allah'ı zikrederek cilala, o da demir gibi cila kabul eder. Onu cilala da, orada gizlilik aleminin (gayb aleminin)

²⁶⁹ CAN, *a.g.e.*, III-IV, 59

²⁷⁰ CAN, *a.g.e.*, 75

²⁷¹ CAN, *a.g.e.*, 92

²⁷² CAN, *a.g.e.*, 129

²⁷³ CAN, *a.g.e.*, 525

²⁷⁴ CAN, *a.g.e.*, 548

şekilleri yüz gösterebilir; oraya hurilerin meleklerin akisleri vursun. Allah onunla gönül aynasını parlatsın diye sana “akıl cilası” vermiştir.²⁷⁵ Bu “bizlik” ve “Benlik” yani kibirli olmak, büyüklük taslamak, halkın merdivenidir ki, o merdivene çıkanlar bir gün gelir oradan yuvarlanırlar. Kim merdivenin daha üstüne çıkarsa o daha ahmaktır. Çünkü çok yukarıdan düşenlerin kemikleri daha beter kırılır.²⁷⁶ Beden de güzelliği ile avunur, nazlanır durur. Çünkü ruh; onda gücünü, kuvvetini, kolunu kanadını gizlemiştir. Ruh bedene seslenir de der ki: “Sen de kim oluyorsun ey süprütülük: Bir iki gün benim ışığımla dirilip yaşadın; halbuki işven, nazın cihana sığmıyor! Dur hele; senden bir ayrılalım, sen halini o zaman gör. Ey gafil; seni için yanıp tutuşanlar sen ölünce çabucak senin mezarını kazarlar, bir an önce seni evinden atarlar. Sonra seni yılanlara, karıncalara gıda olman için toprağa gömerler. Sen hayatta iken çok defa senin önünde ölüme razı olan yok mu, işte o cesedin pis kokusundan burnunu tıkar.²⁷⁷ Ruh bedende saçına sakalına bıyığına aldırış bile etmez. Fakat beden ruh olmayınca pis pis kokan bir leştir.e Bu bedenimiz, hayvani ruhun iş-güç görmesine verilmiş bir izin belgesidir; sen manen ilerle de insani ruhu gör.²⁷⁸ İnsanı yalnız şekil olarak, maddi varlık olarak görenler, yalnız bedeni tanıyanlar hakikati kaybederler. İnsanda bulunan, anlayanlar, hayat suyunun hakikatini içenler ise her şeyi bırakırlar, içe yönelirler.²⁷⁹ İnsanda ikilik vardır. İnsanın nefsi küfür ile, ruhu da iman ve irfan iledir. Ruhaniyet üstün gelirse, balık, nefsanîyet galebe ederse, olta olur. İnsanın yarısı mü'min yarısı ateşe tapandır. Yarısı hırslı, yarısı sabırlıdır.²⁸⁰ İnsanın alaca öküz gibi, sol tarafı kapkara. Ömür tarafı ise ay gibi aktır. Kim insanın çirkin tarafını, kötülük tarafını görürse onu sevmez. İyilik tarafını görürse onu beğenir.²⁸¹ İnsanın varlığı bir ormana benzer. Orada iyi kötü her şey bulunur” Ruhumdan ona üfürdüm “Ayetinden haberin varsa bu ilahi nefesten feyz alıyorsan; insandan; bu karışık acıba varlıktan çekin.²⁸² İnsanın gönlünde zaman zaman bir başka çeşit huy baş gösterir.

²⁷⁵ CAN, *a.g.e.*, 566-567

²⁷⁶ CAN, *a.g.e.*, 578

²⁷⁷ CAN, *a.g.e.*, 522

²⁷⁸ CAN, *a.g.e.*, 523

²⁷⁹ CAN, *a.g.e.*, 253

²⁸⁰ CAN, *a.g.e.*, I-II, 305

²⁸¹ CAN, *Mesnevi Trc.*, I-II, 305

²⁸² CAN, *a.g.e.*, 373

İnsan bazen şeytan olur, bazen de melek. Bazen de tuzak kesilir canavarlaşır.²⁸³ İsa'ya yâni ruhuna acı da, eşeğe yani nefsinde acıma, tabiatı ve nefsinde aklına hakim, yani üstün kılma.²⁸⁴ Sen: Ot ve kemiği yani nefsin gıdası ile ruhun gıdasını önlerine koy. Eğer o insan nefsin gıdasını ararsa zavallı ve aşağı varlıktır. Eğer ruhun gıdasını isterse, üstündür; baş tacıdır. Eğer O; tene, bedene hizmet ederse eşektir. Aksine eğer o can denizine dalarsa orada inci bulur. Ot; ruhani gıdanın sembolüdür; kemik ise köpek nefsin yiyeceğidir.²⁸⁵ Ey insan! Sen beden bakımından hayvansın, ruh bakımından da meleklerdensin. Bu yüzden hem karada yürür, gidersin hem de gökyüzünde²⁸⁶ Aklını başına al da her zaman kendine eş olma yani nefsinde uyma. Kendinden yana çıkma. Her zaman inat ederek benlik davasına kalkışma, eşek gibi balçığa düşme²⁸⁷ İnsan ihtiyaçtan, sıkıntıdan kurtulunca azar. Hani eşeğin yükünü alınca çifte atması gibi işi yoluna girince ağlayıp inlediğini unuttur gider.²⁸⁸ Şeytan ile melek bizim dış yöneticimiz, nefis ile vicdan da iç yöneticilerimizdir.²⁸⁹ Eğer iç aleminde nefsi emmare senin yolunu vurmasaydı, yol kesiciler yani şeytanlar sana nasıl el uzatabilirlerdi? Ayrıca seni kötülöklere sevk eden şehvetten, o güçlü gizli memur yüzünden gönöl, hırsla, tam'a afete esir olmuştur.²⁹⁰

Müminler çok sayılıdır ama imanları birdir. Bedenleri de ayrı ayrıdır, çok sayılıdır, fakat ruhları birdir, kardeşler. Çünkü aynı yerden gelmişlerdir. İnsanda öküzü, eşeğin anlayışından başka bir akıl, başka bir anlayış vardır. Hayvanlardaki candan başka bir can vardır.²⁹¹ Hayvani ruhlarda birlik yoktur. Çünkü onlar ilahi nefhadan mahrumdur. Sen bu birliğı, insani ruhta ara. Hayvani ve nefsanî ruhta arama.²⁹² Hatta insani ruhun ölümüne hayvani ruh sevinir. İnsani ruhun bir şeyi elde

²⁸³ CAN, *Mesnevi Trc.*, I-II, 374

²⁸⁴ CAN, *a.g.e.*, 404

²⁸⁵ CAN, *a.g.e.*, 459

²⁸⁶ CAN, *a.g.e.*, 538

²⁸⁷ CAN, *a.g.e.*, III-IV, 612

²⁸⁸ CAN, *a.g.e.*, 644

²⁸⁹ CAN, *a.g.e.*, 311

²⁹⁰ CAN, *a.g.e.*, 325

²⁹¹ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 408

²⁹² CAN, *a.g.e.*, 408

edemediğini görürse hasedinden ölüm derecesine gelir.²⁹³ Hayvani ruh gıda ile yaşar; yaşayışı rahat da olsa, sıkıntılıda olsa bir gün ölür gider. Bu kandil yani hayvani ruh çanağı sönüp giderse, komşunun evi karanlıkta kalmaz. Yani Salih olan kişinin insani ruh kandili sönmez.²⁹⁴

Nefsâni ve şehvâni arzularından kurtulmuş ve damarlarında eşek erliği, eşek gücü olmayan kişiye Cenab'ı Hakk "Büyük beylerbeyi" der.²⁹⁵ İçinde gönül nuru bulunmayan gönül gönül değildir. Can olmadıktan sonra beden topraktan başka bir şey değildir.²⁹⁶ Derenin suyu varsa deredir; insanın canı ruhu varsa insandır. Gördüklerinin çoğu insan değildir; sureten ibarettirler, insan süretine bürünmüşlerdir. Bunlar; ekmek ölüleri, şehvet kurbanlarıdır.²⁹⁷ Ey kendini Allah arslanı sanan zavallı; yıllar geçti, sen hala nefis köpeğine bir şey yapamıyorsun, ona karşı aciz kalmışsın.²⁹⁸ Ey kardeşim! Sen fikirden ve düşünceden ibaretsin. Senin varlığın bunlardandır. Geri kalan sinir ve kemiktir ki, onlar hayvanlarda da vardır.²⁹⁹

Her cansız olan şey, nebat olmaya yüz tutunca onun baht ağacında hayat biter, yaşayışa kavuşur. Yani cansız sandığımız mineraller, su içinde eriyerek bitkilerin içine girerler. Nebati hayata kavuşurlar, cansızken canlanırlar. Buna da "cansız olan şey" le su ve toprak kastedilmektedir. Su ve toprak mertebelerin en aşağısında bulunur ve cansız varlıklardan sayılır. Nebatlar ise cansız varlıklardan merteye itibariyle yüksektir. Hayvan mertebeside bitki mertebesinden üstündür. İnsan mertebesi ise bütün varlıkların en üst mertebesidir. Toprağa ekilen buğdaydan ekmek yapılır. İnsan ekmeği yiyince meni hâsıl olur. Meniden insan meydana gelir, insan ana rahminde iken ilahi bir emanet bir ruhla canlanır. Böylece cansız varlıktan bitkiye, bitkiden hayvan mertebesine, en son insan mertebesine çıkmış olur. Canlı olmaya yeltenen daha çok canlanmak isteyen her bitkiden, Hızır gibi ab-ı hayat

²⁹³ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 408

²⁹⁴ CAN, *a.g.e.*, 413

²⁹⁵ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 318

²⁹⁶ CAN, *a.g.e.*, 233

²⁹⁷ CAN, *a.g.e.*, 233

²⁹⁸ CAN, *a.g.e.*, 247

²⁹⁹ ELİTEZ, Ziya, *Mevlana'dan Altınöğütler I*, İst. 2006, 57

kaynağından su içer. Yeryüzünde biten her bitki aslında canlıdır. Fakat daha çok canlanmak daha yüksek mertebeye ulaşmak insana gıda olur. İnsan vücudunda çeşitli merhalelerden geçer, sonunda ebedi hayata mazhar olur. Can da, canana kavuşmak isterse, eşyasını pılımı pırtısını sonsuzluk âlemine taşır. Böylece insan bedeni çeşitli mertebelerden geçip, ruha (ilahi emanete) kavuşunca, o bedene yerleşen ruh, cananını aslını aramazsa hüsrana düşer. Gerisin geriye gider. İnsan mertebesinden hayvan mertebesine tenzil eder. Oradan da daha aşağılara hayvandan da daha aşağı mertebeye düşer.³⁰⁰

Mevlana, ruh-beden ilişkisini açıkladıktan sonra ruhun üstünlüğünü ortaya koydu. Ancak gözden kaçmaması gereken bir nokta vardı. bu önemli şey insan ruhun eğitimidir. Mevlana ruh bilgi ilişkisi üzerinde durur ve bilginin ruhu olumlu yönde değiştirmesi için neler yapılması gerektiğine işaret eder.

7.Bilgi-Ruh ve Nefs İlişkisi

Mevlana, bilginin tek başına insanı değiştirmedini ve buna bağlı olarak öğreniminde bireyin kişiliğini büyük ölçüde geliştirmedini farkına vardı. İnsanın davranışı, tavrındaki değişimle ilişkili olarak değişir. Olumlu duygulara sahip olunca insanın düşüncesi netleşir. Her ne kadar insanların inançları birbirinden farklı ise de, onlar temelde benzerlerdir.³⁰¹ Mevlana, insanı şekilcilik anlamında sapmaya iten iki kuvveti şöyle açıklar; biri adalet, cehennem ve yeniden diriliş korkusudur; diğeri cennet ümididir. Mevlana bunların her ikisini de engel olarak görmektedir. O insana, korku ve ümit olmadan hakikate ulaşacak biçimde kendisini değiştirmesini tavsiye etmektedir.³⁰² Mevlâna'ya göre insan bilinçaltında her türlü varlığa sahiptir. Mevlana insanın bilinç altını, her çeşit hayvanın, bitkinin ve madenin bulunduğu denize benzetir. İnsan ruhu sakın deniz gibi derinliklerinde bizim farkında olmadığımız ve göremediğimiz bütün varlıkların örneğini taşır. Buna rağmen bir dalga denizin içeriğinin birazını yüzeye çıkarabilir. Dalganın (Motivasyon) kaynağı aynı ise de,

³⁰⁰ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 354

³⁰¹ ARASTEH, A.Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Ank. , 2003, 38.

³⁰² ARASTEH, *a.g.e.*, 49

insanın içinde ki tabii güçler bazen herhangi bir yaratığı yüzeye vurabilir, bu deniz ejderhası, yılan, bitki ve hayvan faydalı, tehlikeli veya hatta nadide bir incide olabilir. Bu sebeple insan, kendisini hayvan varlık düzeyine indirecek veya onu daha yüksek düzeye ulaştıracak potansiyel bir güç tevarüs etmiştir. Gelişimsel anlamda bu güç insanın aklında kendisini tezahür ettirinceye kadar gelişmesine devam eder. Bu varlık düzeyinde insanın hayvanı eğilimleri tarafından akla meydan okunmuştur. Bu çelişkilerden kurtulmak için insan ya emin olma durumuna (nefs-i mutma'inne) varmak için aklın ötesine geçmelidir veya aşağıya (nefs-i emare) doğru düşecektir. Sezgi ve kendiliğinden yaşama gücü, birincisini kapsar; kötülük ise, ikincisini. Bütünleşmiş insan nefse (doğal iç güdüsel güç) akla sezgiye ve sevgiye sahiptir.³⁰³ Nefs-i emarenin güçleri hakim olduğunda insan kendine has bir biçimde tepkide bulunur; Allah'tan asla sakınmaz, aynı zamanda Allah'ı (anmayı) ihmal ederek kadın diğer insanlar, Servet gibi şeylere ibadet eder. Bundan sonraki aşamada sadece Allah'a ibadet eder; fakat daha da ilerleyince, Allah'a kulluk edip etmemeye bakmaksızın sessizliğe ulaşır. Nefs-i emarenin insana hakim olması, insanın akli güvensizliğini arttırır. Benliğini günlük zevklere yöneltmesi, onun bastırılan eğilimlerini arttırır.³⁰⁴ Rûmi'ye göre, geriletici eğilimlere sahip olan nefsin yolunu izleyenler, hayatlarının kölesi olurlar. Kendisine ne kadar çok uyulursa, nefis (aşk gibi) kişinin bütün hayatını o ölçüde yönetecek kadar büyür. Tıpkı tuzlu balığı tatmak gibi, o asla tatmin olmaz. Kişi ne kadar çok yerse o kadar çok suyu arzu eder.³⁰⁵ Mevlana daha da ileri giderek Allah nazarında insanın varlıkların en son halkası olduğunu iddia eder.³⁰⁶ İnsan, benliğin temsilcisi olan nefsanî sıfatlarıyla etrafına nazar ettiği zaman, iyiyi ve kötüyü tefrik etme ölçüsünü kaybeder.³⁰⁷

³⁰³ ARASTEY, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, 74

³⁰⁴ ARASTEY, *a.g.e.*, 75

³⁰⁵ ARASTEY, *a.g.e.*, 77

³⁰⁶ ARASTEY, *a.g.e.*, 78-79

³⁰⁷ RUMİ, *Fihî Mâfih*, XXIII.

C.KAZA VE KADER ANLAYIŞI

1. Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri

Yaratılanların en mükemmeli olan insan sorumluluk sahibi bir varlıktır. Sorumluluk sahibi olması sebebiyle insana kitap indirilmiş peygamberler gönderilmiştir. Bütün bunlar insanın irade sahibi bir varlık olduğunu açıkça ispat eder. İşte bu noktada kullara düşen görevler artmaktadır. İnsan yaşamı boyunca çeşitli olaylarla karşılaşır. Cüz'î irade sahibi olan insan külli irade sahibi Allah'ın mülkünde istediği şekilde irade edip yaşamını sürdürür. Ancak bazı durumlarda herşey insanın istediği gibi gitmeyebilir. Bu durumda insan ne yapacaktır. İşte bu sorunun cevabını bu bölümde inceleyeceğiz.

Şu hayat mücadelesinde insan başarıya ulaşamamış, zarar etmiş, bir şey elde edememişse, bu hal onun gereği gibi çalışmamasından ileri gelmiştir. Eğer başarıya ulaşmış kazanmış, kar etmişse bu muvaffakiyet onun çalışmasından çok gayret sarf etmesindedir. Yoksa Adem Cenab-ı Hakk'a "Rabbimiz, biz gerçekten de nefsimize, kendimize zulmettik" dermiydi? Hz. Adem böyle demezdi de "işlediğim günah benim bahtımdan kaderim böyle imiş, kaderim böyle olunca da tedbirin çekinmenin ne faydası var?" derdi. İblis gibi, "Ben sen azdırdın hem kadehimizi kırıyor, hem de bizi dövüyorsun" derdi. Evet, kaza ve kader haktır ama, kulun çalışması, tedbirli olması da haktır. Aklını başına al da iblis gibi tek gözlü olma. İki iş arasında tereddüde düşeriz. İhtiyarımız (=yapma gücümüz) olmasa bu tereddüt olur mu? İki eli iki ayağı bağlı olan kişi, bu işi mi yapsam, yahut şu işi mi yapsam der mi? Demek ki biz de bir ihtiyar (= yapma gücü) var. Bu halde iken iki işten hangisini yapayım düşüncesi akla gelir mi? Denize mi dalayım, havaya mı uçayım diyebilir miyim? Ey genç; kaza ve kadere az bahane bul. Nasıl oluyor da suçunu başkalarına yüklüyorsun? Zeyd kan döksün, kisasını Amr çeksün; Amr şarap içsin, Ahmed dayak yesin, böyle olur mu?³⁰⁸

³⁰⁸ CAN, *Mesnevi Trc.* , V-VI, 363

Mevlâna'nın Kelam'ında Cenab-ı Hakk'ın her şeyin sonunu bilmesi kaderdir. İnsanların iyilik veya kötülük yapacaklarını Allah bilir, fakat bu bilgisi cebredici, zorlayıcı bir iş değildir. Yani Allah o kişiye yapacağını bildiği iyilik ve kötülüğü zorla yaptırmaz. Herkes yaptığı işi kendisi yapıyor. Halbuki o işleri ancak Allah'ın takdiri ile yapmaktadır. Yani o işi yaratan Allah'tan. İradeyi sarf eden kuldur. Hulasa; Cebr yani zorlayış batıl olduğu gibi "Tevfiz" yani Allah karışmaksızın yapış da batıl olur.³⁰⁹

Bir kişi aklına güvenip, düşüncelere kapılarak Hakk'ı inkar ederse, onu inkarı da Hakk'dandır. Hakk'ın yazısı iledir, fakat inkarcının bu hakikatten haberi yoktur.³¹⁰ Zahirde batında hayır, şer ne varsa hepsi Allah'ın hükmünden kaza ve kaderindedir. Ben gayret sarf ederim, çalışır çabalarım; fakat kaza bana der ki: "Senin elinde olmayan, senin yapamayacağın, başka bir iş var, o işten senin haberin yok"³¹¹ Bir yere gitmeyi kuran, bir yolculuğa çıkmaya niyetlenen herkes, oraya varırsam işlem başarırım; bir çok işlerim kolaylaşır, halim düzeye girer, dostlar sevinir, düşmanları yenerim (diye) akıllıca düşüncelere dalar. Gönlüne gelenler bunlardır. Hakk'ın dilediği ise büsbütün başka bir şeydir. İnsan bunca tedbirlerde bulunur, bunca kuruntular kurar, düşüncelere dalar bir tanesi olsun, kendi dileğince olmaz; bununla beraber yine de kendi tedbirine dayanır, dilediğini başaracağını sanır. Kul tedbirde bulunur; takdiri bilmez; ilahi takdir gelip çattı mı, tedbir yok olur gider. Bu şuna benzer; Birisi rüyada bir şehirde garip kaldığını, orada bir tek bildiği olmadığını, başıboş dolaşıp durduğunu görür. Ne kimse (onu) tanır, ne o kimseyi. Pişman olur adam; tasalara dalar hasretlere düşer de ne diye bu şehre geldim, bir tek dostum yok demeye elini eline vurmaya, dudağını ısırmağa başlar. Derken uyanır; bir de bakar ki ne şehir var, ne halk Anlar bilir ki o tasalama o eseflenme, o hasret faydasızmış; o hale pişman olur, yiten zamana acır, fakat bir kere daha uykuya dalınca rastgele kendini yine öyle bir şehirde görür, yine gamlanmaya, hasret çekmeye koyulur, pişman olur o şehre geldiğine, hiç düşünmez, hiç aklına gelmezde

³⁰⁹ CAN, *a.g.e.*, III-IV, 109

³¹⁰ CAN, *H.z. Mevlana'nın Rübaileri*, 237

³¹¹ CAN, *a.g.e.*, 239

demez ki ben uyanırken gam yediğime pişman olmuşum, bu bir rüya idi, faydası bile yoktu; şimdi de öyle işte. Tıpkı bunun gibi halk da kuruntusunun tedbirinin asılsız olduğunu, boşa çıktığını, hiçbir işi dilediğince yürümediğini yüzbinlerce kez görmüştür. Fakat Yüce Allah, onlara bir unutmadır verir, hepsini unutularda, kendi düşüncelerine, kendi dileklerine uyarlar “Gerçekten de Allah, insanla insanın gönlü arasında bir engel olur.”³¹²

“Resulullah buyurmuştur ki; “Her kazaya ve ilahi takdire Müslüman olanın razı olması gerekir” İyi ama, kafirlik ve münafıklık da Allah’ın kazası ve takdiri değildir? Ben bu kazaya razı olursam günaha girmiş olurum. Eğer bu kazaya razı olmasam bu bir günah olur. O halde bu ikisinin arasında ne çare vardır, kurtuluş yolu nedir? Ona dedim ki; “Bu kafirlik; Allah’ın takdiri iledir, ama Allah’ın hükmü ile, Allah’ın emir ve rızası ile değildir. Bu kafirlik, yalnız kaza ve kaderin eserlerindedir. Hocam:Sen kaza ve kaderi; Hakk’ın bilgisi olarak bil de müşkilin hallolsun. Yani bu kafirlik kafiye bu dünyada verilmiş hükmedilmiş değildir. O ezelde kafirliğe mahkum edilmiştir. Ben Allah’ın hüküm ve takdiri gereği gelen kafirliğe razıyım. Fakat bu razı oluşum benim nefsimle olan savaşımın zayıf oluşundan benim kendi kötülüğüm sebebi ile gelen kafirliktir. Ben bu kafirliğe razı değilim. Zaten kafirlik kaza ve kader yüzünden kafirlik değildir. Sakın ha, burada Allah’ın kafirliğe razı olduğunu söyleme. Kafirlik bilgisizliktir. Kafirliğe hükmetmek, takdir etmek, yani onu var etmek bilgidir, Hakk’ın bilgisidir. Yumaşaklık anlamına gelen “hilm” ile sevmek anlamına gelen “Hilm”in ikisinde bir olur mu? Bir resmin çirkin olması, onu yapan ressamın beceriksiz, acemi olduğunu göstermez. Belki çirkinliği resmetmekte ki maharetini ustalığını gösterir.”³¹³

Mevlâna kader ve kâza meselesini incelerken insanın herşeyi kadere yüklemesinin yanlışlığına işaret eder. Bu da gösteriyor ki insan ne olursa olsun hiçbir bahaneye sığınmadan elinden gelen her şeyi yapmalıdır. Takdir tedbiri ortadan kaldırmaz. Şeytanın yaptığı gibi her şeyi kadere bağlamak kör olmak demektir.

³¹² ŞAFAK, *Mevlana Celaleddin-i Rumi Bütün Eserleri Seçmeler*, 502

³¹³ CAN, *Mesnevi Trc*, III-IV, 108

Takdir-i ilahiye bilmez, kul eder tedbir, meşhur meseldir bu tedbiri bozar takdir³¹⁴ Takdir haktır: ama kulun çalışması da hak! Kendine gelde koca şeytan gibi kör olma.³¹⁵ Ne şaşılacak şeydir ki, kaza ve kaderin bu gizli bağını demirciler bile kıramaz, aciz kalır.³¹⁶ Cenab-ı Hakk'ın kazası ve hükmü olmayınca ağaçtan bir yaprak bile düşmez.³¹⁷

İnsanın görünmez yuları gibi olan, insanı çekip götüren istek ve arzular da varlık sahibinin emrine, iradesine bağlıdır.³¹⁸ Bu beyitte Hud süresinin şu mealdeki 56. ayetine işaret vardır; Hareket eden hiçbir insan ve hayvan yoktur ki, Allah onu alnı saçından tutup dilediği, irade eylediği tarafa çekmesin. Rabbim hakikaten doğru bir yolda hareket eder.³¹⁹ “Şu kadarını işit ve anla ki, hiçbir şey Allah'ın emir ve iradesi olmayınca vukua gelmez.”³²⁰

Kader kilidi çok büyüktür Onu ancak Allah açar. Bu sebeple sen ona teslim ol. Onun rızasına sarıl. Kainatın her zerresi anahtar olsa, yine bir işe yaramaz. Çünkü kaza ve kader kilidini Allah'tan başkası açamaz. Sen tedbirini, yani kaza ve kadere karşı gelmeyi unutursan bir işe sarılmayı bir karara varmayı bırakırsan, kendi pirinden o genç bahtı elde edersin.³²¹

Nefs-i küll insanın, cüz'i nefsinin etkilediği de, olacaklar oldu. Balık kuyruğundan değil, başından kokar. Yani başlangıçta levh-i mahfuzda ne yazıldı ise o gerçekleşecektir. Bunu böyle bil, bil ama ihtiyat ve gayret atını da ok gibi sür. Yani gayrette kusur etme. Çünkü Allah, Peygamber'e; “Emirlerimi tebliğ et (= bildir)” diye buyurdu. Onun emrinden dışarı çıkmaya imkan yok. Sen iyilerden misin,

³¹⁴ RUMİ, *Fihimafih*, 147

³¹⁵ ELİTEZ, *a.g.e.*, 39.

³¹⁶ CAN, *Mesnevi Trc.*, III, IV, 148

³¹⁷ CAN, *a.g.e.*, 165

³¹⁸ CAN, *a.g.e.*, 166

³¹⁹ CAN, *a.g.e.*, 166

³²⁰ CAN, *a.g.e.*, 166

³²¹ CAN, *a.g.e.*, 243

kötülerdenmisin? Bu ikiden hangisin? Yani ezelde kötümü yazıldık, iyimi yazıldık? Bilmiyorsun. Bunu anlayıncaya kadar, görünceye kadar çalış çabala.³²²

O işi kaza ve kadere uygun şekilde yapalım diye, Hakk onun musibet olduğunu bizim ruhumuzdan gizledi, örttü, ilahi kaza hükmünü meydana getirince göz açılır ve o işten pişmanlık duyulur. Bu pişmanlık da kaza ve kaderin başka bir hükmüdür. Ona bırak da sen Hakk'a ibadet et.”³²³

Sen yüzmeyi bırak, kendini beğenmekten vazgeç, kini terk et! Yüzdüğün su dere ırmak değildir: denizdir. Bu deniz aslında kaza ve kader denizidir. Hem de öyle bir deniz ki; sınırsız pek derin; kıyısı, dibi, sığınacak yeri yok! Bu deniz öyle büyük bir deniz ki; yedi denizi bile bir saman çöpü gibi kapar mahveder.³²⁴

Bizler kaza ve kader hakiminin şu denizinde, yani şu dünyada; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusunun cevabına “Evet Rabbimizsiniz” cevabını verdiren bir ahitte bulunduğumuz, bu ezel davasının görülmesi, gerçekleştirilmesi için bulunuyoruz.³²⁵ Su gizlidir, dolap meydanda, onu çeviren suyun tesiri gizlidir. Fakat dolabın dönmesinde asıl tesir eden sudur. Bunun gibi nazarı değen kimsenin gözündeki tesir de, aslında, kaza ve kaderin hükmüdür.³²⁶ Çünkü bu hastalıkların her birinin ilacı vardır. İlacı olmayan hastalık kaza ve kaderdir.³²⁷ Kaza ve kader gelince hekim aptallaşır, o ilaç da fayda verme hususunda yolunu şaşırır.³²⁸

Mevlana kaza ve kader meselesini ele alırken arslan örneğini vererek tevekkülün gerekli olduğunu belirterek kaderin tevekkülü ortadan kaldırmadığı örneklerle açıklar. İnsan hiçbir zaman tevekkülden vazgeçmemeli diyen Mevlana bazı durumlarda tedbirlerinde işe yaramayacağını belirterek örnekler verir. Kaza ve

³²² CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV,244

³²³ CAN, *a.g.e.*, 478

³²⁴ CAN, *a.g.e.*, 483

³²⁵ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 29

³²⁶ CAN, *a.g.e.*, 54

³²⁷ CAN, *a.g.e.*, 140

³²⁸ CAN, *a.g.e.*, 141

kader, dönen gökyüzünün yolunu şaşırtır! Kaza ve kader yüzlerce utarit'i³²⁹ ahmaklaştırır. Çareler dünyasını daraltır; demiri, mermeri bile eritir, su haline getirir.

330

Hepsi de; “Ey her şeyden haberi olan hakim! Sakınmayı bırak, çünkü sakınmak insanı kader hükmünden kurtaramaz” dediler. Arslan dedi ki; “Evet, kader hükmüne uymak, Allah’a tevekkül etmek yol göstericidir, ama sebeplere baş vurmak da Peygamberin sünnetidir. Hz. Peygamber, yüksek sesle buyurmuştur ki: “Devenin dizini tevekkül ile bağla..” “Çalışıp kazanan Allah’ın sevgilisidir” hadisini dinle, tevekkül edeceğim diye sebeplere sarılmakta tembellik etme”³³¹

Bunca tedbirine rağmen, gerek ava giden kişilerin, gerekse çeşitli işlerde hırsıyla çalışanların ellerine ezelde verilen kismetten başka bir şey geçmedi. Bütün bu uğraşan didinen insanların hepsi de tedbirlerinden, çalışmalarından aciz kaldılar, bir şey elde edemediler, sonra da Allah’ın emri ve takdiri ne ise, o oldu.³³²

Hz. Adem her şeyi bilirdi. Fakat ilahi kaza ve kader gelip çatınca “yapma!” emrinin hakikatini bilemedi, hataya düştü.³³³ “Rabbimiz gerçekten de biz nefsimize zulmettik” deyip ah etmeğe “Karanlık bastı, yolumuz kayboldu” demeğe başladı (Adem (a.s), kendisinden zuhur eden hatayı kendi nefesine yüklemiş; “Adem’le Havva; “Ey Rabbimiz kendimize zulmettik eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmez isen, muhakkak ziyan edenlerden oluruz”³³⁴ dediler”. Halbuki şeytan Adem (a.s.)’daki hakikati göremeyip, ilahi emre karşı gelerek Adem’e secde etmedi” Beni azdırışın hakkı için”³³⁵ diyerek bu sapıklığı benimsememiş haşa, Cenab-ı Hakk’ın takdirine yükleme küstahlığında bulunmuştu.³³⁶

³²⁹ Utarit: Romalıların Merkür Eski Yunanlıların Hermes adını verdikleri bir yıldız Eski bir inanca göre bu yıldızın tesiri altında kalanlar çok akıllı ve zeki olurlarmış

³³⁰ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI, 236

³³¹ CAN, *a.g.e.*, 68

³³² CAN, *a.g.e.*, 69

³³³ CAN, *a.g.e.*, 87

³³⁴ Araf 23

³³⁵ Hier 39

³³⁶ CAN, *Mesnevi Trc.*, I-II, 88

Hakk'ın santraç tahtasında bundan başka bir oyun yoktu. Yani Hakk'ın ezeli takdirinde, benim secde etmeyeceğimden başka bir yazı yoktu. Benim secde etmeyişim ezelden takdir edilmişti. Ben kaderi nasıl değiştirebilirim? O takdir edilmiş oyunu ben oynadım. Adem'e secde etmemekle kaderin hükmünü yerine getirdim. Onu yapmakla da kendimi belaya uğrattım. Uğradığım belada da O'nun takdirine boyun eğmenin verdiği manevi zevki tatmaktayım. Ben O'na mat oldum. O'na mat oldum. O'na mat oldum. ³³⁷

İnsan yelkenli gemiye benzer. Rüzgarı estiren Allah; gemiyi ne zaman, ne tarafa sürecektir bilinmez ki.³³⁸ Allah'ın kazası, takdiri gözleri perdelerse, cahil bir köylü, bilgili bir şehirliyi mat eder.³³⁹ Ey insanoğlu, sen de yeryüzünün bir cüzüsün. Onun üstünde yaşıyorsun; sen de Allah'ın buyruğuna kaza ve kaderine karşı gelme.³⁴⁰ Kaza ve kader gökten baş çıkarınca, bütün akıllar kör olur, sağır olur. Kaza gelip çatınca, balıklar kendilerini denizden dışarı atarlar. Yerde kurulmuş bir tuzak, havada uçan bir kuşu bile yakalar. Güçsüz bir hale kor.³⁴¹ Kaza ve kaderden, ancak kaza ve kadere kaçan kurtulur.³⁴² Sen kaza ve kadere uğradıktan sonra, kaza ve kaderden başkasına kaçarsın, sığınırsan, hiçbir hile seni ondan kurtaramaz.³⁴³ Bu kaza güneş örten bir bulut idi. Arslanla ejderha bile kaza yüzünden fareye döner.³⁴⁴

İlahi kazayı inkar eden karganın binlerce akli bile olsa kafirdir. Eğer ilahi kaza, aklımın gözünü kapatmasa, ben tuzağı havadan görürdüm. Fakat kaza gelir çatarsa, bilgi uykuya dalar, ay kararır, güneş tutulur. (Kaza, gelip çatdığı zaman, göz kör olur, görmez mealindeki bir hadis-i şerif vardır) Hakk'ın kazasının insanı şaşkırtan bu çeşit tertiplerinin zuhuru nadir değildir. Kaza ve kaderi inkar edenin inkarını da kazadan ve kaderden bilmelidir. Kaderden sakınmakta perişan olmak, kötülöklere

³³⁷ CAN, *Mesnevi Trc.*, I-II, 456

³³⁸ CAN, *a.g.e.*, III-IV, 30

³³⁹ CAN, *a.g.e.*, 32

³⁴⁰ CAN, *a.g.e.*, 51

³⁴¹ CAN, *a.g.e.*, 52

³⁴² CAN, *a.g.e.*, 52

³⁴³ CAN, *a.g.e.*, 52

³⁴⁴ CAN, *a.g.e.*, 77

uğramak vardır. Yürü, tevekkül et, çünkü tevekkül, işlerin en iyisidir. Ey öfkeli kişi kaza ve kaderle pençeleşme ki kaza ve kader de seninle pençeleşmesin, kavgaya tutuşmasın³⁴⁵

Allah'ın hükmüne ve takdirine karşı ölü gibi olmak gerek ki sabahın Rabbi olan Allah'tan bir kahır yarası almıyasın Tevekkülden daha güzel bir kazanç yoktur. Hakk'a teslim olmaktan daha hoş ne vardır.³⁴⁶ Çalışıp çabalamak, kaza ve kadere karşı gelmek, onunla savaşa girişmek değildir. Çünkü, bizi, çalışıp çabalamaya zorlayan da kaderimizdir.³⁴⁷ İlahi kaza gelince, basiret bağlanır, sürette kalır da, işin iç yüzünü, hakikatini göremezsin, dostları düşmandan ayırt edemez olursun.³⁴⁸

İnatçı firavun, mevhum varlığına baktığı için benlikten kurtulamadı da, Hakk'ın yokluk iş yerini, kaza ve kaderini görmekten kör olmuştur. O kaderi değiştirmek, kapıya gelip çatan kazayı geri çevirmek istiyordu. Halbuki kaza ve kader, Hakk'ın takdirinin önünden kaçmaya çalışan o hileci firavun'un bıyığına gülüyor, yani onunla alay ediyordu. O, Allah'ın takdiri bozulsun diye, yüzbinlerce suçsuz çocuk öldürttü.³⁴⁹ Eğer firavun, Allah'ın sanatını ve kaza kader tezgahını görmüş olsaydı, eli ayağı kurur da, hileye ve düzene başvurmazdı.³⁵⁰

Kaza gelince, dünya darlaşır. Kaza yüzünden helva bile tatlılığını kaybeder de, ağza dert olur, zahmet verir. Hz. Peygamber Efendimiz: “Kaza gelince, feza (en geniş alan) darlaşır. Kaza gelince, gözler perdelenir görmez olur.”³⁵¹

³⁴⁵ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 79

³⁴⁶ CAN, *a.g.e.*, 80

³⁴⁷ CAN, *a.g.e.*, 82

³⁴⁸ CAN, *a.g.e.*, 85

³⁴⁹ CAN, *a.g.e.*, I-II, 315-316

³⁵⁰ CAN, *a.g.e.*, 316

³⁵¹ CAN, *a.g.e.*, 39

2.”Kalem Olacak Şeyleri Yazdı” Hadisinin Kritiği:

“Kalem, olacak şeyleri yazdı. O yazının mürekkebi bile kurudu.”³⁵² Hadisi böyledir. Yani “Kalemin mürekkebi kurudu. İbadet ile günah bir değildir. Emin oluşla hırsızlık ediş bir değildir. Kalem yazdı, mürekkebi bile kurudu. Şükretmekle nankörlük bir değildir. Alem bu yazıyı yazdı da mürekkebi bile kurudu” demektir. Çünkü Allah gerçekten de ihsan sahiplerinin ecrini yitirmez. Bunun gibi “kalem yazdı, o yazının mürekkebi bile kurudu” hadisinin te’vili de seni en önemli bir işle uğraştırmak için teşviktir. Şu halde kalem, herkesin işine layık olan, uygun düşen mükafatı ve müracatı yazmıştır. Sen eğer eğri gidersen kalemde seni eğri yazar. Doğru gidersen doğrulukta bulunursan mutlu olursun. Zulüm edersen kötüsün insanlıktan geri kaldın. Kalem öyle yazdı. O yazının mürekkebi bile kurudu. Adalette bulunursan muradına erersin. Kalem yazdı, o yazının mürekkebi bile kurudu. Elinle bir şey çalarsan kalem yazdı, mürekkebi kurudu demektir. Şarap içersen şarhoş olursun. Bunu da kalem yazdı. O yazının mürekkebi kurudu. Sen reva görürmüsün ki, Hakk ezelde verdiği emir, yazdığı yazı yüzünden işten kalsın, hiçbir şey yapmasın” iş benim elimden çıktı, ben artık bir şey yapamam. Benim yazıma bu kadar çok gelme, bana karşı bu kadar çok sızlanma” dersin. “Kalem yazdı, yazının mürekkebi bile kurudu” sözünün manası; “Benim yanımda adalet ile zulüm bir değildir. Hayırla Şerin arasını ayırdım, kötüyü daha da kötüden ayırttım” demektir. Sen de bir zerre kadar edep artsa bu senin için dosttan gelen bir lutüftür. Rabbim bir ihsanıdır. Senin gayretin, çalışman, bir zerre artsa, Allah’ın terazisinde bir ağırlıktır, bir kıymettir. “Kalem yazdı, mürekkebi kurudu” sözü hiç “Cefalarla vefalar bir olur” manasına gelir mi?” Aksine cefaların karşılığı cefadır” diye kalem yazmış, mürekkebe kurumuş. Ve “ O vefanın karşılığı da vefadır “diye kalem yazmış mürekkebi de kurumuştur. Af vardır fakat ümit ışığının parıltısı, aydınlığı nerede ki, kulun takma sebebi ike yüzü ak olsun, nurlansın. Hırsız affedilse, canını kurtardığı için sevinir. Yoksa vezir olmak, hazine emini olmak hırsız için mümkün müdür? Ey din emini, ey Allah adamı gel! Gel ki her tac ve her bayrak eminlikle belirdi, kendini

³⁵² AHMED B.HANBEL, *Müsned*, İst, 1992, I, 293

gösterdi. Padişahın oğlu eğer babasına karşı hainlik ederse, şunu iyi bil ki, babası onun başını bedeninden ayırır verir. Fakat bir Hintli köle padişaha vefa gösterirse devlet o köleyi “Çok yaşa diye alkışlar. Köle de ne ki; eğer bir kapının köpeği vefalı olsa sahibinin gönlünde o köpeğe karşı yüzlerce razılık, yüzlerce memnunluk duygusu vardır. Bu yüzden köpeği sever, okşar, hatta ağzını bile öper. Eğer köpek yerine onun kapısında arslan bulunsaydı, ona neler yapmazdı. Her an sana gelip, çatan bu dertten, bu belalar senin yaptıklarının cezasıdır, karşılığıdır. İşte “Kalem yazdı, yazının mürekkebi bile kurudu hadisinin manası budur. Yol kesen kervanları soyan, insanları öldüren faydayı candan tövbe etti de on adamdan üstün oldu. Bir veli oldu. Günahkarları ıslah etti. Doğru yola getirdi. Bu hali de kalem yazmış, yazının mürekkebi bile kurumuştur.”³⁵³

Cenab-ı Hakk bir kere takdir edip bir daha etmezse, sıfatlarından muattal kalması gerekir. Halbuki Allah Kâyam’dır. Her an bütün sıfatlarını ve fiillerini açığa vurur, gösterir. O her an takdir eder. Allah her an iştedir, güçtedir. Her an yaratmakta, her an mahvetmektedir. Ra’d suresinin şu mealdeki 39.ayet-i kerimesinde” Allah ne dilerse onu yapar. Bazısını mahveder, vücuda getirmez. Bazısını da vücuda getirir. Ana kitap (Levh-i mahfuz) onun nezdindedir. “ diye buyurur. Bunun gibi Furkan süresinin şu mealdeki 70.ayetinde bu konu beyan buyurulmuştur. “ Meğer ki tevbe edip iyi amel ve hareketlerde bulunan kimseler ola işte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok yargılayıcı ve esirgeyicidir. “Eğer cenab-ı Hakk yazdığını bozmasaydı, peygamberleri ve onların v arisleri olan velileri, insanların ıslahı için gönderir miydi? Bu yüzden dir ki “Takdir-i Ezel gayrete aşıktır” denilmiştir.”³⁵⁴

³⁵³ CAN, *Mesnevi Tcr*, V-VI, 254-255; RUMİ, Mevlana Celaleddin, *Mesnevi*, (Çev.Veled İzbudak), Ank ,1965, V, 256

³⁵⁴ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 254

D.İNSAN HÜRRİYETİ ANLAYIŞI

1.İrade Anlayışı

İslam dünyasında 12. yüzyıl ve 13. yüzyılda yaşanan kaos ortamı insanlar arasında umutsuzluk yaratmış özellikle Cebriyye akımının etkisiyle artık insanlar herşeyi kadere bağlayarak var olan iradeyi inkar etmişler ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir. İşte bu kaos ortamında Anadolu'ya bir ışık gibi doğan Mevlâna bu gerçeği görerek insanlara ne yapmaları gerektiği konusunda yol göstermiştir. İlk önce Mevlâna iradenin insanda var olduğunu delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Şimdi Mevlâna felsefesinde iradenin ne kadar önemli olduğunu görelim. Öncelikle ihtiyar ve cebir kavramlarını açıklayalım.

İhtiyar;öznenin dilediği bir şeyi yapıp yapmama kudreti ve dilediği şeydeki bireysel tercihidir.³⁵⁵ Cebir ise insanın seçme hakkından yoksun olması anlamına gelir.³⁵⁶ Mevlana irade meselesini eserlerinde bir bütün olarak ele almaz.Genellikle değişik bölümlerde insan hürriyeti konusuna değinir.İradenin varlığını çeşitli örneklerle ispat etmeye çalışır.Şimdi Mevlana'nın irade anlayışını inceleyelim.

Şüphe yok ki bizim bir ihtiyarımız yapma gücümüz vardır. Duyguyu inkar edemezsin; bu apaçıktır. Taşa hiç kimse “Gel buraya” diyemez. Bir kerpiç parçasından hiç kimse vefa beklemez. Hiç kimse bir adama “Hadi uç” diyemez. Yahut kör bir adama “Ey kör kişi bana bak” demez. Emir ve nehiy, öfke, lütuf ve azarlamak ancak ihtiyarı olan kişiyedir. Zulümde de ihtiyarımız vardır, sitemde de. Ben şu şeytandan şu nefisten bahis açtırmaya, zaten maksadım da bu idi. İhtiyar, yani yapma gücü, cüz'i irade senin içinde oturmaktadır. O bir Yusuf görmeden elini kesmez. İhtiyar, dilek nefistedir, dilediği şeyin yüzünü görür de ondan sonra iş yapar. Köpek yatmış uyumuştur, ihtiyarı da kaybolup gitmiştir, fakat işkembeyi görünce

³⁵⁵ TEHANEVİ,Muhammed, *Keşşafu Istilahati'l-Fünün,Daru Sadr*,Beyrut,1982,I,449

³⁵⁶ ISFEHANI,Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İst. 1986, 119

kuyruğunu sallamaya başlar. At arpayı görünce kişnemeye başlar. Kediye et gösterilince miyavlar. İhtiyarın, isteğin harekete geçmesine görüş sebep olur. Görüş körük gibidir ateşten kıvılcım çıkarı. Birisine dilediğini arz edince, gösterince, o uykuda olan ihtiyar, istek hemen gözünü açar. Melek de, şeytanın inadına hayırlar gösterir gönle bir coşkunluk satar. Böylece hayır işlemek hususunda ihtiyarın harekete geçer; bir şey gösterilmeden önce her iki huy da uykuda idiler. Şu halde melek de şeytan da ihtiyarın isteklerini harekete geçirerek sana yapılacak yapılacak şeyleri gösterirler. İlhamlarla, vesveselerle sendeki hayır-şer dileği bir iken on olur; on kişinin gücünü elde edersin.³⁵⁷

Sözün hulasası şu ki şeytan ile ruh, her ikisi de insana şerri ve hayrı gösterirler bunların her ikisi de ihtiyarın olduğuna delildir, belgedir. Biz de görünmeyen gizli bir ihtiyar var; gönüldeki iki duygu belirince bir birine zıt düşünce ihtiyar harekete geçiyor. Akıl bakımından cebre inanmak kadere inanmaktan daha beterdir, çünkü cebre inanan kişi bu inançla kendi duygusunu da inkar ediyor demektir. Ey oğul! Kadere inanan hiç olmazsa duyguyu inkâr etmez, zaten Allah'ın işi duyguya sığmaz ki.³⁵⁸

İhtiyar dediğimiz, bir şeyi yapıp yapmama dileği gibi vicdani idrak ile biz çaresizliği, öfkeyi, hoşgörülüğü, sıkıntı ve belaya sabır ve tahammül eylemeyi, tokluğu ve açlığı anlarız. Duygu ile sarıyı kırmızıdan, büyüğü küçükten acıyı tatlıdan, miski pislikten ayırd ederiz. Dokunmakla da, yumuşağı katıdan sıcaklığı soğuktan yakıcı sütü sıcak süttten, yaşı kurudan duvarı ağaçtan ayırt etmiş oluruz. Şu var ki, vicdani anlayışı inkar eden hissi ve duyguyu da inkar eder. Hatta daha da ileri gider. Şu hakikat ki, vicdani anlayış, yani iç duygular dış duygulardan daha da açık olarak duyulur. Dış duyguya engel olmak, duygunun meydana geleceği yolu kesmek bağlamak mümkündür. Fakat vicdani anlayışı men etmenin imkanı yoktur. Akıllıya

³⁵⁷ CAN, *Mesnevi*, V-VI, 240

³⁵⁸ CAN, *a.g.e.*, V-VI, 212

işaret yeter. Çünkü bizde ihtiyar olduğunu hissederiz. İhtiyacımız olduğundan ötürü bize bir iş teklif etmek güzel gelir.³⁵⁹

Güzelim: “Yarın bunu yapayım, yahut onu yapmayayım” demen ihtiyarın varlığını ispat etmektedir. Yaptığın kötülükten ötürü duyduğun pişmanlıkta, ihtiyarın olduğunu gösterir. Demek ki kendi ihtiyarınla pişman oldun, doğru yolu buldun. Deveci bir deveyi dövse o deve dövene kin güder. Düşman olur. Deve kendini döven kişinin sopasına kızmaz. Döven kişiye kızar. Demekki deve bile ihtiyardan koku almıştır. Bütün Kur’an emirdir, nehiydir. Başa gelecek musibetlerden insanları uyarmaktadır. Mermer taşa emredildiğini kim görmüştür. Hiçbir bilen, hiçbir akıllı bunu yapar mı? Kerpiçe taşa kızar da kin güder mi? Ey ölümler, ey ellerinden bir şey gelmeyenler: Böyle yapın, şöyle edin, dedim, neden yapmadınız? Der mi? “ Ey eli bağlı, ayağı kırık köle! Haydi mızrağı eline al da gel savaş” der mi? Yıldızları, gökyüzünü yaratan Allah, nasıl olur da bilgisizce emir ve mehiyde bulunur? Ey Cebri “Kulda ihtiyar yoktur” diye aklınca Hakk’tan aczi giderdin ama, haşa ona bilgisiz, akılsız, ahmak dedin. “Kader yoktur, kul dilediği ile kendi ihtiyarı ile iş yapar” demekte hiç olmazsa acizlik yoktur. Olsa bile cahillik, acizlikten beterdir. Allah’tan başkasında ihtiyar yoksa ne hakla suçluya kızılıyorsun? Nasıl oluyor da düşmana diş biliyorsun? Nasıl oluyor da onun günahını suçunu görüyorsun= Evin çatısından bir tahta düşse de, seni adam akıllı yaralasa çatıdan düşen tahtaya hiç kızarmısın ? Ona kin besler misin?” Neden bana vurdu da elimi kırdı? O benim can düşmanım mı? “ der misin? ³⁶⁰

Mevlana insanın iradesini ibadetin tuzu olarak değerlendirir. “İhtiyar, yani insanın cüz’i bile olsa yapma gücünün bulunması ibadetin kulluğun tuzudur yani lezzetidir. Yoksa bu gökyüzü de dönüyor, dönüyor ama, kendi dileği ile değil.”³⁶¹ Bu mısralarda da görüldüğü gibi insan dışındaki bütün varlıklar fiillerinde zorunludur,sadece insan hürdür.

³⁵⁹ CAN, *a.g.e.*, 244

³⁶⁰ CAN, *Mesnevi, Trc.*, V-VI, 244-245

³⁶¹ RUMİ, *Mesnevi*, III,268

İyilik edenler kendi cüz'i iradeleri ile iyilik ederler. Akıllarını kullanarak iyi işler yaparlar da, kendilerini korurlar. O yüzden övülürler takdir edilirler. Dünyadaki bu övüşler, bu beğeniler bu “yaşasın ne güzel “ deyişler hep irade ve ihtiyar yüzündendir.³⁶²

Mevlana'ya göre insanın eylemlerinde zorunlu olduğunu ilk savunan Şeytan, fiillerinde özgür olduğunu ilj savunan insandır.³⁶³ Mevlana bunu şu beyitlerle ispat eder.Hz.Adem, şeytan gibi, Allah'a; “Ben senin takdirin gereği emrine uymadım” demedi işlediği suça bahane aramadı. Hile bayrağını yüceltmedi fakat iblis Allah ile bahse girdi. “Benzim kıpkırmızı idi. Onu sen sarattın. Yani ben, güzel, şerefli bir melek idim, beni sen çirkinleştirdin, beni sen kötüleştirdin” dedi. Rengim, senin verdiğin renktir. Beni boyayan sensin suçumun temelinde sen attın, beni uğradığım afete sen uğrattın, benim yüzüme lanet damgasını vuranda sensin. Ey Hakk yolunda yürüyen kişi, aklını başına al da; “Rabbim sen beni aldattın, sen beni azdırdın” ayetini oku(cebrî inancına kapılma) pek öyle eğri, bögür söyleme. Ne vakte kadar ceb ağacına çıkacaksın da kendi ihtiyarını cüz'i iradeni, yapma gücünü bir tarafa atacaksın, onu inkar edeceksin?³⁶⁴

Eteklerini toplayıp isteye, dileye gönül hoşluğu ile isyana koşuyor, günahlar işliyorsun, sonra yaptığın kötülükleri ilahi takdire dayıyorsun. Bu işler zorla olur mu?³⁶⁵

Cebr altında olan ve zorla iş yapan kişi nasıl böyle söyler? Yolsuz bir insan nasıl böyle savaşıır Nefis yollarında yürürken iraden elindedir. Dilediğini hoşuna gidene yaparsın fakat aklının ve vicdanının istediği şeyde direnir, iraden elimde değil,

³⁶² CAN, *a.g.e.*,267

³⁶³ ALTINTAŞ,Ramazan, “Mevlana'da İrade Hürriyeti”,CÜİFD,VII/2,Sivas,2004,4

³⁶⁴ CAN, *Mesnevi Trc.*, III-IV, 482

³⁶⁵ CAN, *a.g.e.*, 482

ihtiyarım yokki yapayım” dersin.³⁶⁶ Allah bir kimsenin gönül gözüne, gönül kulağına mühür vurursa o kişi Eflatun bile olsa hayvanlaşır.³⁶⁷

Allah’ın bir kimseyi bir işe ayırması bir adamı bir işe koşması, o işe vermesi, o kişinin dilediğine isteğine bir şey yapışı da; irade sahibi oluşuna engel değildir.³⁶⁸

Şeytan dedi ki “ Ya Rabbi insanoğlunu azdırman, onların ellerini kollarını bağlaman onları kötü yollara sürüklemen onları hürriyetlerini ellerinden alıp köleleştirmen için bu verdiklerinden daha fazlasını daha tesirlisini istiyorum.³⁶⁹ Sen bu beytin tefsirini Kur’an-ı Kerim’den oku. Cenab-ı Hakk, Hz. Peygamber’e “Attığın zaman sen atmadın” diye buyurdu. (Enfal 17. ayete işaret var) Gerçi görünüşte ok atan biziz, fakat gerçekte, ok atış bizden değildir. Aslında biz yayız, yayı çekip oku atan Allah’tır. Yanlış anlaşılmasın..Bu söylenen sözler cebir değildir. Allah’ın Cebbar isminin tecellisidir. Cebbar isminin anılması da Hakka yalvarmak, yakarmak ve niyaz içindir.³⁷⁰

Arslan dedi ki: “Evet dediğiniz doğrudur fakat Allah, ayağımızın önüne de bir merdiven koymuştur. Dama basamak basamak çıkmak gerek. Burada cebri olmak, her şeyi Hakk’tan bilmek ham bir ümidir.³⁷¹

Çalışman, Hakk’ın sana lütfettiği güce, cüzi irade nimetine bir şükürdür. Cebr inancın ise, o nimeti inkar etmektir. Ey Hakk talibi, çalışarak, onun verdiği cüzi irade gücüne şükretmen senin manevi gücünü, kuvvetini artırır. Cebr inancı ise, çalışma bir şeyler yapma nimetinin elden gitmesine sebep olur. Ey Hakk yolunun yolcusu senin cebre inanman yolda uyumaya benzer. Vahdet dergahının kapısını görmeden, o kapıya varmadan sakın uyuma.³⁷²

³⁶⁶ CAN, *a.g.e.*, 482

³⁶⁷ CAN, *a.g.e.*, 525

³⁶⁸ CAN, *a.g.e.*, 588

³⁶⁹ CAN, *a.g.e.*, 22

³⁷⁰ CAN, *a.g.e.*, I-II, 58

³⁷¹ CAN, *a.g.e.*, 68

³⁷² CAN, *a.g.e.*, 81

Ey ibret almayan tenbel cebri sakın uyuma; o meyveli ağacın gölgesinden başka yerde uyuma.³⁷³ Cebre inanmakla, yol kesen eşkiyalar arasında yatıp uyumak birdir. Vakitsiz uçmaya çalışan yavru bir kuş, kedilerden nasıl kurtulur.³⁷⁴ Eğer tevekkül edecek isen, çalışarak uğraşarak tevekkül et. Ekini ek, ondan sonra Allah’a tevekkül et. Çalışmak da haktır, dert de hak, deva da hak fakat inkar eden, çalışmayı inkar etmeğe çalışır durur.³⁷⁵ Kendini zorla “cebrî” yerine koyma. Yapmaya gücün varken işten kalma.³⁷⁶

Dünya işlerinden zevklerinden hangi işe meylin varsa o işte, kendi yapma gücünü açıkça görüyor, cebre bırakmayıp, onu kendinden bilerek, kendin yapıyorsun. Meylin ve isteğin olmayan bir işte ise cebri kabul ediyor” Kul ne yapsın, bu Allah’ın takdiridir” diye düşünüyorsun. Peygamber dünya işlerinde, kafirler ise ahiret işlerinde cebridirler. Peygamberler ahiret işlerini, cahiller ise dünya işlerini tercih ve ihtiyar eylemişlerdir.³⁷⁷

Şeytan, Cenab-ı Hakk’a: “Beni sen azdırdın” dedi. Böylece o alçak kendi yaptığı işi gizledi, üstüne almadı. Hz. Adem ise; “Biz nefsimize zulmettik” dedi. Fakat, o Hakk’ın hikmetinden ve işinden bizim gibi habersiz değildi. O suçu haşa Hakk’a yükledi. Kendi üstüne aldı da, lütfâ erişti. Tevbe ettikten sonra Allah Hz. Adem’e dedi ki: “Senin işlediğin o suçu, uğradığın o mihnet ve kederleri ben takdir etmedim mi? Başına gelen o kaza benim takdirimle değil mi idi? Ne diye özür dilediğin vakit onu gizledin?” Hz. Adem dedi ki: “Korktum edebi bırakmadım” Cenab-ı Hakk da “İşte Ben de onun için seni bağışladım diye buyurdu.³⁷⁸

Ey gönül, “Cebr” ile “ihtiyar”ı birbirinden ayırt etmek için bir örnek ver de “cebr” nedir ihtiyar nedir, bilesin, anlayasın. Hastalıktan yaşlılıktan ötürü titreyen bir el var. Bir de senin titrettiğin kendi elin var. Her iki hareketi de Allah yaratmıştır.

³⁷³ CAN, *Mesnevi Trc.*, I-II, 82

³⁷⁴ CAN, *a.g.y.*

³⁷⁵ CAN, *a.g.e.*, 92.

³⁷⁶ CAN, *a.g.e.*, I-II, 92

³⁷⁷ CAN, *a.g.e.*, 85

³⁷⁸ CAN, *a.g.e.*, 108

Bunu böyle bil. Ama her iki titremeyi de birbiri ile kıyas etmeğe imkan yoktur. Sen kendin isteyerek elini oynattığın titrettiğin için pişman olabilirsin fakat eli titreyen bir yaşlının pişman olduğunu ne vakit gördün Anlayışı kıt birisi de şu “cebr” ve “ihtiyar” meselesine yol bulsun, bu işi iyi anlasın diye söylediğimiz bu söz, bu bahis akli bir bahistir.³⁷⁹ “Attığın vakit sen atmadın!” ayetini iyi anla sana rühundan gelen her feyz, ruhun ruhu olan Hakk’tan gelmektedir.³⁸⁰

İnsanın canı, haksız yere ihtiyar davasına girer. Onun ihtiyarındaki Yücelik, ihtiyarımı elden almış beni ihtiyarsız bırakmıştır.³⁸¹ İmtihan edilmek için insanın ihtiyarı, yani yapma gücü elinde olmalıdır. Şart budur. Güç elde olmadıkça dilediğini yapmak mümkün olmaz.³⁸²

Bizim inlememiz, sızlamamız, ağlamamız, ıstırabımızın, aczimizin zavallılığımızın delilidir fakat yaptığımız hatalardan işlediğimiz günahlardan pişman olmamız utanmamız da ihtiyarımızın yani yapma gücümüzün olduğunu göstermektedir. Eğer bizde ihtiyar, irade olmasaydı, yaptıklarımızdan neden utanacaktık, niçin günahlarımızdan pişman olup, bir daha yapmamaya ahdedecektik ihtiyar olmasaydı, hocalar neden talebelerini terbiye etmeye uğraşırlardı? Ve niçin türlü türlü tedbirler düşünürlerdi? Sen tutar da “Çocukları terbiye ile uğraşan hocanın cebr ile iş gördüğünden haberi yoktur. Cenab-ı Hakk’ın cebbarlık ayı, yüzünü hocanın gafletinin bulutu altında gizledi” dersin buna karşı hoş bir cevap vardır: Bunu dinlersen, küfürden vazgeçer dini tasdik edersin.³⁸³ Mevlana, hiçbir zaman Allah-insan ilişkileri bağlamında insanın ihtiyarını, Allah’ın ihtiyarı dışında değerlendirmemiştir. Mevlana’ya göre insanın ihtiyarını Allah’ın ihtiyarı var etmiştir. Allah’ın iradesi karşısında insanın iradesi yok edilmiştir.

Sonuç olarak Mevlana irade hürriyeti konusundaki görüşünü genel anlamda santranç ve şarap örneği ile şu şekilde özetleyebiliriz; “Bilindiği bu oyun (santranç)

³⁷⁹ CAN, *a.g.e.*, 109

³⁸⁰ CAN, *a.g.e.*, 449

³⁸¹ ŞAFAK, *Mevlana Celaleddin Rumi Bütün Eserleri Seçmeler*, 341

³⁸² CAN, *Mesnevi Trc.V-VI*, 61

³⁸³ CAN, *a.g.e.*, I-II, 84

belli kurallara göre oynanır. Bu kuralları değiştirmek oyuncunun elinde değildir; ama o her taş için mevcut bir çok alternatifi kullanma hürriyetine sahiptir. Başka bir deyişle oyuncu seçimini tesbit ve tayin edilmiş kurallar çerçevesinde yapmak durumundadır. Bu onun açısından bağımlı bir başka açıdan hür olduğunu gösterir³⁸⁴ insan diyor Mevlana şarap içip içmemekte ihtiyar sahibidir. Ama içtikten sonra sarhoş olmamak, onun ihtiyarında değildir. Şarap içmemenin neticesi uyanıklık, içmenin ise sarhoşluktur. Bu değişmez insanın iradesi bu manada tesbit ve tayin edilmiş değildir.³⁸⁵

2.Halkın İhtiyarı (yani yapma gücü) olduğuna dair hikaye

Mevlana, insanın iradesi olduğunu, bu iradeyi inkar eden Cebriyye akımına eleştiriler yönelterek hırsız bekçi arasında yaşanan hikayeyi örnek göstererek şöyle açıklar; Bir hırsız gece bekçisine dedi ki”Efendim, yaptığım iş ile ben, Allah’ın takdirini yerine getiriyorum. Yani alın yazıma göre yaşıyorum” Bekçi “Ey benim iki gözümün nuru Benim seni yakalaman da Allah’ın takdiri iledir” dedi. Birisi bir dükkandan bir turp aşırda da “ Ey akıllı kişi bu turpu çalışım da, Allah’ın takdiridir” dese; sen de onun başına iki üç yumruk vurur: “Bu da Allah’ın takdiridir” dersen turpu yerine koy. Allah’ın takdiri hükmü, eğer sana özür oluyorsa, öğren de bana bir fetva ver. Benim gönlümde yüzlerce arzu, yüzlerce şehvet var fakat Allah korkusundan elim bağlanmış. Kerem kıl, lütuf et, şu özürü bana öğret de benim elimin, ayağımın bağına çöz. Bir sanatı bir mesleği seçmiş, kendine iş edinmişsin, şu halde bir ihtiyarın var demektir. Ey iş eri, ihtiyarın yoksa sanatlar içinden o sanatı nasıl seçmişsin hislerin galeyana gelince hava ve hevesin uyanınca, yirmi adamın ihtiyarını elde edersin. Dostun senin ufak bir menfaatine zarar verirse içinde onunla çekişme ihtiyarı canlanır fakat Allah’ın verdiği nimetlere şükretme zamanı gelince, ihtiyarın yok olur sen bir taştan da aşağı bir hal alırsın. Nihayet cehennem de sana “Bu yakışta beni mazur gör, ne yapayım Allah’ın takdiriyle seni yakıyorum” der Hiç kimse bu delil ile seni mazur görmez. Bu özür seni celladın elinden kurtarmaz.

³⁸⁴ AYDIN, Mehmet, *İslam Felsefesi Yazıları*, İst. 2000,102

³⁸⁵ AYDIN, a.g.e., 103

Dünya böyle kurulmuş böyle gider. Bu alemi gördün ya o alemin halini de bildin demektir.³⁸⁶

Cebriye cevap verip, ihtiyarı ispat edişe emir ve nehyin yani”yap” yapma” emirlerinin gerçek oluşuna cebr inancında olan kişinin getirdiği özrün hiçbir şeraitte hiçbir dinde makbul olmadığına bu özürle yaptığı işin karşılığı olan cezadan kurtulmayacağına dair bir hikaye;

Adamın biri ağacın üstüne çıkmış, ağacı şiddetle silkiyor, meyvelerini düşürüyordu. Hırsızlık yapacaktı. Bağ sahibi geldi de “Ey alçak adam, Allah’tan utanmıyor musun? Bu yaptığın nedir” dedi. Hırsız deki ki: “Allah’ın bağından Allah’ın bir kulu, Allah’ın lutfettiği hurmayı yerse utanmadan beni niye ayıplıyorsun? Ne diye kınıyorsun? Gani olan Allah’ın bütün kullarına lutfettiği nimeti neden kıskanıyorsun? Gani olan Allah’ın bütün kullarına lutfettiği nimeti neden kıskanıyorsun? Nebeslik ediyorsun?” Bağ sahibi hizmetçisine seslendi: “Ey Ay bey!O ipi getir de bu şaşkına cevap vereyim” Sonra bahçe sahibi; Adamı ağaca sıkıca bağladı. Kuvvetli bir sopa ile arkasına bacaklarına adam akıllı vurmaya başladı. Hırsız “Allahtan utan” dedi. “Bu suçsuzu inlete inlete döve döve öldürüyorsun” Bağ sahibi” Allah’ın kulu, başka bir kulu, Allah’ın sopası ile ne de güzel dövüyor “ dedi. “Bu sopa Hakk’ın sopası: arka da, yan da Hakk kulunun arkası yanı, bacağı; ben de onun bir kuluyum. Onun fermanının aletim” Hırsız; “Ey kurnaz adam” dedi”Ben cebr inancını terk ettim. Tövbe ettim, pişman oldum. Gerçekten de ihtiyar vardır. İhtiyar vardır. İhtiyar vardır.³⁸⁷

Kullardaki ihtiyar, onun ihtiyarı var etti. Hakk’ın ihtiyarı toz bulutu altında gizlenmiş, bir süvari gibi görünmüyor. Bizim ihtiyarımızı (yapma gücümüzü, cüz’i irademizi) Hakk’ın ihtiyarı meydana getirmiştir. Onun bize dilsiz, dudaksız, içten emir vermesi, ihtiyarımıza dayanır, ihtiyarımız olduğuna delildir. İhtiyarı yok gibi görünen her mahlukta gizli ve kuvvetli bir hükmeden vardır. O böylece avı

³⁸⁶ RUMİ, *Mesnevi*, V, 250

³⁸⁷ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI, 249-250

kendisinde kuvvet yokmuş gibi avlar. Zeyd'in (her hangi bir kişinin) kulağını tutar, istediği tarafa çeker götürür. Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ın sanatı, kudreti, hiçbir alet kullanmaksızın onun ihtiyarını ona kemend yapar. Zeyd'i kendi ihtiyarı ile bağlar. Hakk da köpeksiz tuzaksız onu avlar. Tahtayı yontar, istediği şekli verir. O ressam da güzelliğe hükmeder güzel resimler yapar. Demirci demire hakimdir. Ondan çeşitli işler yapar. Mimar da aletlerine hükmünü geçirir. Şaşılacak şey, görülmemiş halde şudur ki bütün insanların ihtiyarı birer kul gibi Hakk'ın ihtiyarına secde ederler. Cansız şeylere karşı kudretin yapma gücün var onlara hükmediyorsun, istediğin şekli veriyorsun fakat bu kudretin onlardaki cansızlığı giderebilir mi? Onları canlandırabilir misin? Allah'ın kudreti de tıpkı bunun gibidir. Gücü kudreti mutlaktır ama kuldaki ihtiyarı gidermez. Aslında herkesin ihtiyarı yerinde iken, Hakk'ın kudret ve iradesi bütün ihtiyarların üzerine galiptir, kahirdir. Yani bütün ihtiyarlar Hakk'ın mağlup ve mefhurudur. Hakkın kudretini, kuvvetini, dileyişini, bütün kemal ile söyle, bu ne cebr sayılır, ne de sapıklıktır. “Benim kafirliğim Allah'ın dileği ile takdiri iledir” dedin ya bil ki bu dilekte senin ve dileğin, isteğin vardır. Çünkü kafirliğin sen istemedikçe olamaz. Hem kafir olmayı istemiyorsun, hem kafir oluyorsun. Bu ikisi bir birine zıt düşer. Böyle şey olamaz. Çalış Hakk'ın sevgi şarabını, kuvvet ve kudret şarabını iç de dinçlik kazan; o vakit kendinden geçersin o vakit ihtiyarın kalmaz o vakit bütün ihtiyar, o şarabın olur. Sen de tam bir ilahi sarhoşluk içinde mazur sayılırsın. O vakit ne söylesen o söz şarabın sözü olur. Neyi siler süpürürsen, onları şarap silmiş, süpürmüş sayılır. Hakk kadehinden şarap içerek mest olan kimse, adaletten, doğruluktan başka bir şey yapabilir mi? Bizim elimizde ayağımızda o tek olan eşsiz olan Hakk'ın şarabıdır. Yani şarapla kendinden geçmişler sarhoş olmuşlardır. Onun verdiği güçle, kuvvetle hareket etmektedirler. Görülen eller, ayaklar değersizdir. Birer gölgeden ibarettir. Onlar bir işe yaramaz.³⁸⁸

Allah neyi diledi ise, o oldu” hadisinin manası. Yani dilek onun dileğidir, onun rızasıdır. Onun rızasını arayın. Başkalarının hışmından, gazabından başkalarının sizi reddetmesinden gönlünüz daralmasın.” Hadiste geçen oldu, sözü

³⁸⁸ CAN, *Mesnevi* Trc., V-VI, 250-251

maziyi, geçmişi bildirir fakat Allah'ın işlerinde geçmiş zaman, gelecek zaman yoktur olamaz. Nitekim Allah'a göre ne sabah vardır ne de akşam denmiştir. Kulun "Allah neyi diledi ise o oldu" demesi, "o işle uğraşma, tenbel ol" demek değildir. Çünkü "Takdiri ezel gayrete aşıktır" demişler. Bu söz candan ve gösterişsiz olarak, işe daha iyi sarılmayı teşviktir. Hatta o hizmete daha fazla gayrette bulun, o işte daha da ehil ol demektir. Sana; "Ey efendim ne dilerse dile, işin iş, dilediğin şey, dilediğin gibi olacak" deseler; o zaman tenbellik etsende caizdir. Çünkü ne dilerse, ne dersene olacak. Fakat "Allah neyi diledi ise o oldu. Hüküm onun hükmüdür. Ebedi olarak mutlak bu böyledir" deseler; Derhal yüz kişi imişsin gibi o işin etrafında kula yakışır şekilde dolaşmazsın. Ne diye o işe candan sarılmazsın? Sen bu sözü ters anladın da gayreti bıraktın, tenbelleştin, bu hal anlayışına ters düştü, aklın karıştı. "Emir falan efendinindir" demek ne demektir? Aklını başına al da ondan başkası ile az dş kalk. Emir onun emri olunca, o efendiden ayrılma, onun etrafında dn, dolaş. Düşmanı öldürecek, dostun canını kurtaracak odur. Mademki o ne dilerse onu bulacaksın onun hizmetini seç, onu kaybetme yoksa; "Emir sahibinin etrafında dolaşma da amel defterin kara yazılsın, yüzün de sararsın" demek değildir. Seni kızıştıran, ilahi lütfu ümitle koşturan seni evikleştiren seni ar ve haya sahibi yapan te'vil, haktır, doğrudur fakat seni gevşekleştiren gevşek bir hale sokan, tenbelleştiren te'vil, şu hakikati bil ki te'vil değildir. Seni kötü bir hale sürükleyen, seni değiştiren bir haldir. "Allah ne dilerse o oldu" hadisi Hakk yolunda koşturmak kızıştırmak ibadete teşvik etmek suretiyle ümitlerini kaybedenlerin iki ellerinden tutmaktadır.³⁸⁹

Nasıl sarhoş, sarhoşlukla cinayetler yapar sonra da "zrm vardı, ben kendimde değildim ne yaptığımı bilemiyordum" derse ona derler ki:"Ey kötülük eden kişi, o içkiyi, sen kendi dileğinle imedin mi? Kendinde olmayış, sana kendiliğinden gelmedi. Onu sen çağırdın o dileği ihtiyarı kendin meydana getirdin sarhoşluk senin cehdin, senin gayretin olmaksızın gelseydi can sakisi seni ahdini

³⁸⁹ CAN, *Mesnevi Trc.*, 252-253

korur, seni gözetirdi sana arkadaş olur, senin namına özür dilerdi. Ben Allah aşkı ile mest olanın küçücük suçuna, yanlışına kul olayım, köle olayım.³⁹⁰

Mevlana, insanın irade sahibi bir varlık olduğunu Cebrin insanın iradesi için geçerli olmadığını belirtir. Titreme hastalığı ve senin iradenle titreyen bir el örneğini veren Mevlâna irade olmaz ise insan nasıl üstün varlık olabilir diye sorar. Üstünlük sahibi bir varlık olmak, yaratılmışların en mükemmeli, en şerefli insan bu iltifata mazhar olabilmek için iradesini kullanması gerekir. Eğer seçme kudreti yoksa sorumlulukta olmamalıdır. Bu da vahiy ve Peygambere olan ihtiyacı ortadan kaldırır ki, O zaman islamın itikat boyutunda problemler ortaya çıkar. Şimdi Mevlananın Kelami akımlara yönelttiği eleştirileri inceleyelim.

E. MEVLANA'NIN CEBRİYE VE MUTEZİLE'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Mevlana'ya göre insanda bulunan cüz'i irade hürdür. Dolayısıyla insan bir fiili gerçekleştirirken kudret sahibi kılınmıştır. Biz bu durumu şuur halimizde ortaya çıkan verilerden öğrenebiliriz. Mevlana iradenin varlığı meselesine psikolojik açıdan bakar. Hürriyet hissi insanda her zaman vardır. Bunun delili insanın iki şeyden birini seçme zorunda kaldığı zaman tereddüt yaşamasıdır.³⁹¹ Mevlana bunu "vicdani idrak" olarak adlandırır.³⁹² Mevlana şuur verilerini inkar eden cebri zihniyeti çok ağır bir şekilde eleştirir. Zira, insanda hürriyetin yokluğu iddiası, insanın kendisini inkar, varlığa ve hayata anlam katma gibi erdemli sorumluluğu gözden çıkarma anlamına gelir.³⁹³

Sünnet öyle bir yoldur ki Peygamberler (hepsinin üzerine selamlar olsun) o yolda yürümüş o yolu ayakları ile çiğneyip açmışlardır. O yolun sağında cebr çölü vardır. O çöle düşen kendinde ihtiyar olduğunu görmez, emir ve nehyi (yani bunu

³⁹⁰ CAN, a.g.e., 320-321

³⁹¹ ALTINTAŞ, "Mevlana'da İrade Hürriyeti", 4

³⁹² RUMİ, *Mesnevi*, V, 247

³⁹³ ALTINTAŞ, *a.g.m.*, 4-5

yap, bunu yapma buyruklarını) inkar edip te'vile, kendi görüş ve yorumlama yoluna sapar. Halbuki emir ve nehyin inkarından emre uyanların yeni olan cennet ile emre uymazların ceza yeni olan cehenneminkarını çıkar. Artık iş nereye varır ben söyleyemem. Akıllıya bir işaret yeter. Yine o yolun yani sünnet yolunun sonunda kader çölü bulunmaktadır. Bu yola sapanda yaratanın kudretini, halkın kudretine mağlup olmuş bilir. Bundan da öyle fesatlar meydana gelir öyle bozuk düzenler doğar ki, o cebri Mecusi bunları sayıp dökmüştür.³⁹⁴

Bu başlıkta, Sünni müminin cebri olan kafire cevap verışı anlatılmaktadır. Burada cebriye inancında bulunan kafir sayılmaktadır. Bu nasıl olur diye haklı olarak akla gelebilir. Ehl-i sünnetin cebriye inancı cebr-i evsat yani orta cebr yoludur. Mümini kafirliğe götüren Cebr yolu değildir. Cebriyeci ile Ehl-i sünnet yolu olan orta cebr yolu arasındaki fark şudur: Cebriye inancına göre, insanın cüz'i iradesi yapma gücü tamamıyla elinden alınmıştır. İnsan adeta cansız bir varlık sayılmış; böylece o dini tekliflerden emir ve nehyden kurtulmuş bir kukla yerine konulmuştur fakat Sünni yolunda orta cebirciler kaza ve kadere inandıklarından kendilerinde cüz'i irade bulunduğunu kulun çalışması ve uğraşması sonunda yine ilahi takdir ile iyiye doğru gidebileceklerine inanırlar. Cebriyecilerin inandıkları gibi mutlak olarak insanda irade ve ihtiyar olmasaydı insanları doğru yola sevk eden peygamberlere lüzum kalmazdı. Hz.Mevlana, orta yolun yani Ehl-i sünnet yolunun peygamberin ayakları ile düzlenip açıldığını söylemede bu yolun sağında Cebriyeciler, yani kulu bir kukla yerine koyan, insanda cüz'i irade ve ihtiyar olduğunu inkar edenlerin bulunduğunu, sol tarafında ise kaderiyeci, yani mütezive taifesinin bulunduğunu: kaderiyeci yani mu'tezileler insanın kendi kaderini kendisinin hazırladığı, dolayısıyla mutlak irade ve iktidarın insanın kendisinde bulunduğuna inananların yoludur. Her iki inancında İslami olmadığını, tehlikelerle dolu olduğunu açıklamaktadır.³⁹⁵

Akıllı kişilere göre cebre inanmak, kaderiyeci olmaktan daha fenadır. Çünkü cebre inanan kişi ihtiyarı cüz'i iradeyi bile inkar ederek kendisini cansız, duygusuz

³⁹⁴ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI, 239

³⁹⁵ CAN, *a.g.e.*,239-240

bir varlık yerine bir kukla yerine koymaktadır. Bu inancın doğurduğu fenalıklar, kaderiye inancının getirdiği kötülüklerden daha beterdir. Cebre inanan kimse kendi varlığında bulunan cüz’i iradeyi ihtiyarı reddettiği için yaptığı bütün kötülüklerden, işlediği günahlardan kendini temize çıkarmakta” Benim elimde bir şey yok! Ben cansız bir varlık gibiyim; ruhsuz bir kapı kanadı gibi açılıp kapanmaktayım. Yaptıklarımın sorumlu değilim; Allah neyi takdir buyurmuşsa ben onu işlemekteyim” demektedir. Böylece o dolayısıyla Allah’ın emirlerini nehiylerini inkar etmektedir. Bu inanç bu iman; “İnsanlar kendi fiillerinin yaratıcısıdır” diyen kaderiyeci mu’tezile görüşünden daha fenadır. Çünkü kaderiyeciler hiç değilse kendi varlıklarında hissi, duyguyu inkar etmezler. “Allah’ın işi; duyguya sığmaz hisse mensup olmaz; Benim işlerim ise hissidir.” Derler ve bu görüşten hataya düşerler de, “Kendi fiilimi, işlediklerimi ben yaparım; Allah karışmaz diye sapırlar.”³⁹⁶

Mutezile inancında olan “Duman var, ateş yok; mum ışığı mum olmaksızın da ışıktır” demektedir. Cebriye mezhebinde olan ise ateşi görüyor da inkar etmek için “Ateş yoktur” diyor. O kadar inkar yoluna sapmış ki, ateş elbisesini yakıyor da hala” Ateş yoktur” diyor elbisesini dikiyor da hala “iplik yok” diye söyleniyor sözün hülasası şu ki cebr davasını gütmek, sofistlik (=şüphecilik) tir! Bu yüzden bu hal, ateşe tapmaktan da beterdir. Ateşe tapan; “Alem vardır, Rabb yoktur!” Rabb olmadığı için de Ya Rabbi diyene cevap verilmez” der. Cebriye inancında olan kişi ise: “Bu dünyada hiç yoktur”der. Sofist (=şüpheci) ise tereddütler, şüpheler içinde kıvranıp durur. Cümle alem: “Şunu getirme, bunu yapma, bunu yap” diye ihtiyarı ikrar eyler fakat Cebriye inancında olan “Emir ve Vehiy diye bir şey yoktur” diye söylenir durur. Ona göre ihtiyar da yoktur, buna inanmak da hatadır. Arkadaş! Duyguyu hayvan bile ikrar eder, fakat bunun delilini anlamak çok ince bir şeydir.³⁹⁷

Ey hakikati arayan kişi, cebriyelerin kadercilerin münakaşaları vesvesedir, sapıklıktır.³⁹⁸ Bu (yani cebri inancında olanlar), Sünni kula, iarde cüz’iyyeye

³⁹⁶ CAN, *Mesnevi Trc.*, V-VI, 242

³⁹⁷ CAN, *a.g.e.*, 243

³⁹⁸ CAN, *a.g.e.*, 261

inandığı için “sapıktır, yolunu kaybetmiştir” der, ama onun da sünninin halinden “Kum “(=Kalk) emrinden haberi yoktur.³⁹⁹

Bu beyitte müddessir süresi’nin 1-3 ayetlerine işaret var. Peygamberimiz bir örtüye sarılarak yatarken şu mealdeki ayetler geliyor: “Ey bürünüp sarınan Peygamber kalk! Artık kafirleri azapla korkut Rabbini büyük tanı” Hz. Mevlana burada Peygamber Efendimize “ Kalk Allah’ın azabıyla korkut” emrinin verilmesini Peygamberde bir cüz’i iradenin bulunduğunu belgelemek için söylüyor ve cebrilerin bunu bilmedikleri için insanlardan iradeyi kaldırdıklarını anlatıyor.⁴⁰⁰

Sebe’liler Cebriler gibi deliller getirerek peygamberlere dediler ki: “Ey nasihat verenler, yeter artık; şu söylemeniz iyi ama, bu köyde sizi duyacak anlayacak bir adam bile yoktur. Allah bizim gönüllerimizi kilitlemişti. Onun için sizin sözleriniz oraya gitmiyor. Hiç kimse yaratanın yarattığını değiştiremez. O ilahi ressam resmimizi böyle yaptı bu şekil, bu suret dedikodularla öğütlerle değişmez.⁴⁰¹ Peygamberler:”Evet “ dediler “Allah öyle vasıflar yarattı ki, onları döndürmenin değiştirmenin imkanı yoktur. Allah bazı arızı vasıflar da yarattı ki, onları terk etmek mümkündür. Herkesin nefretini kazanan kişi, o vasıfları terk eder kötü huylarından vazgeçerse, herkesin sevgisini kazanır, herkes ondan razı olur. Taşa “altın ol!” desen, bu söz boş bir sözdür. Ama bakıra “Altın ol!” desen bunun yolu vardır. Kuma “Çamur ol” desen, olamaz fakat toprağa:”Çamur ol!” desen, onun ıslanıp çamur olması mümkündür.⁴⁰² diyerek Cebrilerin delillerini çürüt Mevlana Ehl-i sünnetin genel anlayışını ortaya koyar.

Mevlâna Ehl-i Sünnet inancı içerisinde yer alan Ebu Hânife ve İmam Maturidin’in görüşlerini kabul eder. Hüküm takdir ile değil vasıf ile yazılmıştır diyen Ebu Hânife’nin görüşü Mevlâna içinde geçerlidir. Çünkü Mevlana insanlara tevekkül etmeyi öğütler. Sen elinden geleni yap takdiri Allah’a bırak diyen Mevlâna fiiller konusunda her şeyin yaratıcısı Allah’tır diyerek kulların fiilleri kesb ettiğini belirtir ve bu konuda Mâturidi felsefesini benimser.

³⁹⁹ CAN, *a.g.e.*, 133

⁴⁰⁰ CAN, *a.g.y.*

⁴⁰¹ CAN, *a.g.e.*, III-IV, 214

⁴⁰² CAN, *a.g.e.*,215

SONUÇ

İslam dünyasında kargaşanın, talanın, umutsuzluğun Moğol istilasının hüküm sürdüğü, Moğollar tarafından her yerin yakılıp yıkıldığı hicri 7 asır, miladi 13.yüzyılda dünyaya gelen büyük Türk düşünürü, gönüller sultanı ve mutasavvuf Mevlâna Celâleddin Rûmi gerek yaşantısı ve davranışı ile gerekse fikirleri ile İslam dünyasına bir ışık olmuş, İslam kültürü ve medeniyetinin geleceğine şüphe ile bakıldığı bir kaos ortamında, kültüre ve medeniyete sahip çıkmış, ümmetin damarlarına his ve fikir dünyasına diriliş ve uyanış tohumları ekmiştir.

Mevlâna'nın yaşadığı dönemde İslam toplumunda insanda irade hürriyeti olmadığını dile getiren ve kendilerine Cebriye adı verilen bir akım ortaya çıkmış ve ümitsizliği, kaderciliği seslendiren bir akâid gelişmeye başlamış ve İslam dünyasının başına gelen her musibet kaderle açıklanmaya çalışılarak tedbir boyutu bir tarafa bırakılmıştır. İşte böyle bir ortamda Mevlâna eserlerinde daha çok insan ve üstünlüğü ile insan hürriyeti üzerinde durmuştur.

İnsan bütün sorunlarına rağmen varlıkların en değerlisidir. Mevlâna insanı tanımada Kur'an'a başvurulmasını tavsiye etmektedir. "Biz insanı en güzel şekilde yarattık" (Tin 4) ayetine dikkat çeken Mevlâna insanın yaratılış olarak üstün bir varlık olduğunu, süret ve yaratılış güzelliğine sahip bulunduğunu belirtmektedir. Varlıklar içerisinde şekli en güzel olan insandır. Mevlâna'ya göre insan şekli Arştan üstündür, düşünceye sığmaz. Mevlana'nın felsefesinde insan, aşkın olandan bir iz taşımaktadır. Çünkü Allah insana kendi ruhundan üflemiştir. Bunun için de yaratıcı, kendisine şükür ve hamd edilmesini, insan da kendisinin övülmesini, takdir edilmesini ister. Mevlana'ya göre insanı diğer varlıklardan üstün kılan öz"dür.

Mevlâna'ya göre yaratıklar üç çeşittir. Allah üç çeşitte yaratmıştır. İlki meleklerdir. Nurdan yaratılmışlardır. Bilgi ve cömertlikle donatılmışlardır. Secdeden başka bir şey bilmezler. Nefsleri yoktur. Sadece itaat ederler. İkincisi hayvanlardır. Bilgisizdirler. İç güdüleridir ve içgüdülerine göre hareket ederler. Kötülük, iyilik,

yücelik gibi şeyleri bilmezler, gafildirler. Yerler, içerler ve cinsel arzularını yerine getirirler. Üçüncüsü insanlardır. Bunlarda “akıl ve nefis” vardır. Yarıyaratılışları bakımından melek, yarıyaratılışları bakımından hayvan (eşek) tir. Hayvan olan yarıları aşağıya meyleder. Yeme-içme ve cinsellik dışında başka bir şey yapmazlar.

Mevlâna’ya göre; Melekler ve hayvanlar, savaştan, çekişmelerden anlamazlar. İstirahat ve huzur içindedirler. İnsan ise irade yönünden ayrılmıştır. İnsan da iradeye bağlı olarak kısımlara ayrılmışlardır. İnsanların bir kısmı Allah’a yönelmişlerdir. Bunlar iman ve ibadet etmeleri süretiyle melekleşme sürecine katılanlardır. Oruç; bunu çok güzel şekilde simgelemektedir. İnsanlar oruçlu iken yemezler, içmezler ve cinsel ilişkiden kaçınırlar. İnsanların bir kısmı da nefsleri peşine düşmüşlerdir. Yeme-içme ve cinsellikten başka bir şey yapmazlar. Heva ve hevesleri peşinde koşarlar. Bazı davranışlarıyla da hayvanların aşağısına inerler.

Balçıktan yaratılan insan, Hakk’tan ilim öğrenerek o bilgi ile bütün âlemi aydınlatmıştır, diyen Mevlâna insanın bilgi kaynağının Tanrı referanslı olduğuna dikkat çekmektedir. Mevlana’ya göre insan dış görünüşüyle insan olsaydı. Hz. Peygamberle, Ebu Cehil eşit olurdu diyerek ruhun dış görünüşten üstün olduğuna vurgu yapar. İnsan cevherdir. Âlemdeki her şeyden gaye insandır. Her şey insan içindir. Allah’ın insana nefh ettiği ruhtan dolayı üstündür. Üstün olmak için nefse ait arzuları, şehvani istekleri terk eden insan ruhun gıdasını vererek üstün olur.

Mevlâna’ya göre, insan hür bir varlıktır. Bu insana özgü ilahi bir lütuftur. İnsanda irade vardır. Bu lütuf melek ve hayvanlara verilmemiştir. İşte insan iradesinin varlığı sebebiyle diğer yaratıklardan ayrılmaktadır. Hürriyet, mâsivâdan ârifin kurtulmasıdır. İnsan mâsivâdan kurtuldukça, kölelik bağlarından arınır ve bütün benliği ile Allah’a yöneldikçe hürriyetin çemberi genişler. İnsan kimin kölesi altında ise onun kuludur. İnsan fiillerinde özgür olmalıdır ki, sorumluluk sahibi olabilsin, sorumlu tutulabilsin. Cebri düşünceye karşı çıkan Mevlana, insanın iradesinde hür olduğunu belirterek psikolojik delillerle bunu ispat etmeye çalışır.

Mevlâna'nın irade konusundaki görüşleri Maturidi ve İmam-ı Azam'ın görüşlerinin sentezini oluşturur.

“Titreme hastalığından dolayı titreyen bir el, bir de senin titrettiğin el. Belki her iki hareketi de Allah yaratmıştır. Ama sen ikincisinden sorumlusun “ diyerek Mutezile'nin irade konusundaki görüşlerine cevap verir. Mevlâna “benim küfrüm Allah'ın dilemesiyledir” diyen Cebriye mezhebine sert eleştiriler yönelterek; Allah'ın kulunun küfrüne rızasının olmadığını; “küfürü” Allah vasfı ile yazmıştır, hükmüyle değil diyerek Ebu Hanife gibi düşünür. İrade konusunda Mevlâna hayatı anlamlandırmak için insanın irade sahibi olması gerektiğini söyleyerek gerçek hürriyetin Allah'tan kendisini alıkoyan her şeyden ilgiyi kesmek olduğunu belirtir.

Hiz. Mevlâna insan olarak yaratılmanın şerefini mes'uliyetini yaşadı ve eserleriyle bizlere anlattı. O, hayvanlık derecesine inmesi veya daha da alçalması mümkün olan insana “yaratılmışların en şerefli” olmak için neler yapması gerektiğinin yollarını gösterdi. O'nun asıl hedefi insanoğlunun eşrefi mahlukat olabilmesi için Hiz. Peygamberin ahlâkıyla ahlaklanmak olduğunu belirterek, bu hedef uğrunda bizlere rehber olmuştur.

KAYNAKÇA

ADAM, Hüdaverdi, *Bazı Kelam Problemleri (Sistematik)*, Sakarya, 1998

_____, *İbn Arabi Kaza ve Kader*, Sakarya, 1998

AHMED B.HANBEL, *Müsned*, İstanbul, 1992

AKBULUT, Ahmet, “Allah’ın Takdiri-Kulun tedbiri”, AÜİFD, Ankara, 1992,
XXXIII

AKTUNA, Yıldırım, “Ruh Sağlığı Açısından Mevlana Düşüncesi”, 1. Milletlerarası
Mevlana Kongresi, Konya, 3-5 Mayıs 1987

ALTINTAŞ, Ramazan, “Mevlana’da İrade Hürriyeti”, CÜİFD, VII/2, Sivas, 2004

ARASTEH, A.Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Ankara, 2003

ATAY, Hüseyin, *İslam İnanç Esasları*, Ankara, 1992

AYDIN, Mehmet, *İslam Felsefesi Yazıları*, İstanbul, 2000

AYDIN, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Ankara, t.y.

AYTEKİN, Arif, *Ehli Sünnet İnanç Esasları*, İstanbul, 1995

BAMMAT, Haydar, *İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri*, Trc.Bahadır. Dürger,
Ankara, 1963

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, İstanbul, 1959

CAN, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, İstanbul, 2004, I-VI

_____, *Hz. Mevlâna’nın Rübaileri*, Ankara, 2001

CÜCÜ, Taner, *İslam İnançında Temel Kavramlar*, İstanbul, 1977

CÜRCANİ, Seyid Şerif, *Kitab et Tarifat*, İstanbul, 1300/1882

- ÇAĞRICI, Mustafa, “*irade*”, DİA, İstanbul, 2000, XXII
- ÇELEBİ, Celâleddin Bâkır, *Mevlana Okyanusundan*, Konya, 2002
- ÇIĞMAN, M.Kenan, *Kaza-Kader-Hayır ve Şer, Rızık, Ecel ve Tevekkül*, Ankara, t.y.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, *Gazali ve Kelam Felsefesi*, Ankara, 1970
- ED-DİHLEVİ, Şah Velîyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, Trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1994
- EFLAKİ, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev.Tahsin Yazıcı, İstanbul, 2001, I-II
- EL-HANEFİ, İmam Kadı Ali b.Muhammed b.Ebi'l-izz Ed-Dımeşki, *El-Akidefü't-Tahaviyye ve Şerhi*, Çev.M.Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2002.
- ELİTEZ, Ziya, *Mevlana'dan Altın Öğütler I*, İstanbul, 2006
- En-NEŞŞAR, Ali Sami, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, (Çev.Osman Tunç), İstanbul, 1999, I-II
- ERCE, Halil Ziya, *İslamda Kaza ve Kader*, İstanbul, 1968
- ER-RAZİ, Fahreddin, *İslam İnancının Anakonuları*, Çev. Nadim Macit, Erzurum, 1996
- ES-SABUNİ, Nureddin, *Matüridiyye Akaidi*, (Trc.Bekir Topaloğlu), Ankara, 2000
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, İstanbul, 1997
- GÜNER, Agâh Oktay, “*Hazreti Mevlana ve İnsan Sancısı*”, II. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Konya, 3-5 Mayıs 1990
- GÜZELYAZICI, A.Şeref, *Din Dersleri*, İstanbul, 1956
- HAKKI, İzmirli İsmail, *Yeni ilm-i Kelam*, Hzy. Sabri Hizmetleri, Ankara, 1981

- HALMAN, Talat Sait, *Candan Cana (Mevlana Celaleddin Rumi'den Seçme Rübailer)*, İstanbul, 1999
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam'a Giriş*, (Çev.Cemal Aydın), Ankara, 2004
- HANEFİ, Hasan, *İslami İlimlere Giriş*, (Çev.Muharrem Tan), İstanbul, 2000
- HAVVA, Said, *Hadislerle İslam Akaidi*, Çev. M.Ahmet Varol, Orhan Aktepe, A.Ali Ural, H.Ahmet Özdemir, İstanbul, t.y.
- HİDAYETOĞLU, A.Selahaddin, *Hazret-i Mevlana Muhammed Celaleddin-i Rumi Hayatı ve Şahsiyeti*, Konya, 1996
- HÖKELEKLİ, Hayati, "İrade", DİA, İstanbul, 2000, XXII
- İMAM-I AZAM, *Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kâri Şerhi*, Trc.Yunus Vehbi Yavuz İstanbul, 1981
- ISFEHANİ, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986
- KADI ABDULCEBBAR, Ebu'l-Hasen, *El-Muğni*, Kahire, 1965, VIII.
_____, *Şerh usül el-Hamse*, Kahire, 1965
- KARACA, Muhammed, *Tevhid ve Akaid*, Konya, t.y.
- KAZANCI, Ahmed Lütfi, *Akaid ve Kelam*, İstanbul, 1981
- KILAVUZ, M.Saim, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul, 1987
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İmam ve İslam Atlası*, İstanbul, 1983
- KOCATÜRK, Saadettin, *Mevlana Divan-ı Kebir Üzerine İncelemeler*, TCKBY, 2001
- Bekir Topaloğlu, Y.Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslamda İnanç Esasları*, (Komisyon), İstanbul, 1998

- KUTLU, Sönmez, *İmam Matüridi ve Matüridilik*, Ankara, 2003
- MACİT, Yüksel, *Mutezile'den Aforizmalar*, İstanbul, 2004
- MUSTAFA SABRİ EFENDİ, Şeyhülislam, *İnsan ve Kader*, (Trc.İsa Doğan), İstanbul, 1989
- MATÜRİDİ, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, (Trc.Bekir Topaloğlu), İstanbul, 2005
- MUTLU, İsmail, *Bedüzzaman'ın Görüşleri ve Işığında İman Esasları*, İstanbul, 2000
- NESEFİ, Ömer, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, (Hzy.M.Seyyid Ahsen), İstanbul, 1995
- OĞUZ, Muhammed İhsan, *İslam'da Kaza ve Kader*, İstanbul, 1994
- ÖZDEMİR, Metin, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 2003
- ÖZLER, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997
- ÖZTÜRK, Yener, *Yeni Bir Yorumla İslam İnanç Esasları*, İstanbul, 2003
- PARLAK, Salih, *Bilgi Toplumunun Kader Anlayışı*, İstanbul, 2004
- PEZDEVİ, İmam Ebul Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Trc.Şerafeddin Gölcük), İstanbul,1980
- RUMİ, Mevlana Celaleddin, *Fihî Mañîh*, Trc. Ahmed Avni Konuk Sadeleştiren Selçuk Eraydın, İstanbul, 2003
- _____, *Mesnevi*, (Çev.Veled İzbudak), Ankara, 1965,I-VI
- SERGEN, Semih, "Mevlana'nın İnsana Bakışı" I. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Konya, 3-5 Mayıs, 1990

- ŞÖNMEZ, Kemal, “Mevlâna'nın İnsan ve İnsanlık Anlayışı” 3.Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler), Konya, 12-14 Aralık 1988
- SULTAN, Veled, *İbtida-Name* (Abdülbaki Gölpınarlı Çevirisi) Ankara, 1976
- ŞAFAK, Yakup, *Mevlâna Celaleddin-i Rumi Bütün Eserleri Seçmeler*, Konya, 2004
- ŞEHBENDERZADE, Filibeli Ahmet Hilmi, *İslam'ın Esası*, Sadeleştiren A.Bülent Baloğlu, Halife Keskin, Ankara, 1997
- ŞENER, Ali İhsan, “Akıl Sağlığında İnsan Sevgisi ve Mevlâna” 3.Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler), Konya, 12-14 Aralık 1988
- ŞERİF, M.Mehdi, *İslam Düşünce Tarihi*, (Ed:Mustafa Armağan), İstanbul, 1991
- TAFTAZANİ, Ebu'l-Vefa, *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (Trc.Şerafeddin Gölcük), İstanbul, 1980
- TAFTAZANİ, Sadeddin, *Şerhü'l-Akaid*, Hzy.Süleyman Uludağ, İstanbul 1982
- TEHANEVİ, Muhammed, *Keşşafu Istilahati'l-Fünün*, Daru Sadr, Beyrut, 1982,I
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul, 1981
- TURAN, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 2000
- ULUDAĞ, Süleyman, *Akaid ve Kelam*, İstanbul 1982
- ÜLKÜ, Hayati, *İslam Dini Akaidi*, İstanbul, t.y.
- YAKIT, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, İstanbul, 2000
- YAYLALI, M.Kamil, *Hazret-i Mevlâna'nın Hayatı Eserleri Fikirleri* Konya, 2002
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, *Matüridi ve Nesefti'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1997
- YENİTERZİ, Emine, *Mevlâna Celaleddin Rumi*, Ankara, 1997

YILDIRIM, Celal, *İslam Akaidinden Seçilmiş Meseleler*, İzmir, 1963

YÜKSEL, Emrullah, *Sistemantik Kelam*, İstanbul, 2005

WOLFSON, H.Aystry, *Kelam Felsefeleri*, (Çev.Kasım Turhan), İstanbul, 2001

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı
Tez Merkezi
TEZLERİN ÇOĞALTILMASI VE YAYIMI İÇİN İZİN BELGESİ
(Telif Hakkı Tez Yazarına ait olan tezler için)

Tez Yazarının

Soyadı : ...DOĞAN..... Adı: ...Ahmet.....

Uyruğu : TC .

T.C. Kimlik No:..62821254628.....

Diğer Belirtiniz.....

Sürekli Adresi:

Telefon No:05052864781..... Faks: E-Posta:

Üniversite Adı : ...CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ.....

Enstitü / Eğitim Hastanesi Adı: ...Sosyal Bilimler Enstitüsü.....

Fakülte, Bölüm/Yükseköğretim: ...İlahiyat Fakültesi/Kelam Bilim Dalı

Tez Türü: Doktora . Yüksek Lisans .
Tıpta Uzmanlık . Sanatta Yeterlik .

Mezuniyet Tarihi: (Gün/Ay/Yıl)

Tezin Başlığı:Kelam Açısından Mevlana'da İnsan Hürriyeti.....

Tez yazarı aşağıdaki seçeneklerden birini işaretleyerek imzalamalıdır.

Not: Yükseköğretim Kurulu'nun kabul ettiği ilke tüm tezlerin, makul gerekçeler dışında (patent başvurusu, yayınlanma sürecinde oluşu vb.) hiçbir kısıtlama olmaksızın tüm araştırmacıların erişimine açık olmasıdır. (Tezin kopyalanması endi°esi, tezin eri°ime açılmasının engellenmesi için bir gerekçe olarak kabul edilemez.)

- a)Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, İnternet dahil olmak üzere her türlü ortamda tamamen veya kısmen çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

İmza

.....

Tarih

.....05/09/2006.....

- b)Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra (a) maddesindeki koşulların geçerli olacağını kabul ve beyan ederim. (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

İmza

.....

Tarih

.....

Bu belgenin İnternet Adresi: http://www.yok.gov.tr/tez/telif_hakki_yazara_ait.pdf

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

(Tez merkezi
tarafından
doldurulacaktır.)

(Tez yazarı tarafından bilgisayarda doldurulduktan sonra basılarak
imzalanmalıdır.)

Yazar Adı / Soyadı : Ahmet DOĞAN
(Tezde kullandığınız tüm adlarınızı açık olarak yazınız.Kısaltma kullanmayınız.)
T.C. Kimlik No : 62821254628
E-Posta Adresi : ahmetdogan1998@mynet.com
Tezin Özgün Dili : Türkçe
(Tezin ana bölümünün dili)
Tezin Adı :

(Tezin özgün dildeki adı.
Yandaki alana en fazla
200 karakter yazılabilir.)
Tezin Türkçe Adı :
(Tezin özgün dili Türkçe
değilse burayı doldurunuz.
Yandaki alana en fazla
200 karakter yazılabilir.)

Tezin Yabancı Dildeki Adı :
(Tezin özgün dili Türkçe ise
yabancı dildeki çeviri adını
buraya yazınız.Yandaki
alana
en fazla 200 karakter
yazılabilir.)
Tezin Konu Başlığı : 1. Din
2.
3.

Tezin Yapıldığı Yer :

Üniversite : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Fakülte : İlahiyat Fakültesi
Hastane :
ABD/Bölüm : Temel İslam Bilimleri ABD/Kelam Bilim Dalı

Tez Türü : Yüksek Lisans

Tez Yılı : 2006 (yyyy)

Sayfa Sayıları : 101 (Toplam)

Giriş Sayfaları : 8 Ana Bölüm : 93 Ekler: 0
(Romen rakamlarıyla numaralandırılmış bölüm) (Ana bölümden farklı numaralandırılmış ise)

Tez Danışmanları : Ünvanı Adı Soyadı

1.Danışman : Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
2.Danışman : Doç. Dr. Metin BOZKUŞ
3.Danışman : Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

Dizin Terimleri:

(Dizin terimleri listelerinden seçiniz. İmleci dizin terimini girmek istediğiniz kutucuğa getiriniz.Kutucuğun yanındaki linke tıklayınız. Gelen alfabetik listeden uygun harfi seçiniz. Aradığınız terimi listede tarayıp bulduğunuzda tıklayınız. Terim uygun kutucuğa yerleşecektir.

Türkçe Dizin Terimleri

İnsan
Kaza
Kader

İngilizce Dizin Terimleri

Human
Accidents
Providencia

Önerilen Dizin Terimleri:(YÖK Dizin terimleri listelerinde bulamayıp önerdiğiniz terimler)

Türkçe

Kelam
İrade

İngilizce

Remark
Command

Tezin Metin Formatı Dışındaki Ekleri : (Aynı türden 1'den çok dosyanız varsa ilgili kutuda dosya adlarını noktalı virgül (;) ile ayırınız.)

Resim: - Dosya adı:

Harita: - Dosya adı:

Görüntü: - Dosya adı:

Ses: - Dosya adı:

Program: - Dosya adı:

Diğer: - Lütfen
Belirtiniz:

Dosya adı:

Kısıtlama : Yok

Kısıtlama Bitiş Tarihi: (gg/aa/yyyy)

Proje desteği aldıysa Proje no:

Tarih: ...05/09/2006.....

İmza

Bu belgenin İnternet Adresi : <http://www.yok.gov.tr/YokTezForm>

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ahmet Doğan tarafından hazırlanan bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Ramazan ALTINTAŞ(Danışman)

Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim görevlilerine ait olduğunu onaylım.

05.09.2006

Doç. Dr. Nevzat GÜLDİKEN
Enstitü Müdürü